

فاطمہ

جنوری۔ جون 2022ء

ہندکو وان تریمتاں دا ہندکو رسالہ

تصویریں اچھی حقیقت دار نگ پھر دی پشوری تریمت

سیدہ حناء زاہد

دے شہ پارے

ضابطہ

اداریہ

زبان دراصل کسی بی علاقے دے رہنٹرے ولیاں دی نہ صرف پچھا نڑ ہوندی اے بلکہ کسی نہ کسی حوالے نال اندازے رہن سہن، تہذیب و تمدن، اخلاق و کردار دی ترجمانی بی کر دی اے۔ زبان نہ صرف اک دوسرے نال گل کتھ دا ذریعہ وے بلکہ علاقائی، صوبائی، ملکی تے بین الاقوامی سطح تے اک دوسرے نال مواصلات، تعلقات بڑا نڑے تے کہ دوسرے دے تجربات و مشاہدات سی فائدہ لیندے دا یک بہترین تے سب سی منور ذریعہ دے۔ ایہی وجہ دے کہ کسی بی سطح تے انسان دے درمیان دا پہلا تعلق زبان دے سمجھڑیں تے بولنڈیں تے منحصرے۔ دنیا دے کئی ممالک تے علاقیاں اچ قومی زبان دے نال نال مادری زبان ٹوں بی بوہت اہمیت دتی جاندی اے تاکہ ترقی دی دوڑاچ علاقائی تے مادری زبان پچھے نہ رہ جاوے۔ اس حوالے نال بالعموم پورے پاکستان اچ تے بالخصوص پیشور، ڈیرہ اسماعیل خان، ہزارہ، اکوڑہ جنک، نوشہرہ، مقبوسة کشمیری جہلم تک، پوٹھوہار دے خطیاں اچ ہندکو زبان بولی تے سمجھی جاندی اے تے ہندکو زبان بولنے ولیاں نے اپڑی زبان دی بقاء تے سلامتی دی خاطر کئی اقدامات کیتی ڈون۔ اسی مقصد دے گندھارا ہندکو بورڈ تے گندھارا ہندکو اکیڈمی مختلف موضوعات تے تحقیق، کتاب دی تیاری، ادبی تخلیقات دا فروغ، کتاب دے نال صاحب کتاب دا تعارف تے اُنہاں لکھتاں تے مناسب طریقے تے چھپائی دا انتظام، کتاب دی رومنائی دے نال نال ادبی، علمی تے ثقافتی رسالیاں دی چھپائی دا کم، مختلف قسم دے پروگرام، کانفرنس، ورکشاپس، مقابله، ادبی تقدیدی اجلاس وغیرہ منعقد کرواندے ریہند یں۔ عمومی کتاباں دی چھپائی دے علاوہ زبان دی لغت دی تیاری تے اُڑی چھپائی دا اہتمام کیتا جاندا پیسے۔ گندھارا ہندکو بورڈ دا اک وڈا کارنامہ قرآن پاک دا ہندکو زبان اچ منظوم ترجمہ کرنا وے جد کہ ہر سال 17 رسالے بی چھپ دے پیکن جناں اچ ہندکو دے علاوہ دوسری زباناں دے رسالے بی شامل ہن۔ تو اڈے ہتھاچ جیڑ ارسالہ ”فاطمہ“ وے اس رسالے ٹوں چھاپڑیں دا مقصد ہندکو وان خواتین دے کم نوں اگے لیا جرا وے، جیڑیاں کہ آپڑے آپڑے شعبی اچ رہ کے ہندکو زبان دی خدمت پی کر دیاں۔ اے ”فاطمہ“ رسالے دا پنجواں شمارہ وے۔ اس سی پہلے ”فاطمہ“ دے 4 کامیاب شمارے منظر عام تے آپچے ڈون۔ اس رسالے اچ بی صرف تے صرف ہندکو وان تریکتاں دی تحریراں ای شامل ہن۔ امیداے ایہہ رسالہ دوسری ہندکو وان تریکتاں وے اک تحریک دا ذریعہ بنڑی تے ہندکو زبان ٹوں مزید ترویج و ترقی مل سی۔ قارئین / تریکتاں سی گزارش اے کہ ٹسی اگلے شمارے وے بی تحریراں ہندکو اچ لکھ کے سانوں درج ذیل ای میل تے کاغذ تے تحریر کر کے اکیڈمی دے پتے تے پہنچا دوتا کہ تو اڈے ہتھاچ جیڑ ارسالہ اگلے شمارے اچ شامل کیتیاں جاؤں۔

گندھارا ہندکو اکیڈمی پیشور

4A ریلوے روڈ یونیورسٹی ٹاؤن پشاور

ایمیل: 091-7256262، www.gandharahindko.com، ویب سائٹ: ghpakistan@gmail.com

سرپرست اعلیٰ:

محترم اعجاز محمد تریش

مدیر اعلیٰ:

محمد ضیاء الدین

مدیرہ:

گل ارباب

معاون اعزازی مدیر:

ثابت حسین، علی اویس خیال

کمبوز گل:

محمد نعیمان قیوم / علی اویس

پرو ڈنکن:

ڈاکٹر محمد عادل

ڈائریکٹر:

ثابت حسین، علی اویس خیال

فرنڈ یکٹ ٹائم:

سیدہ حناء زاہد پینٹنگ

مل:

100 روپے

شارہ:

نمبر 5-2022ء

پرمن: می اچے لیز پرمنگ

پیشہ: گندھارا ہندکو اکیڈمی، پیشور

مجلہ مشاہد:

ڈاکٹر عدنان محمود گل، سید کامران شاہ، ڈاکٹر شمیزہ زاہد، احمد ندیم اعوان، خالد سلطان خواجہ، ضیاء الحق سرحدی، سکندر حیات سکندر، خواجہ یاد رشیم، صادق صباء، رفیق کامران، ڈاکٹر گل ناز بانو، ڈاکٹر ترکین گل، آنکاب احمد، ویم شاہد، محمد نوید تریش، محمد فتحی صدیقی، حاجی احسان الہی، کریم سکندر ضیاء، شرافت علی مبارک، شاہد مسعود، محمد عاطف حلبی، محمد رفیع، انجینئر صدیق اعوان، ناصر حسین، سعید پارس،

حسن سُر تیب

صفحہ	تحریر	موضوع	شمار
1	محترمہ فصیحاء ضیاء	وجوہ زن تے فکرِ اقبال	1
12	محترمگل ارباب	کچ گہلاں سواڈے نال	2
14	محترمگل ارباب	اوٹے بوتے	3
16	محترمگل ارباب	تلی، تریل تے تریت	4
19	محترمگل ارباب	کچ گہلاں سفرنا میاں دیاں	5
21	سیدہ حناء زاہد	موباکل فوز والدین تے بچے آں دے درمیان فاصلے دی وجہ	6
23	پروفیسر مشرف بشر	وڈے آدمی دے پچھے	7
23	تحریر: پروفیسر مشرف بشر	کافریاں دی دعوت کا نڑے دا کھار	8
24	نبیلہ یوسف	گردش زمانہ	9
27	تحریر: ڈاکٹر ایمیگرینڈ راہیر یسین (ہارورڈ یونیورسٹی)	کو وڈے بارے اچ سوالات تے انہاں دے جواب	10
29	تحریر: نوشین قمر	خدادی انسان نال محبت	11
30	(پروفیسر غزال روچی)	پشور شہزاد امراضی	12
31	تحریر: گل ناز بانو	رضا ہدایی بحیثیت شاعر	13
35	تحریر: حماروں ف	درجہن تیرا نی بركت	14
36	رانی بانو	حمد	15
36	بشری فرخ	نعت	16
37	ثریا حسام حرام	منقبت	17
37	(قدسیہ قدسی)	وجوہ زن	18
38	پروفیسر مشرف بشر	ادیباں دیاں عام گلاں وی ادب ہوندیاں	19
39	کلام: فوزیہ بیشیر علوی	بخشور سرو کوئین رحمۃ اللہ علیہن مسبب تخلیق ارض وہما (اسفل السافلین)	20

وجو دِ زن تے فکرِ اقبال

تحریر: فصیحاء ضیاء

کہ انہاں نے تربیت ٹوں محض اک ثقافتی مظہر یا شے دی بجائے اک ذات (Self) دے طورتے لتا وے تے اک مکمل انسان دے طورتے اس دے نقوش ابھارنے دی کوشش کیتی اے۔ مگر انہاں دا اک دائرہ کاراے تے اوہ آپ ٹوں اس سی بار جائزے نی دیندے تے اوہ اسلامی تہذیب تے معاشرت دا دائرہ جس اچ تربیتائے مرداں دی ذمہ داریاں تے حقوق ٹوں آپ ٹے آپ ٹے حدود کار متعین ان مگر اس دے نال نال انہاں نے تربیتائے متعلق جنم لیزیں ولے بوہت سارے ثقافتی تقصبات دے فرسودہ روایات سی اُتے چکنے دی سمجھی ضرور کیتی اے۔ حقیقت اے وے کہ اوہ تربیت دے متحرک قومی کردار دے حق اچ ان جس اچ افراد قوم دی تربیت انہاں دے نزدیک بہت اہمیت رکھدی اے انہاں دے نزدیک جذبہ امورت قوماں دی سیرت دی صورت گری کردا وے جس سی پہلو تھی قوماں دے حق اچ نقصان دھوے۔ جاویدناہمہ اچ اقبال نے اک بینہ مرخ دا ذکر کیا تو جیہڑا تربیت ٹوں فرانس امورت سی غفلت تے اکساندی اے تے او پہل جاندی اے کہ تربیت دی اصل شناخت مرداں جیارنگ وروپ اپنانزیں اچ عینگا بلکہ بحیثیت تربیت اپڑی الگ شناخت منوانزے اچ اے۔ ایہ شناخت قائم بالذات اے جیہڑی کسی دولی شناخت دی میسا کھی تے سہارے تے فی کھلوندی۔ اسی وسے اوہ زن ٹوں نازن دے روپ اچ دیکھدے نے تاخت نالپندیدی گی دا انہمار کر دے نے۔ اقبال دے نزدیک تربیت مرد دی زندگی دا محض اک آله نہیں تے نہ ای کوئی نمائشی ہستی اے بلکہ اس دی آپڑی اک الگ، مستند تے آزادانہ شخصیت اے جس ٹوں تسلیم کرنا ضروری اے۔

علامہ اقبال دی مشہور نظم دے پہلے اشعار یعنی ”وجو دِ زن“ سے ہے تصویر کائنات میں رنگ۔ اسی کے ساز سے ہے زندگی کا سوز دروں“ نے مٹوں بے حد متنازع کیتا تے میں ایہ سمجھنی ایاں کہ وجودِ زن دے حوالے نال علامہ اقبال دے خیالات ٹوں مرکزی موضوع بڑا کے کجھ لکھا جاوے تاکہ علامہ اقبال دی حیات تے انہاں دے کلام سی وجودِ زن دے حوالے نال تحقیق کر کے انہاں دے خیالات ٹوں ہک جگہ ترتیب دتا جاسکے۔ میری موجودہ کتاب دا ہک باب حیات اقبال تے مشتمل اے جس اچ منے علامہ اقبال دی حیات دے اہم نکات ٹوں اس نکتہ نظر نال لکھا وے کہ قاری ٹوں پتہ چل سکے کہ وجودِ زن دے حوالے نال خیالات ٹوں تشکیل دیزیڑے اچ علامہ اقبال دی زندگی دا کیمہ اثر ہویا تے اس سی الگے باب اچ اصل موضوع دے حوالے نال علامہ اقبال دے وجودِ زن دے

علامہ محمد اقبال دنیاۓ اسلام دے ہک عظیم مصلح نیں۔ انہاں دی لاقافی فکری تے اصلاحی خدمات دی وجہ نال انہاں ٹوں عالم اسلام اچ ہک اعلیٰ مقام حاصل اے۔ مغربی تہذیب تے انہاں نظر گہری تے وسیع ائی۔ اوہ مغربی فلسفہ حیات تے اجتماعی زندگی دے ہر پہلو تے گہری نظر رکھدے اے تے مغرب ٹوں ہک جامع انسانی نظریے سی محروم سمجھدے اے۔ انہاں ٹوں یقین ایا کہ صرف مسلماناں دے کوں اجیا نظم اے جیہڑا اجتماعی زندگی دی اصلاح کر سکدا وے تے تہذیب انسانی ٹوں ہک ضابطہ حیات دے سکدا وے۔ انہاں نے مسلماناں ٹوں تلقین کیتی اوہ سائنسی تے جدید علوم اچ مغرب سی استفادہ کرن برے ایہہ بی نصیحت کیتی مغربی تہذیب داشکار ہونڑے سی پچن۔

اقبال دے فکر و فن تے بہت کجھ لکھا جا چکا وے برے اقبالیات دے اجنبی بہت سرے گوشے اُن جہاں تے کم ہونڑاں اجابتی اے۔ ایہہ سوالات اکثر چکے جاندے اُن کہ اقبال تربیت دے متعلق کے خیالات رکھدے نے تے اوہ معاشرے اچ اس دے آزادانہ کردار ٹوں کس حد تک تسلیم کر دے نے۔ اس حوالے نال انہاں دے بارے اچ ایہہ غلط فہمی بھی جنم لیندی اے کہ شاید اوہ تربیت ٹوں محض اک چراغ خانہ سمجھدے نے تے اس دے سماجی کردار تے قدغان لگانزے دے حق اچ ان تے اس دی تعلیم دے بی غلاف اُن برے اگر تحقیق کیتی جاوے جو کہ انہاں دی شاعری سی بی ظاہر ہوندی اے کہ اقبال نہ تربیت دی تعلیم دے خلاف ائے تے نہ اس ٹوں ٹھہرا ای بٹھانزے دے حق اچ ائے تے نہ ای اس تے بے جا قدغان لگانزیں دے حق اچ ائے بلکہ اوہ تربیت دے ثبت تے متحرک معاشرتی کردار دے حق اچ ائے۔ اقبال دا تصور نہ سوانقدامات پندرانہ بالکل نینگا۔ اوہ جدید تربیت دے مسائل تے اس دے حقوق دا درک رکھدے نے۔

اک مفکر دی حیثیت نال انہاں نے اس سوال تے ضرور غور کیا وے کہ تربیت دی مذہبی، تہذیبی تے ثقافتی شناخت کیمہ وے تے اس شناخت دی دریافت اچ انہاں نے افراط و تفریط اسی کم لیزیں دی بجائے اک متوازن نکتہ نظر دی اہمیت دی تی اے یاد ریہوے کہ اقبال جدواں انہاں سوالاں تے غور و فکر کر دے پئے ائے اس دور دا معاشرہ زیادہ مردم مرکز (phallocentric) ایا۔ ایہہ اہم گل اے

کے اُس نوں پکڑنے دی کوشش کر دے نیں۔ سب دے سب دیوانے ہوندے نیں مگر اواہ کسی دے ہتھ نہیں آتا۔ کچھ وخت گزر گیا تا اچانک اُس نے خوطہ لگایا تے میری چھوٹی اچ آگیا۔ اسماں سی زمین تک ہک قوس بزٹ گئی۔ شیخ نور محمد یہ خواب دیکھ کے اٹھے تا اپڑے دل ہوں اس یقین سے پہرا ہو یا پیا کہ خدا انہاں نوں ہک پتھر عطا کر سی جیہڑا دین اسلام دی خدمت اچ وڈا نام پیدا کری۔ چنانچہ اسی طراں ای ہو یا۔ 3 ذیقعده 1294ھ توں جیہڑی عیسوی حساب نال 9 نومبر 1877ء بزٹ دا وے۔ جمع دے دن ہلا نجرب دی اذاناں گوئی دیاں ایساں کہ شیخ نور محمد دے خانہ درویشی دے ہک جمرے اچ اوہ غیبی بیشتر بھس ہو کے ظاہر ہو گئی۔ بچے دی پہلی اوڑا آفاق اچ پھیلے ہو یے اذاناں دے آہنگ سی خارج نہیں محسوس ہوندی ای۔ شیخ نور محمد اطلاع پا کے پہنچتا اُس فلک پرواز نوں پچھا نہ رتا۔ تے محمد اقبال ناں را کھا۔

آباء و اجداد:

شیخ نور محمد کشمیر دے سپرد بہمناں دی نسل سی ائے۔ غازی اور گنگزیب عالمگیر دے عہد اچ انہاں دے ہک جد نے اسلام قبول کیتا۔ ہر پشت چو ہک نہ ہک اجیا ضرور ہو یا جس نے فقط دل سی راہ رکھی۔ ایہہ بھی انہاں ای صاحب دلاں اچ چوائے۔ بزرگاں نے کشمیر چھوڑا تا سیالکوٹ اچ آبے۔ انہاں دے والد شیخ محمد رفیق نے محلہ کھٹیکاں اچ ہک مکان اباد کیتا۔ کشمیری لویاں تے ڈھوواں دی فروخت دا کاروبار شروع کیتا۔ لگداوے کہ ایہہ تے انہاں دے نکے پہراۓ شیخ غلام محمد ادھراہی پیدا ہو یے، پلے بڑھے تے کھراوے ہو ہو۔ بعد اچ شیخ محمد رفیق بازار چوڑی گراں اچ اٹھائے جیہڑا ہونزا اقبال بزار کھلانداوے۔ ہک چھوٹا جیا مکان لے کے اس اچ ریہیں لگے، مرتے دم تک ادھراہی ریہوں۔ انہاں دی وفات دے بعد شیخ نور محمد نے اس نال ملحق ہک دو منزلہ مکان اور دو دکاناں خرید کے مکانیت نوں ودھا لتا۔ اقبال دی ولادت ای کھا راچ ہو ی۔

اچیاں چھتاں ولے نکے کمرے، مشرق دے رُختے کھلڑیں ولے روشنداں، کچھ چحن تے ہک مہمی نشیب اچ واقع ڈیوڑھیاں دے وچ زندگی کرنے داعمل انسانی تے فطری ہو جانداوے۔ اس طراں دے کھراں دی بناوٹ اچ تعلق دی اجئی شدت کا فرما ہوندی اے جیہڑی انہاں نوں کدی پرانا نہیں ہونڑے دی۔ مکان تے مکین ہم چھوٹی ہوندے نیں۔ نال نال ودھدے نیں۔ محبت دا ہر لمحہ ہک نیا تجربہ ہونداوے۔ اس طراں آدمی اچ مختلف تجربیاں تے

بارے اچ خیالات تے پیغام نوں مختلف موضوعات دے تحت ہک جگہ ترتیب دتا۔

اللہ تعالیٰ نے ہر چیز نوں جوڑیاں دی شکل اچ تخلیق کیتا وے تے اس دا ذکر اللہ تعالیٰ نے قرآن پاک اچ واضح طور تے کیتا وے کہ منے ہر چیز نوں جوڑے یعنی نر تے مادہ دی صورت اچ پیدا کیتا وے۔ اللہ رب العالمین دی اسی سنت دے مطابق جدو اس نے انسان نوں تخلیق کیتا تے اس نوں بی جوڑے دی صورت اچ تخلیق کیتا تے اسی سی نسل انسانی اگے ودھی برے ایہہ بی آپڑی جگہ اچ حقیقت اے کہ عورت دا وجود مرد دے مقابلے اچ کمزور رکھا گیا وے یعنی اس نوں تخلیق دے تقاضیاں دے مطابق نرم و نازک تے کمزوری سی استوار کیتا گیا وے۔ سانوں تاریخ انسانی دے وچ جگہ جگہ تے شواہد ملدین جھٹے لوکاں نے وجود زن نال انصاف دے تقاضے نی پورے کیتے تے اس موضوع تے بہت کچھ لکھا گیا وے تے مختلف نکتہ نظر تے مکاتب فکر نے آپڑی آپڑی سوق دے مطابق تخلیق کر کے کتاب لکھیاں چونکہ علامہ اقبال بی ساڑے دور دے ہک اہم مفکر اؤں تے شاعر مشرق دے نال نال تخلیق پاکستان دے بانی دی حیثیت بی رکھ دین اس وجہ نال ضرورت اس گل دی ای کہ علامہ اقبال دے وجود زن دے حوالے نال خیالات تے انکار نوں ہک جگہ تے ترتیب دتا جاوے۔ اقبال دی اردو تے فارسی شاعری اچ خواتین دے بارے انہاں دے خیالات سی منے اندازہ لگا کہ اقبال تریتیت دی نفسیات سی بی آگاہ ائے تے اس جذبے دی تھانیت دے پیش نظر تریتیت دی فلاح و سے فکر مندائے تے اکثر آپڑی شاعری اچ اس امری آشنا کرندے ریہنڈے ائے کہ جذبہ محبت کائنات اچ اے حقیقت اے کہ حیات انسانی تے علامہ دی گھری نظر ائے۔ اقبال نے اک اجئے نظام فکر دی تشکیل کیتی جس دا انسانی زندگی نال بالعموم تے حیاتِ مسلم نال بالخصوص گھر اربطہ ضبط اے۔ میری کاوش تو اڈے ہتھاں اچ ”وجود زن تے فکر اقبال“ دے نال موجوداے۔ ایہہ حرفاً آخڑنیں بلکہ میں اس نوں حرفاً آغاز سمجھنی آئے تے اس تے مزید تحقیق بی کرنے دی ضرورت اے۔

غیبی بشارت:

لق و دق میدان اے ہک سفید بر اق کبوتر فضاء اچ چکر لگا ندا پیا وے۔ کدی اتنا تلے آ جانداوے کہ بس ہونزو زمین دی قسمت جا گی تے کدی اجئی اونچائی پکڑداوے کہ تارا بزٹ کے اسماں تے چڑھ گیا۔ ادھر بہت سرے لوک ہتھ چک چک

تے عربی پڑھنی شروع کیتی۔ ترے سال گزر گئے۔ اس دوران اچ سید میر حسن نے اس کاچ مشن سکول اچ بی پڑھانڈاں شروع کر دتا۔ اقبال بی ادھر ای داخل ہو گئے برے پرانٹے معمولات اپڑی جگہ رئے۔ سکول ہی آندے تا اُستاد دی خدمت اچ پونچ جاندے۔ میر حسن انہاں عظیم اُستاداں دی یادگارائے جہاں وسے زندگی دا بس لکھ مقصود ہو یا کردا ایا۔ پڑھنا تے پڑھانڈا برے ایہہ پڑھنڈاں یا پڑھانڈاں نزی کتاب خوانی داناں نہیں۔ اچھے زمانے اچ اُستاد مرشد ہو یا کردا ایا۔ میر حسن بی ایوی کیتا کردے ائے۔ تمام اسلامی علماء سی آگاہ ائے، جدید علم سی تے بی اچھی نظر ائے۔ اس دے علاوہ ادبیات، معمولات، لسانیات تے ریاضیات اچ بی مہارت رکھدے ائے۔ شاگرداں ٹوں پڑھانڈے وخت ادبی رنگ اختیار کردے ائے تا کہ علم فقط حافظے اچ بند ہو کے نہ ریبہ جاوے بلکہ طریقہ احساس بڑھ جاوے۔ عربی، فارسی، اردو تے پنجابی دے ہزاراں شعر از برائے۔ لکھ شعر ٹوں کھوڑاں ہوندا تاییاں متراوف اشعار مندرجہ ذیل ہے۔

سید میر حسن دی شاگردی:

مولانا دی تدریسی مصروفیات بوہت زیادہ ایساں برے مطالعے دا معمول قضا نہیں کردے ائے۔ قرآن دے حافظ بی ائے تے عاشق بی۔ شاگرداں اچ شاہ صیب کھلاندے ائے۔ انسانی تعلق دا بوجہت پاس ایا۔ حدود رجھیق، سادہ، قانع، متن، مکسر المزاج تے خوش طبع بزرگ ائے۔ روزانہ دامعمول ایا کہ فخر دی نماز پڑھ کے قبرستان جاندے، عزیزاں تے دوستاں دی قبرائ تے فاتح پڑھدے۔ فارغ ہوندے تا شاگرداں ٹوں منتظر پاندے۔ واپسی دارستہ سبق سترے نے تے دینے اچ گٹ جاندا۔ ایہہ سلسلہ لکھار پونچ کے بھی جاری ریا۔ ادھر تکل کہ سکول دا وخت قریب آ جاندا۔ جلدی جلدی ناشتہ کردے تے سکول ٹوں ٹرپنیدے، فیر رات تک درس چلدار یہاں۔ اقبال ٹوں بوہت عزیز رکھدے ائے۔ خود ادھبی اُستاد تے فدا ائے۔ اقبال دی شخصیت دی مجموعی تشکیل اچ جیہڑا اغصہ بنیادی طور تے کار فرمان نظر آندے نہیں انہاں چو بیشتر شاہ صیب دی صحبت تے تعلیم دا کرشمہ نیں۔ سید میر حسن، سر سید دے بڑے قائل ائے۔ علی گڑھ تحریک ٹوں مسلماناں وسے مفید سمجھدے ائے۔ انہاں دے زیر اثر اقبال دے دل اچ بھی سر سید دی محبت پیدا ہو گئی جیہڑی بعض اختلافاں دے باوجود اخیر دم تک قائم رہی۔ مسلماناں دی خیر خواہی دا جذبہ تا خیر اقبال دے لکھار دی چیز ائی برے میر حسن دی تربیت نے

احساساں دی سماں تے انہاں ٹوں باہم مر بوز کرنے دی سکت پیدا ہو جاندی اے۔ انخ اس طریقہ زیست دی بنا پیندی اے جس اچ اردو گردی کا نات انسان دے دل دی پہنچی اچ سماں چلی جاندی اے جدھر بینی جاں بینی بڑھ جاندی اے۔ اقبال اج اک سکھار اچ پروان چڑھے، جیہڑا اج کل دے مکاناں دی طراں بس کنکریٹ دا ٹھیکہ نہ ایا بلکہ مٹی دے گھر اونال مھٹھریں ولی ٹکھے صورت، جس اچ لکھ خدا باد باطن دا پھیلا ڈیکھی شامل ایا۔ ساڑے زمانے دے بے معنی سہولتیں سی پاک اس سکھار دے غیر مصنوعی ماحول اچ اقبال نے اکھی کھولی، اس اچ اچی چھت تے ناہموار اٹاں دے بڑھے فرش دے درمیان اٹل طریقے نال چھائی ہو یا ڈوگنی تے جھپٹی جئی فضاء اچ بولڑاں تے چلنڈر اسکھا جیہڑا پیو دی او از اچ تحکم دی گونج پیدا کر دیندی اے تے ماں دی گود دی گرمی و دھاد دیندی اے تے چراغ دی روشنی اچ پڑھراں شروع کیتا جیہڑا چیز اس دے باطن تے چمکدی اے۔ انہاں دا باطن کھول دی اے برے انہاں دے ضروری ابہام ٹوں برقرار رکھدی اے۔ چراغ دی روشنی اچ پڑھریں ولے بڑے دوریں تے معنی شناس ہوندے نہیں۔

اساتذہ دی صحبت:

شیخ نور محمد دیندار آدمی اے۔ پڑھو سے دینی تعلیم ٹوں کافی سمجھدے اے۔ سیالکوٹ دے اکثر مقامی علماء دے نال دوستاںہ مراسم اے۔ اقبال بسم اللہ دی عمر ٹوں پونچ تا انہاں ٹوں مولانا غلام حسن دے کول لے گئے۔ مولانا عبداللہ غلام حسن محلہ شوالہ دی میت اچ درس دیندے ائے۔ شیخ نور محمد دا ادھر آنراجا نزا ایا۔ ادھرسی اقبال دی تعلیم دا آغاز ہو یا۔ حسب دستور قرآن شریف نال ابتداء ہو یا۔ تقریباً سال پہنچ تکل ایہہ سلسلہ چلدار ہیا کہ ہک دن شہر دے نامتو عالم مولانا سید میر حسن ادھر آنکھے۔ لکھار پونچ ٹوں بیٹھے دیکھاتا صورت سی عظمت تے سعادت دی پہلی جوت چمکدی نظر آندی ائی۔ پوچھا: کس دا بچو ہے؟ معلوم ہو یا سی اٹھ کے شیخ نور محمد دی طرف ٹرپے۔ دو داں آپس اچ قریبی واقف ائے۔ مولانا نے زور دے کے سمجھایا کہ اپڑے پڑھوں مدرسے ٹکل محدود نہ رکھو۔ اس وسے جدید تعلیم لی بوہت ضروری اے۔ انہاں نے خواہش ظاہر کیتی کہ اقبال ٹوں انہاں دی تربیت دی جاوے۔ کجھ دن تک تا شیخ نور محمد نپوں پس و پیش ریا برے جدود دی طرف سی اصرار و دھد اچلا گیا تا اقبال ٹوں میر حسن دے سپرد کر دتا۔ انہاں دا مكتب شیخ نور محمد دے لکھار دے قریب ای کوچ میر حسام الدین اچ ایا۔ ادھر اقبال نے اردو، فارسی

اس جذب بُوں ہک علمی تے عملی سمت دتی۔

اقبال دی حاضری جوابی:

اقبال سمجھ بوجھ تے ذہانت اچ اپڑے ہم عمر پچیاں سی بوجہت اگے ائے۔ بچپن اسی اہنہاں دے اندر اوہ انہاک تے استغراق موجودا یا جیہڑا بڑے لوکاں اچ پایا جاندا وے برے اوہ کتاب دے کیڑے نہیں ائے۔ اس طراں تا آدمی محض ہک دماغی وجود بڑے کر ریہہ جاندا وے۔ زندگی دی حقیقتاں تے تجربے بس دماغ اچ مجدد ہو کر ریہہ جاندے نیں، خون گرم دا حصہ نہیں بڑھ دے۔ اہنہاں ٹوں کھیڈ کد دابی شوق ایا۔ پچیاں دی طراں شوختیاں بی کردے ائے۔ حاضر جواب بی بوجہت ائے۔ شیخ نور محمد ایہہ سب دیکھدے برے منع نہ کردے۔ جائز دے ائے کہ اس طراں چیز اس دے نال اپنا بیت تے بے تکلفی پیدا ہو جاندی اے جیہڑی بے حد ضروری تے مفید اے۔ غرض اقبال دا بچپن ہک فطری کشاوگی تے بے ساختگی دے نال گزرا۔ قدرت نے اہنہاں ٹوں صوفی پیوتے عالم اُستاد عطا کیتا۔ جس نال اہنہاں دا دل تے عقل یکسو ہو گئے، دونوں داہد فہم ہو گیا۔ ایہہ جیہڑا اقبال دے ادھر حس تے فکر دی نادری کیجائی نظر آندی اے اس دے پچھے ایوئی چیز کا فرمادے۔ پیو دے قلبی فیضان نے جہاں حقیقتاں ٹوں اجمالاً محسوس کروایا ایا، اُستاد دی تعلیم سی تفصیلاً معلوم بی ہو گئے۔

شعر و شاعری نال دیچپی:

سولہ برس دی عمر اچ اقبال نے میڑک دا امتحان درجہ اول اچ پاس کیا۔ تمنگا تے وظیفہ ملا۔ اسکا چ مشن اسکول اچ انترمیڈیٹ دی کلاسیاں بی شروع ہو چکی ایاں لہذا اقبال ٹوں ایف اے وسے کدھر ہو نہیں جانٹا پیا، ادھر ای رئے۔ ایہہ اوہ زمانہ وے جدو اہنہاں دی شاعری دا باقاعدہ آغاز ہوندا وے۔ انج تا شعرو و شاعری نال اہنہاں دی مناسبت بچپن اسی سی ظاہر ائی۔ کدی کدی خود بی شعر موزوں کرتا کر دے ائے برے اس بارے اچ سنجیدہ نہیں ائے، نہ کسی ٹوں سُنڑا تے نہ محفوظ رکھ دے۔ لکھدے تے پھاڑ کے سُٹ دیندے۔ برے ہوئے شعر گوئی اہنہاں وسے فقط ہک مشغلہ نی رئی ائی بلکہ روح دا تقاضا بڑھ چکلی ائی۔ اس وخت پورا عظیم داغ دے نال نال گونجدرا پیا ایا۔ خصوصاً اُردو زبان اچ اہنہاں دی مجزانہ گرفت دا ہر کسی ٹوں اعتراف ایا۔ اقبال ٹوں ایوئی گرفت درکار ائی۔ شاگردی دی

درخواست لکھ پہنچی جیہڑی قبول کرتی گئی۔ مگر اصلاح دا ایہہ سلسلہ زیادہ دیر جاری نہ رہ سکا۔ داغ جگت اُستاداے۔ متحده ہندوستان اچ اُردو شاعری دے جتنے بی رُوپ ائے۔ اُنہاں دی تراش خراش اچ داغ دا قلم سب سی اگے ایا۔ برے ایہہ رنگ اُنہاں وسے بی نواں ایا۔ گواں وخت تک اقبال دے کلام دی امتیازی خصوصیت ظاہر نی ہوئی ائی برے داغ اپڑی بے مثال بصیرت سی جائز گئے کہ اس ہیرے ٹوں تراشا نہیں جاسکدا۔ ایہہ کہیہ کے فارغ کر دیتا کہ اصلاح دی گنجائش نہ ہوئے دے برابرے۔ مگر اقبال اس مختصر جئی شاگردی تے بی ہمیشہ نازاں رئے۔ کچھ ایوئی حال داغ دابی ریا۔

اقبال دی شادی بی اسی زمانے اچ ہوئی۔ 6 مئی 1893ء نوں میڑک دے نتیجے دی خبر پوچھی تا اقبال سہرا بنے بیٹھے ائے۔ بارات سیالکوٹ سی گجرات روانہ ہوئے ولی ائی۔

علم دی پیاس:

1895ء اچ اقبال نے ایف اے کیتا تے مزید تعلیم دے لہو را گئے۔ ادھر گورنمنٹ کالج اچ بی اے دی کلاس اچ داخلہ تا تے ہاٹل اچ ریثیریں لگے۔ اپڑے وسے انگریزی، فلسفہ تے عربی دے مضمون منتخب کیتے۔ انگریزی تے فلسفہ گورنمنٹ کالج اچ پڑھ دے تے عربی پڑھ ریں وسے اور بیٹھل کالج دی کلاس اچ شریک ہوندے جدھر مولانا فیض الحسن سہارنپوری جئے بے مثال اُستاد تشریف رکھدے ائے۔ اس وخت تک اور بیٹھل کالج، گورنمنٹ کالج ای دی عمارت دے ہک حصے اچ قائم ایا تے دووال کالج دے درمیان بعض مضموناں دے سلسلے اچ باہمی تعاون تے اشتراک دا سلسلہ جاری ریا ایا۔

1898ء اچ اقبال نے بی اے پاس کیتا تے ایم اے (فلسفہ) اچ داخلہ لے لتا۔ ادھر پروفیسر ڈبلیو آر ہلڈ دا تعلق میسر آیا جہاں نے اگے چل کے اقبال دی علمی تے فکری زندگی دا ہک حصی رُخ متعین کر دیتا۔

ماہر 1899ء اچ ایم اے (فلسفہ) دا امتحان دیتا تے پنجاب بھرا چ اوں آئے۔ اس دوران اچ شاعری دا سلسلہ بھی چلداریا برے مشاعریاں اچ نہ جاندے ائے۔ نومبر 1899ء دی ہک شام کچھ بے تکلف ہم جماعت اہنہاں نوں حکیم امین الدین دے مکان تے ہک محفل مشاعرہ اچ پچھک کے لے گئے۔ بڑے سکھ بند اسٹاذ اس شاگرد دی ہک کشیر تعداد سمیت شریک ائے۔ سڑنے

اور نیشنل کالج اچ بطور میکوڈ عرب بک ریڈر مدت ملاز مت ختم ہوئی تا جوں 1903ء اچ استمنٹ پروفیسر دی حیثیت نال اقبال دا گورنمنٹ کالج اچ تقرر ہویا۔ پہلے اوہ انگریزی پڑھاندے رئے فیر فاسفہ پڑھانڑے تے مامور ہوئے۔ سلسہ تدریس 1905ء دی تعطیلات گرمائکل جاری ریا، ادھر تکل کہ یورپ جانوں دے سے ترے سال دی رخصت لئی تے کیم ستمبر 1905ء ٹوں لاہور سی روانہ ہو گئے۔

اسی زمانے اچ اقبال دی شاعری اچ کچھ اجئی چیز اس اظہور شروع ہویا جبھر اردو دی شعری روایت اچ بک قابل قدر اضافہ معلوم ہوندیاں نیں۔ مثلاً فطرت نگاری۔ گوکھ خود اقبال دے زمانے اچ مناظر فطرت تے شاعری دی بک تحریکسی چلی ہوئی ائی برے انہاں شعرا دی ماربس فطرت دے بصری پہلو تکل ائی جد کہ اقبال دے ابتدائی کلام اچ بی صاف نظر آنداوے کہ فطرت فقط اکھیاں تکل محمد و نبیں بلکہ دل تے عقل دابی موضوع وے۔ اس دے علاوہ انہاں دی اس وخت دی غزل اس تے نظماء اچ سیاسی، فلسفیانہ تے تحدہ ہندوستان اچ مروج متصوفانہ تصوراں دے اظہار دی بناء پئی۔ مزید برائی پچیاں وے نظماء لکھیاں تے مغربی شاعری دے کچھ مخطوط تراجم کیتے۔

اقبال دلی تے بمبئی سی ہوندے ہوئے 25 ستمبر 1905ء ٹوں کیمبرج پوہنچے۔ آرملڈ دی وجہ نال فوراً ای ٹرنٹی کالج اچ داخل مل گیا۔ چونکہ کالج اچ ریسرچ اسکالار دی حیثیت نال لئے گئے ائے، اس دے سے انہاں وے عام طالب علمان دی طریقہ ہائل اچ ریٹریٹس دی پابندی نی ائی چنانچہ اوہ 17 پرنسپل پیس اچ مقیم ہو گئے۔ پیرسٹری وے 6 نومبر کو لکنٹز ان اچ داخلہ تا۔

فلسفہ دی تعلیم:

سر عبدالقدار بی ادھر ای ائے۔ اسی زمانے اچ کیمبرج دے اسٹاداں اچ وائٹ ہیڈ، میک ٹیگرٹ، وارڈ، براؤن تے نکسن اجئی نادرہ روزگار تے شہرہ آفاق ہستیاں بی شامل نیں۔ میک ٹیگرٹ تے نکسن دے نال اقبال دا قریبی ربط ضبط ایا بلکہ نکسن دے نال تابرداری دوستی تے بے تکلفی پیدا ہو گئی۔ البتہ میک ٹیگرٹ دے نال تعلق ہمیشہ شاگردانہ ای ریا۔ اس دا سبب میک ٹیگرٹ دی جلالت علمی دے نال اُن ہاں دی عمری ائی۔ اوہ اقبال سی خاصے وڈے ائے جد کہ نکسن دے نال سن دا کوئی اجیا تفاوت نہ ایا۔

ولیاں دابی بک ہجوم ایا۔ اقبال چونکہ بالکل نوے ائے، اس دے سے انہاں دا نال مبتدیاں دے دور اچ پکارا گیا۔ غزل پڑھنی شروع کیتی، جدو اس شعرتے پوہنچے کہ موتی سمجھ کے شان کریمی نے چون لیے قطرے جو تھے میرے عرق افعال کے مرزا ارشد گورگانی اچھل پئے۔ بے اختیار ہو کے داد دینڑے لگے۔ ادھر سی اقبال دی بحیثیت شاعر شہرت دا آغاز ہویا۔ مشاعریاں اچ باصرار بلاۓ جانوںے لگے۔ اسی زمانے اچ انہم حیات اسلام نال تعلق بڑا جیہرہ اخیر تک قائم ریا۔ اس دے ملی تے رفاهی جلسیاں اچ اپڑا کلام سفرزادے تے جلسے اچ بک سماں بندھ دتے۔ اقبال دی مقبولیت نے انہم دے بہت سرے کماں ٹوں اسان کر دتا۔ کم از کم پنجاب دے مسلماناں ٹوں سماجی سلطنت دینی وحدت دا شعور پیدا ہونزا شروع ہو گیا جس اچ اقبال دی شاعری نے بنیادی کردار ادا کیتا۔

اقبال بہ حیثیت اسٹاد:

ایم اے پاس کرنے دے بعد 13 مئی 1899ء کو اور نیشنل کالج اچ میکلوڈ عرب بک ریڈر دی حیثیت نال اقبال دا تقرر ہویا۔ اسی سال آرملڈ بی عارضی طور تے کالج دے قائم مقام پرنسپل مقرر ہوئے ائے۔ اقبال تقریباً 4 سال تک اور نیشنل کالج اچ رئے۔ البتہ درمیان اچ چھ مہینے دی رخصت لے کے گورنمنٹ کالج اچ انگریزی پڑھائی۔ اعلیٰ تعلیم و سے کینیڈا یا امریکہ جانواز چاہندے ائے برے آرملڈ دے مشورے تے اس مقصد دے انگلستان یا جرجمنی دا انتخاب کیتا۔ 1904ء ٹوں آرملڈ جدوا انگلستان واپس چلے گئے تا اقبال نے انہاں دی دُوری ٹوں بے حد محسوس کیتا۔ دل کیہندا ایا کہ اُذ کے انگلستان پوہنچ جاون۔

عازم یورپ:

اور نیشنل کالج اچ اپڑے چار سالہ دو تدریس ایچ اقبال نے اسٹس دی ارلی پلائی جانش تے واکر دی پوشیکل اکانوئی دا اردو اچ تخلیص تے ترجمہ کیتا، شیخ عبدالکریم الجلی دے نظریہ توحید مطلق تے انگریزی اچ بک مقالہ لکھا تے علم الاقتصاد دے نال نال اردو زبان اچ بک مختصر جئی کتاب تصنیف کیتی جیہری 1904ء اچ شائع ہوئی۔ اردو اچ اپڑے موضوع تے ایہہ اولین کتاب چو وے۔

کہ مرتبہ آر علڈ لمبی رخصت تے گئے تا اقبال انہاں دی جگہ تے لندن یونیورسٹی اچ کجھ مہینے و سے عربی دے پروفیسر ہوئے۔

مئی 1908ء اچ جدو لندن اچ آل انڈیا مسلم لیگ دی بڑش کمیٹی دا افتتاح ہویا تا ہک اجلاس اچ سید امیر علی کمیٹی دے صدر چھڑے گئے تے اقبال ٹوں مجلس عاملہ دا رکن نامزد کیتا گیا۔

قیام انگلستان دے زمانے اچ ہک بار انہاں نے شاعری ترک کر دیئڑے دی ٹھان لتی ای، مگر آر علڈ تے اپڑے قریبی دوست شیخ عبدالقدار دی فہماش پر ایہہ ارادہ ترک کر دتا۔ اسی زمانے اچ اوہ فارسی اچ شعر گوئی دی طرف سنجیدگی نال متوجہ ہوئے۔

وحدث الوجود:

قیام یورپ دے دوران اچ اقبال دے دو بنیادی خیالاں تبدیل ہوئے شروع ہوئے۔ اقبال وطنی قومیت تے وحدت الوجود دی طرف میلان رکھدے ائے۔ ہوئرا وہ میلان گریز اچ بدڑیں لگا ایا۔ خاص طور تے وطنی قومیت دے نظر یے دے تا اوہ اس قدر خلاف ہو گئے کہ اس ٹوں ملہتِ اسلامیہ و سے تباہ کن سمجھڑیں گے۔

یورپ پہنچ کے انہاں نے مغربی تہذیب و تہذین تے اس دی روح اچ کا فرم مختلف تصورات ٹوں برہ راست دیکھڑیں دا موقع ملا۔ مغرب سی مرعوب تا ذخیرہ کدی نہیں رئے ائے۔ نہ یورپ جانشے سے پہلے نہ اوہ پہنچڑیں دے بعد۔ بلکہ مغرب دے فکری، معاشری، سیاسی تے نفسیاتی غلبے نال اکھیاں چڑے بغیر انہاں نے عالمی نتاظر اچ امت مسلمہ دے گزشتہ عروج دی باریافت و سے ہک وسیع دائرے اچ سوچڑاں شروع کر دتا۔ اتوکل کہ انہاں تے مغربی مفکرہ اور تہذیب دا چھپا ہو یا بوداپان منشف ہو گیا۔ قیام کیمبرج دے آخری ایام اچ ہک غزل کی جس اچ ایہہ ساری گلاں الہامی آہنگ اچ بیان ہو گئیں:

سنا دیا گوش منتظر کو جاز کی خامشی نے آخر جو عہد صحرا یوں سے باندھا گیا پھر استوار ہو گا نکل کے صحرا سے جس نے روما کی سلطنت کو الٹ دیا تھا سنا ہے یہ قدسیوں سے میں نے، وہ شیر پھر ہوشیار ہو گا دیاں مغرب کے رہنے والو! خدا کی بستی دکاں نہیں ہے

میک ٹیکرٹ ٹرنٹی کا لج اچ کانت تے ہیگل دافلسفہ پڑھاندے ائے۔ خود بی انگلستان دے وڈے فلسفیاں اچ گھڑے جاندے ائے۔ براون نے نکلسن عربی تے فارسی زباناں دے ماہر ائے۔ اگے نکل کے نکلسن نے اقبال دی فارسی مشنوی اسرار خودی دا انگریزی ترجمہ بی کیتا جبھر ااگرچہ اقبال ٹوں پوری طراں پسند نی آیا برے اس دی وجہ نال انگریزی خواں یورپ دے شعری تے فکری حلقویاں اچ اقبال دے نام تے کم دی جزوی جیاتا عارف ضرور ہو یا۔ انگلستان سی آننے دے بعد بی میک ٹیکرٹ نے نکلسن نال اقبال دی خط و کتاب جاری رئی۔

اعلیٰ تعلیم دا آغاز:

آر علڈ لندن یونیورسٹی اچ عربی پڑھاندے ائے، انہاں سی ملوویں دے اقبال باقاعدگی دے نال کیمبرج سی لندن جایا کر دے ائے۔ ہر معاملے اچ انہاں دا مشورہ لے کے ای کوئی قدم چکدے۔ انہاں دی ہدایت تے میونخ یونیورسٹی اچ پی اتچ ڈی دے سے رجسٹریشن کروائی۔ کیمبرج سی بی اے کرنے دے بعد جولائی 1907ء ٹوں ہائیڈل برگ چلے گئے تاکہ جمن زبان سکھ کے میونخ یونیورسٹی اچ اپڑے تحقیقی مقاٹے دے بارے اچ اس زبانی امتحان دی تیاری ہو جاوے جبھر اس زبان اچ ہوندا ایا۔ ادھر چار مہینے گزارے۔ The Development of Metaphysics in Persia (ایران میں مابعد الطیبیات کا ارتقاء) دے عنوان نال اپڑا تحقیقی مقالہ پہلے ای داخل کر چکے ائے، ہک زبانی امتحان دا مرحلہ لا باقی ایا، اس سی بی سرخوئی دے نال گزر گئے۔ 4 نومبر 1907ء ٹوں میونخ یونیورسٹی نے ڈاکٹریٹ دی۔ 1908ء اچ ایہہ مقالہ پہلی وار لندن اچ شائع ہو یا، انتساب آر نلڈ دے نام ایا۔

ڈاکٹریٹ ملدے ای جمنی سی واپس لندن چلے آئے تے پیرسٹری دے فائنل امتحان دی تیاری شروع کر دی۔ کجھ مہینے بعد سارے امتحان کمل ہو گئے۔ جولائی 1908ء ٹوں نتیجہ نکلا۔ کامیاب قرار دتے گئے۔ اس دے بعد انگلستان اچ مزید نہیں رکے، وطن و اپس آگئے۔

لندن اچ قیام دے دوران اچ اقبال نے مختلف موضوعاں تے یکچھ راں دا ہک سلسلہ بی شروع کیتا، مثلاً اسلامی تصوف، مسلماناں دا اثر تہذیب یورپ تے، اسلامی جمہوریت، اسلام تے عقل انسانی وغیرہ۔ بدقتی نال انہاں اچ ہک دابی کوئی ریکارڈ نہیں ملدا۔

غینگیاں ہو سکدے یاں کہ متحده ہندوستان دے مسلماناں اچ اپڑے قطعی جدا گانہ تشخص داشعورتے اس دے حصول دی شدید امنگ اللہ تعالیٰ دی توفیق سی اقبال ای فی پیدا کیتی۔ فیر قائدِ عظم تشریف لیائے تے باقی بلکہ اصل کم آپ دے ہئوں انجمام پایا۔

فارس ول رغبت:

ٹھیک اسی دور اچ فارسی دی طرف انہاں دی طبیعت دا میلان بی خاصا معنی خیز اے۔ ایہہ تا سامنڑیں دی گل اے کہ فارسی زبان اچ اردو دے مقابله اچ تخلیل، عقل تے جذبے دی سماں کدھرے زیادہ وے تے اقبال دی شاعری بلکہ انہاں دی شخصیت اچ ایہہ ترے چیزاں مثالي یکجائی رکھدی ایساں، لہذا فارسی ادب و ادب تے انہاں دی قدرت دا لازمی تقاضا ایا کہ اوہ اس نوں بی اپڑے اظہار دا کہک بڑا ذریعہ بنڑا۔ ایساں برے ایہہ معاملہ قابل دی شعری شخصیت دے اظہارتک ای محدود نہیں۔ اس دے پچھے مسلماناں و سے انہاں دی اوہ تڑپ کا رفرمائی جس دا نتیجہ اولاً قیام پاکستان فیر انقلاب ایران تے جہاد افغانستان دی شکل اچ سامنڑے آیا۔ اچ ہم اعتقاد تے یقین دے نال کہہ سکدے نیں کہ علامہ دی فارسی شاعری کم از کم ایشیاء دی حد تک مسلماناں دے تاریخی و تہذیبی شورتے انہاں دے ملی طرز احساس دی تشكیل اچ کہک بندی دی عصر دا درجہ رکھدی اے۔

وطن اچ استقبال:

محضرا یہہ کہ اس دوران اچ تعلیم دے نال نال اقبال دی شاعری بی اپڑے مارچ کمال طے کر دی دکھائی دیندی اے۔
جو لائی 1908ء اچ وطن کے لئے روانہ ہوئے۔

بمبئی سی ہوندی ہوئے 25 جولائی 1908ء دی رات دہلی پوہنچ۔ دوست احباب استقبال نوں آئے ہوئے اے۔ اگلے روز کجھ دوستاں نوں لے کے حضرت نظام الدین اولیاء حبوب الہی دی درگاہ تے حاضر ہوئے۔ دن ادھر ای گزر۔ شام ہوئی تاغالب دی قبرتے گئے تے فاتح پڑھی۔

27 جولائی 1908ء نوں دوپہر دی گڈی سی لہور پوہنچے۔ اکٹیش تے خوب گرجو شی نال استقبال ہویا۔ یاراں نے انہاں دے اعزاز اچ کہک وڈی تقریب دا اہتمام کر رکھا ایا، اس اچ شریک ہوئے تے اسی دن شام دی گڈی نال سیالکوٹ روانہ ہو گئے۔ چاہڑیں ولیاں دا کہک ہجوم پلیٹ فارم تے چشم براہ ملا۔

کھرا جسے تم سمجھ رہے ہو، وہ اب زیکم عیار ہو گا تمہاری تہذیب اپنے خخبر سے آپ ہی خود کشی کرے گی جو شاخ نازک پ آشیانہ بنے گا ناپائیدار ہو گا خدا کے عاشق تو ہیں ہزاروں، ہنوں میں پھرتے ہیں مارے مارے میں اس کا بندہ ہنوں گا جس کو خدا کے بندوں سے پیار ہو گا میں ظلمت شب میں لے کے نکلوں گا اپنے درماندہ کاروال کو شرر فشاں ہو گی آہ میری، نفس مرا شعلہ بار ہو گا قومیت پرستی دے مسئلے اچ اقبال ہوں ہونو شرح صدر ہو چکا ایا کہ اس قسم دی کوئی بی تحریک مسلماناں دے ملی تشخص تے دینی وجود دے انتہائی مہلک ہوتی۔ انہاں نے اچھی طرح معلوم کرتا ایا کہ اگر قومیت پرستی دی رو اسلامی ممالک یاد نیادے دوئے نھیں اچھے مصروف عمل مسلماناں نال چل نکلی تا اشتراک ایمان دی بنیاد نیہہ جاسی تے مسلمان، مسلمان دا گلا کھڑیں لگ سی۔ اسی زمانے دی کہک تے غزل دے دو شعراں اچ ایوئی گل کھئی گئی اے:

نرالا سارے جہاں سے اس کو عرب کے معمار نے بنایا
ہنا ہمارے حصارِ ملت کی اتحادِ وطن نہیں ہے
کہاں کا آنا کہاں کا جانا، فریب ہے امتیازِ عقبی
نمود ہر شے میں ہے ہماری، کہیں ہمارا وطن نہیں ہے

علیحدہ قومیت وال تصور:

1909ء تک آندے آندے اقبال نے عظیم اچ ملکی قومیت دی بنیاد تے ہندو مسلم اتحاد دے خیال سے مکمل طور تے کنارہ کشی اختیار کر لیتی۔

یورپ اچ اپڑے قیام دے زمانے اچ اقبال دے دل و دماغ اچ برپا ہونزے ولی ایہہ تبدیلی محض ایک مجرد خیال دی تبدیلی نہیں ائمہ اس اچ کہ تقدیری شان پوشیدہ ائمہ۔ جیہڑا لوک ہر چیز نوں صرف علمی تے کتابی جہت سی دیکھڑیں دے عادی نیں، اوہ اقبال دی روح اچ پیدا ہونزے ولے اس انقلاب دی معنویت تک پہنچڑیں سی قاصر ریہہ جاندے نیں۔ دیکھڑیں دی گل ایہہ نہیں اے کہ عظیم اچ علیحدہ مسلم قومیت وال تصور سب سی پہلے کس دے دماغ اچ آیا، دیکھڑاں ایہہ وے کہ اس تصور دا عملی اطلاق کس نے فراہم کیتا۔ ظاہر اے کہ تحریک پاکستان دے فوری پس منظر نوں پیش نظر رکھدے ہوئے اس بارے اچ دو آراء

اپڑی بے پناہ مصروفیتائی نال مجبور ہو کے تعلیمی کونسل سی استعفی دے دیتا ایسا مگر یونیورسٹی دے وائس چانسلر سرجان مینارڈ نے استعفی منظور نہیں کیتا تے انہاں دی طرف سی اتنا اصرار ہو یا کہ اقبال نے مردتاً استعفی واپس لے لتا۔ اس دوران اچ پنجاب ٹیکسٹ بک کمیٹی دے بی رکن رئے۔ میٹرک دے طلبہ و سے فارسی دی ہک نصابی کتاب آئینہ عجم مرتب کیتی جیہڑا 1927ء اچ شائع ہوئی۔ قبل ازیں اوہ پنجویں، چھویں، ستویں اور آٹھویں جماعتیں و سے حکیم احمد شجاع دے اشتراک سی اردو کورس دے نال سی نصابی کتاباں مرتب کر چکے ائے۔

غرض پنجاب یونیورسٹی سی اقبال عملاً 1932ء تکل متعلق رئے۔ 20 ویں صدی دے عشرہ اول اچ پنجاب دی مسلم ابادی اچ ہک ٹھہراو آ گیا ایسا۔ کیہڑیں ٹوں مسلماناں دے اندر دو سیاسی دھڑے موجود ائے برے دونوں مسلماناں دے حقیقی تہذیبی، سیاسی تے معاشری مسئلیاں سی بیگانے ائے۔ انہاں چوہک دی قیادت سر محمد شفیع دے ہتھ اچ ائی تے دوسرا، سرفصل حسین دے پچھے ایسا۔ دسمبر 1907ء اچ آں اندیا مسلم لیگ نے کراچی اچ ہک اجلas بلا یا۔ سر محمد شفیع تے سرفصل حسین بی اپڑے اپڑے ہمایتیاں ٹوں لے کے پوچھے۔ طے پایا کہ پنجاب اچ صوبائی مسلم لیگ قائم کیتی جاوے۔ اس فیصلے تے فوری عمل ہو یا۔ میاں شاہ دین صدر بنزاںے گئے تے سر محمد شفیع سیکریٹری جزل۔ سرفصل حسین عملاً الگ تھلگ رئے۔ اقبال انہاں سب قائد ایں دے نال دوستان مراسم تو رکھدے ائے برے عملی سیاست نال انہاں نے خود ٹوں غیر وابستہ ای رکھا۔

مسلم شخص:

1911ء تک تحدہ ہندوستان دے اکثر مسلمان قائدین، سرسید دے حسب فرمان، انگریزی حکومت دی وفاداری دا ڈم پہر دے رئے برے 1911ء تے 1912ء اچ حالات جیہڑے ہک ڈھرے تے جاندے پئے ائے، اچاں ک پلٹا کھا گئے۔ مسلمان سیاستدان بیگان دی تقسیم دے حق اچ ائے، انگریز بی اجیا ای چاہندے ائے، مگر ہندو اس منصوبے دے سخت مخالف ائے۔ انہاں دی طرف سی تشدد دی راہ اختیار کیتی گئی تا انگریز حکومت نے فیصلہ کیتا تے تقسیم بیگان ٹوں منسوخ کر دیا۔ اس پچھلے نے مسلمان قائدین دی اکھیاں کھول دیتیاں تے انہاں دے گزشتہ اندازِ فکر دی غلطی انہاں تے واضح ہو گئی۔ انہاں ٹوں ہونڈ آ کے احساس ہو یا کہ اپڑی قومی تے سیاسی زندگی دے تحفظ و سے صرف سرکار دی وفاداری تے

والد، وڈے پھر اتے دوئے دوست رشتہ دار بی موجوداے۔ ہاراں سی لدے پھنڈے اٹیشن سی باہر نکلے تے کھار دی طرف روای ہو گئے جدھر انہاں دی عزیز ترین ہستی منتظر ائی، والدہ محترمہ۔

وکالت تے تدریں:

اگست 1908ء اچ اقبال لا ہو را گئے۔ ہک ادھ مہینے بعد چیف کورٹ پنجاب اچ وکالت شروع کر دی۔ اس پیشے اچ کجھ ای دل گزرے ائے کہ ایما اے اوکاچ علی گڑھ اچ فلسفے تے گورنمنٹ کالج لہور اچ تاریخ دی پروفیسری پیش کیتی گئی برے اقبال نے اپڑے و سے وکالت نوں مناسب جائزاتے دوواں اداریاں سی معذرت کر لئی۔ البتہ بعد اچ حکومت پنجاب دی درخواست تے اصاراتے 10 مئی 1910ء سی گورنمنٹ کالج لہور اچ عارضی طور تے فلسفہ پڑھانے اس شروع کر دیتا، برے نال نال وکالت بی جاری رکھی۔ ہونڈے ہونڈے مصروفیات و دھدی چل گئیں۔ کئی اداریاں تے انجمناں نال تعلق پیدا ہو گیا۔

18 مارچ 1910ء ٹوں حیدر آباد دکن دا سفر پیش آیا، وہاں اقبال دی قدر کی دوست مولانا گرامی پہلے سی موجوداے۔ اس دورے اچ سر اکبر حیدری تے مہاراجا کشن پرشاد دے نال دوستانہ مراسم دی بنیاد پئی۔ حیدر آباد نال واپس آندے ہو یے، اور نگزیب عالمگیر دے مقبرے دی زیارت و سے، رستے اچ او رنگ آباد لے گئے۔ دو دن اُدھر ٹھہرے۔ 28 مارچ 1910ء ٹوں گورنمنٹ کالج سی مستعفے ہو گئے، مگر کسی نہ کسی حیثیت نال کالج دے نال تعلق برقرار رکھا۔ ہک گورنمنٹ کالج ای نہیں بلکہ پنجاب تے برعظیم دی کئی دوسری جامعات دے نال بی اقبال دا تعلق پیدا ہو گیا ایسا۔ پنجاب، علی گڑھ، ال آباد، نا گپور اور دہلی یونیورسٹی دے ممتحن رئے۔ انہاں دے علاوہ بیت العلوم حیدر آباد دکن و سے بی تاریخ اسلام دے پرچے مرتب کر دے رئے۔ بعض اوقات زبانی امتحان لیزیزیں و سے علی گڑھ، ال آباد تے نا گپور وغیرہ بی جائزہ ہوندا۔ ممتحن دی حیثیت سی ہک اٹل اصول اپڑا رکھا ایسا۔ عزیز سی عزیز دوست تے بھی سفارش دادر واژہ بندایا۔

2 مارچ 1910ء ٹوں پنجاب یونیورسٹی دے فیلو نامزد کیتے گئے۔ اگے چل کے مختلف وختاں اچ اور بیتل اینڈ آرٹس فیکٹری، سینیٹ تے سینڈ کیٹ دے ممبر بھی رئے۔ 1919ء اچ اور بیتل اینڈ فیکٹری دے ڈین بنزاںے گئے۔ 1923ء اچ یونیورسٹی دی تعلیمی کونسل دی رکنیت ملی، اسی سال پروفیسر شپ کمیٹی اچ بی لئے گئے۔

تشکیل و تکمیل دازمانہ دے۔

9 نومبر 1914ء وں اقبال دی والدہ اللہوں پیاری ہو گئیاں۔ اقبال دی ذاتی زندگی اچ ایہہ غم سب سی وڈا ایا۔ ماں دی رخصت دے نال انہاں دا ہک طریز زندگی ختم ہو گیا۔ اکبر الہ آبادی نے قطعہ تاریخ ارسال کیا جو لوح مزارتے لکھوا دیا گیا:

مادرِ مرحومہ اقبال رفت
سوئے جنت زیں جہاں بے ثبات
گفت اکبر بادلی پُر درد و غم
”رحلتِ مخدومہ“ تاریخ وفات

1333ھ

اس موقع تے اقبال نے اوہ عظیم مرثیہ تحریر کیتا، جس داعنوں اے: ”والدہ مرحومہ دی یاداچ“

اسرارِ خودی:

1915ء دے وسط اچ اسراِ خودی شائع ہوئی جد کہ رموز بے خودی 1917ء دے اخیر اچ مکمل ہوئی۔ اقبال دا تصویرِ خودی انہاں مشنیاں اچ نہایت وضاحت تے جامعیت دے نال سامنڑے آیا۔ بعض حلقویاں اچ کجھ غلط فہمیاں بی پیدا ہوئیاں مگر تاریخ نے انہاں دا ذرالہ کر دیتا۔ انہاں دو دو مشنیاں نے مسلماناں دے کہ وڈے طبقے دے طریز احساس ٹوں بدلتے رکھ دیتا۔

مشہور مستشرق ڈاکٹر نلسن نے اسرارِ خودی دا انگریزی ترجمہ کیتا جیہڑا 1920ء اچ لندن سی شائع ہو یا۔ اس ترجیح ای اشاعت دے بعد کئی مغربی ادبیاں نے مشنی دے تبصرے کیتے۔ مشہور امریکی ادیب تے نقاد ہر برٹ ریڈا تبصرہ نبواتگ اچ چھپا۔ انہاں نے اقبال دا موازناہ امریکی فلسفی شاعر والٹ ٹمین نال کردے ہوئے لکھا کہ اس مشنی نے ہندوستان دے مسلم نوجواناں دے خیالاں اچ کہ قیامت برپا کر دی اے۔ کہ ہندی مسلمان نے تا ادھر تک لکھاوے کے اقبال اچ مسیحابنڑ کے نمودار ہو یا وے جس نے مردہ اجسام اچ حیات زندہ دی اہر دوڑا دی اے۔ اقبال دی نکتہ آفرینی تے علم نے افکار دی گونا گونی نال وحدت ایمانی پیدا کیتی اے تے کہ اجئی منطق ٹوں جو محض مکتیاں تے مدرسیاں دے طلبہ تک محدود ائی، کہ عالمگیر پیغام دی صورت دے کے دنیا دے سامنڑے رکھ دیتا

کمر بستہ ریٹھاں یا انگریز اس دے بنڑائے ہو یے آئینی ذرائع اختیار کیتے رکھ دیاں ناکافی تے بے معنی اے۔ بقول مولانا شبیلی تقسیم بنگال تی تنقیخ مسلماناں دے منه تے کہ اجیا تھپڑ مارنے دے متراوف ائی، جس نے انہاں دے منه دارخ فیر کے رکھ دیتا۔

تقسیم بنگال دی منسوخی دا اعلان ہو یا تا کیم فروری 1912ء وں موچی دروازہ ہبھوراچ مسلماناں نے کہ احتجاجی جلسہ منعقد کیتا، جس اچ اقبال بی شریک ہو یے۔ مقررین نے بڑی جذباتی تے جوشی تقریر اس کیتیاں۔ اقبال دی واری آئی تا اوه تقریر و سے اٹھے۔ سامعین ٹوں محسوس ہوندا یا، مسلماناں دی عظمت رفتہ دایمنار انہاں سی خاطب اے:

مسلماناں ٹوں اپڑی ترقی و سے آپ ہتھ پیر مارنے چاہیدے وان۔ ہندوواں ٹوں ہونز تک جو کجھ ملاوے۔ محض اپڑی کوششاں نال ملاوے۔ اسلام دی تاریخ ٹوں دیکھو، اوہ کیہہ کیہندی اے۔ عرب دے خطے ٹوں یورپی معماراں نے روی تے بیکار پھردا خطاب دے کے ایہہ کہہ دیتا ایا کہ اس پھرتے کوئی بنیاد کھلو گئیں سکدی۔ ایشیاء تے یورپ دی قوماں عرب نال نفرت کر دی ایساں برے عرباں نے جدو ہوش سنجالاتے اپڑے فہم سی لتا تا ایوئی پھر دنیا دے ایوان تمن دی محراب دا لکبید بنزگیا، تے خدا دی قسم! روما جئی باجروت سلطنت عرباں دے سیلاں دے اگے نہ تھہر سکی، ایہہ اس قوم دی حالت اے جیہڑی اپڑے بل تے کھلو گئی ہوئی اے۔

اس تقریر نال جمع اچ روائی دوائی لمحاتی تے بے جہت جوش و خروش اپڑی قوم دے زندہ شخص و سے درکار ہک بامعنی قوت اچ بدلتے گیا جیہڑا ہونز محدود ائی برے اگے چل کے اس ٹوں وسعت پکڑنی ائی۔

ایہہ ٹھیک اے کہ مسلماناں دے کجھ حلقویاں اچ بیداری دے آثار پیدا ہو گئے اے، مگر اس بیداری دے مرکز ہک دوئے نال لائلنکے لئے جزیریاں دی طریقہ ہونے ہوئے اے۔ متفقہ ملی قیادت میسر نہیں ائی۔ نیتختاً مسلماناں دے اندر متعدد ہندی قومیت دار مجاہن پیدا ہو گیا ایا۔ مسلم لیگ تے ہندو کاغر لیں دے اجلاس نال نال ہونزیں لگائے۔ ہونز اقبال عملی سیاست نال الگ ائے برے مسلم قومیت دے اس اصول تے پوری طاقت دے نال قائم ائے جیہڑا انہاں تے قیام انگلستان دے زمانے اچ منکشف ہو یا ایا۔

یورپ سی واپسی دے بعد 1914ء تک دازمانہ اقبال دی بنیادی فکر دی

اُنہاں دے شدید اختلاف پیدا ہو گئے۔ وجہ اختلاف دو گلاں ایسا ہے: اول ایہہ کہ اقبال اس حق اچ نہ ائے کہ خلافت و فرمادکرات و سے انگلستان جاوے، اور اس نوں انگریز دی چال سمجھ دے ائے۔

دوسرم ایہہ کہ اورہ ہندوویں کے عدم تعاون دی تحریک چلانے والیں ٹوں مسلمانان و سے مضر خیال کر دے ائے کیونکہ کسی قبائل قول ہندو مسلم معاهدے دے بغیر محض انگریز دشمنی دی مشترکہ بنا دتے تھے، قومیت دا ناقص تصور مسلمانان دی جدگانہ میں حیثیت ٹوں ختم کر دیسی۔

ایہہ اختلافات حل نہ ہوئے تا اقبال صوبائی خلافت کمیٹی سی الگ ہو گئے۔ اقبال دی بصیرت نے جائزتا ایا کہ آپ خلافت عثمانیہ دی مستقبل محدودش اے لہذا مسلمان اقوام دے ملی اتحاد دی بنیاد اس دی بجائے کسی ہواصول تے رکھڑیں چاہیدی اے۔

16 اپریل 1922ء ٹوں اجمن حمایتِ اسلام دے سالانہ جلسے اچ اقبال نے اپڑی طویل نظم ”حضر راہ“ سزہ ای۔ عبدالجید سالک ادھر موجوداے، اور لکھدے نیں:

کہک تا اس نظم اچ اقبال دے شاعرانہ تخلیل تے بدیع اسلوب دا جمال پوری تابانیاں دے نال جلوہ گرا یا تے کہک شعرتے ارباب ذوق سلیم وجد کر دے ائے، دوسراے اُنہاں اچ علامہ نے جنگِ عظیم دے سلسلے اچ فارج اقوام دی تھاندی، اُنہاں دے ابلیسانہ سیاست، سرمایہ دار دی عیاری، مزدور دی بیداری عالم اسلام خصوصاً ترکان آل عثمان دی بے دست و پائی تے مؤثر تے بلیغ تبصرہ کیتا دے تے اسی سلسلے اچ نسلی قومیت تے امتیاز رنگ و خون دے خیالاں تے بھر پور تقید کیتی اے۔

حُبُّ رَسُولِ ﷺ:

اقبال دی پوری شاعری تے کہک نعمتیہ فضاء چھائی ہوئی اے۔ اُنہاں دا اپڑا بی ایوئی حال ایا۔ اُنہاں دی پوری شخصیت دی سمائی اگر کسی کہک لقب اچ ہو سکدی اے تا اوہ وے ”عاشق رسول ﷺ“۔ کہک واقعی سی پتہ چلداوے کے اُنہاں ٹوں رسول اکرم ﷺ دی جناب اقدس سی کہک نسبت خاص عطا ہوئی ای۔ جنوری 1920ء دا کوئی دن ایا۔ اُنہاں کہک خط ملا جس اچ لکھڑیں ولے دا ناں پتہ ندار دایا۔ لکھا ایا کہ نبی کریم ﷺ دے دربار اچ توڑی کہک خاص

وے۔ ایوئی وجہے کہ اقبال نے انسان کامل دے خیال دی صداقت دا دراک نظرے اور ٹومنیں دے مقابلے اچ زیادہ و ثقہ نال کیتا وے۔

یورپ اچ جنگِ عظیم شروع ہو چکی ای۔ اس دے اثرات ہندوستان اچ بی نہایاں ہوئے۔ انگریزی حکومت دارویہ سخت سی سخت تر ہوندا گیا جبڑا جنگ دے خاتمے دے بعد بی برقرار ریا۔ انگریزی حکومت دے خلاف تحریکاں نے زور پڑتا ایا۔

جلیانووالہ باغ:

13 اپریل 1919ء ٹوں امرتسر شہر دے جلیانووالہ باغ اچ کہ احتجاجی جلسہ کیتا گیا۔ رسوائے زمانہ جzel ڈائرنے لوکاں ٹوں کمیرے اچ لے کے انداہ دھند فارنگ کروائی تے سینکڑاں ٹوں موت دے گھاٹ لا دتا۔ گوکہ اقبال نے اس زمانے اچ خانہ نشینی اختیار کر کھی ای۔ برے اس حادثے دی تہمک اُنہاں دے دل تک بی پوچھی۔ اُنہاں نے مرنے ولیاں دی یاد اچ ایہہ شعر کہئے:

ہر زائرِ چمن سے یہ کہتی ہے خاکِ پاک
غافل نہ رہ جہاں میں گردوں کی چال سے
سینچا گیا ہے خونِ شہیداں سے اس کا قزم
تو آنسوؤں کا بجل نہ کر اس نہال سے
عبدالجید سالک اپڑی کتاب ذکر اقبال اچ تحریر کر دے نیں:

ہونڈا پورا ملک بلا امتیاز نہ ہب و ملت احتجاج تے تنفس دا ہنگامہ زار بخڑیا
ایا۔ مسلمانان دے دلائ تے جلیانووالہ باغ تے پنجاب دے مظالم سی بی زیادہ گھرا
چھکلہ تھرکی دی نکست سی لگ گیا ایا جس دی وجہ نال خطرہ ایا کہ ترکان آل عثمان دی
آزادی و خود مختاری خاک اچ ملا دیتی جاسی، خلافتِ اسلامیہ دی منددے گرد فرنگی
گدھ منڈلاندے پئے ائے۔

اسی سال تمبر دے مہینے اچ مولانا محمد علی جو ہر چار سالہ نظر بندی کٹ کے آل اندیا مسلم کافرنس دے اس مشہور احتجاجی جلسے اچ شرکت و سے لکھنؤ پوچھ جس اچ خلافت کافرنس دا قیام عمل اچ آیا۔ خلافت کافرنس دی نکتیں سی مسلمانان نے بڑی امیداں بندھ رکھی ایساں برے بدستی سی اگے چل کے اس نے کاگنریں سی اتحاد کرتا تے اس دے لیڈر ان نے گاندھی ٹوں اپڑا قائد من لتا۔ اقبال صوبائی خلافت کمیٹی رکن تے برے حالات دی سبب، قائدین خلافت سی

اس خط دی ابتداء اچ کیتا وے۔ مجھے سخت ندامت ہوندی اے تے روح نہایت کرب و اضطراب دی حالت اچ اے کہ منے کیوں اوہ خط ضائع کر دتا۔ ہونڑمُوں اوہ وظیفہ یاد یعنیگا جیہڑا اس خط اچ لکھا ایا۔ ٹسی مہربانی کر کے اس مشکل دا کوئی علاج بتاؤ کیونکہ پیرزادہ صیب کیہندے نیں کہ تواؤ متعلق منے جو کچھ دیکھاوے اوہ تواؤے والدین دی دعاواں دانتیجے وے۔

سردے خطاب دامنا:

کیم جنوری 1923ء توں اقبال توں سردہ خطاب ملا۔ انہاں دے پرانے دوست میر غلام بھیک نیرنگ نے اندیشہ ظاہر کیتا کہ ہونڑسی شاید آزادی اطہار نال کم نہ لے سکوتا اقبال نے جواب اچ تحریر کیتا: میں تواؤں اس اعزاز دی اطلاع خود دیندا مگر جس دنیادے میں تے ٹسی ریپریں ولے آں اس دُنیا اچ اس قسم دے واقعات احساس سی فروڑتے ہیں۔ سینکڑاں خطوط تے تارائے تے آندے نیں تے مُؤں تعجب ہوندا وے کہ لوک انہاں چیز اں توں کیوں گرفتار جائز دے نیں۔ باقی رہیا اوہ خطرہ جس دا آپ دے قلب توں احساس ہویا وے، سو قسم اے خدائے ذوالجلال دی جس دے قبضے اچ میری جان تے آبرو وے تے قسم اے اس بزرگ و برتو وجود (صلی اللہ علیہ وسلم) دی جس دی وجہ نال مُؤں خداتے ایمان نصیب ہویاتے مسلمان کہلانا وال، دنیادی کوئی قوت مُؤں حق کیہڑیں سی باز یعنی رکھ سکدی، انشاء اللہ۔

انجمن حمایتِ اسلام:

30 مارچ 1923ء توں انجمن حمایتِ اسلام دے جلسے اچ اقبال نے اپڑی معروف نظم ”طلوع اسلام“ پڑھی۔ ایہ نظم یونانیاں تے ٹرکاں دی فتح دے موقعے تے لکھی گئی۔ نظم کیہہ وے؟ مسلماناں دے روشن مستقبل دا پیغام اے: دلیل صحیح روشن ہے ستاروں کی تک تابی اُفق سے آفتاب اُبھرا، گیا دو گرگاں خوابی

مئی 1923ء اچ پیامِ مشرق شائع ہوی۔ اس دی غایت خود اقبال انج بیان کر دے نیں:

پیامِ مشرق دی تصنیف دا محرك جرمن حکیمِ حیات گوئے تے وا مغربی دیوان اے..... اس دا مدعا زیادہ تر انہاں اخلاقی،

جلدے جس دی تواؤں کچھ خبر نہیں۔ اگرٹسی فلاں وظیفہ پڑھا کروتا تواؤں اس دا علم ہو جاوے گا۔ اوہ وظیفہ بی خط اچ درج ایا۔ چونکہ خط پڑھنگریں ولے نے اپٹناں تک نہیں لکھا ایا لہذا اقبال نے اس توں کسی دی دل لگی جانڑاتے اس بشارت تے کن نہ تھرا۔ کچھ دن تک اوہ خط پڑا ریا۔ بعد اچ ادھر ادھر ہو گیا۔ ہونڑ چار ماہ گزرے اے کہ ہک عجیب و غریب واقعہ پیش آیا جس توں اقبال نے اپڑے صاحب اسرار الدل دی خدمت اچ لکھ پڑھیجا۔

پرسوں دا ذکر اے کہ کشمیری ہک پیرزادہ میرے سی ملنے وے آیا۔ اس دی عمر قریباً تری پیشی سال ہوی۔ شکل سی شرافت دے آثار معلوم ہوندے اے۔ گفتگو سی ہوشیار، سمجھدار تے پڑھا لکھا آدمی معلوم ہوندا ایا۔ مگر پیشتر اس کے کہ اوہ میرے سی کوئی گفتگو کرے، مُؤں دیکھ کے بے اختیار زار و قادر و نزیں لگا۔ منے سمجھا کہ شاید مصیبت زدہ وے تے میرے سی کوئی مدد منگدا وے۔ استفسار حال کیتا تے کیہڑیں لگا کہ کسی مددی ضرورت نہیں۔ میرے تے خدادا وڈافضل اے۔ میرے بزرگاں نے خدادی ملازمت کیتی تے میں انہاں دی پیش کھار یا واں۔ رونڑے دی وجہ خوش اے نغم۔ مفصل کیفیت پچھڑیں تے اس نے کہیا کہ نو گام اچ جیہڑا میرا گرماں سرینگر دے کول وے۔ منے عالم کشف اچ نبی کریم ﷺ وادر بار دیکھا۔ صف نمازو سے کھلوتی تا حضور سرور کائنات ﷺ نے پچھا کہ محمد اقبال آیا وے یا نہیں؟ معلوم ہو یا کہ محفوظ اچ نہیں ایا۔ اس تے ہک بزرگ توں اقبال دے بلانڑے دے واسطے پہچا گیا۔ تھوڑی دیر دے بعد منے ویکھا کہ ہک جوان آدمی جس دی داڑھی مُندھی ہوئی ائی تے رنگ گورا یا، من انہاں بزرگ دے صف نماز اچ داخل ہو کے حضور سرور کائنات ﷺ دی سچی طرف کھلو گیا۔ پیرزادہ صاحب کیہندے نیں کہ اس سی پہلے میں آپ دی شکل سی واقف نہ ایا، نہ نام معلوم ایا۔ کشمیر اچ ہک بزرگ محمد الدین صیب نیں جہاں دے کول جا کے منے ایہ سارا قصہ بیان کیتا تا انہاں نے تواؤ دی یوہست تعریف کیتی۔ اوہ آپ توں آپ دی تحریر ایا دے ذریعے جائز دے نیں۔ گو انہاں نے آپ توں کدی دیکھا یعنیگا۔ اس دن سی منے ارادہ کیتا کہ لہور جا کے تواؤں ملاں۔ اس وے محض آپ دی ملاقات دی خاطر منے کشمیر دا سفر کیتا وے تے آپ توں ویکھ کے مُؤں بے اختیار روڑا اس وے آیا کہ میرے تے کشف دی تصدیق ہو گئی کیونکہ جیہڑی شکل تواؤ دی منے حالت کشف اچ دیکھی اس نال سر مُوفرق نہ ایا۔

اس ماجرے توں سُنڑ کے مُؤں معاً اوہ گمنام خط یاد آیا جس دا ذکر اچ

”حال اچ ہی کتابی صورت اچ مظہر عام تے آئی اے۔ مذکورہ کتاب اقساط اچ ”فاطمہ“ رسالے اچ شامل کیتی جا سی جس دا کچھ حصہ قارئین کرامم دی نذر کیتا جاندا ہے)

☆ ☆ ☆ ☆

ج گہلاں سواڑے نال

تحریر: گل ارباب

اردو اچ ادبی افسانہ اردو اچ ناولز و ناولس لکھنڑے دے نال نال پاپلر لکشن تے ماکر لکش لکھنڑا تاکج سالاں سی شروع کیتا آیا اے تے الحمد للہ کافی نام بھی بہتر گیا آیا اے لیکن میں کچھ عرصے سی آپڑی ماں بولی دے تھگان دے پھرے اونے شکوے ستھرنی پئی آئی آس تے اناس سر گوشیاں نوں ان ستھرنی کر کے آپڑے کماں اچ لگ جانی آیاں میری ماں بولی بوجہت وخت سی کدرے کدرے میرے گناہ اچ شکایتی انداز اچ سر گوشیاں کردی محسوس ہوندی آئی تے اناس سر گوشیاں دی تفصیل اے وے کہ ”کڑیے! میرا تیرے او تے پورا پورا حق اے لیکن تو میرا حق ادا نہیں پئی کرنی ایں۔“

یا اے کہس دی اے

”تیرا جو دا آپڑیاں جڑاں نال جڑے رہنڑے نال ہی باقی رہ سی تے تنوں آپڑی بقا دی فکر ہی عنگنگ اے“

میں لکھنڑے وسطے قرطاس نال دوستی کرنی آں تا قلم تے قرطاس رل کے میرے تے ہسنڑے لگدیں تے کہندیں

”تو آپڑی زبان اچ میرے نال کیوں مخاطب نہی ہونی ایں آپڑی ماں بولی اچ منوں کوئی میٹھی اوری سُنا گرا کوئی پیار دا لوک گاونڈ کوئی مثل، چارہ بیت یاوت آپڑی کہا گزی ہی سمندر اے؟“

میں ہنسنی آں تے کہنی آں

”لکھنڑے ماں بولی اچ لکھنڑے نال کہہ فرق پیندا اے دنیا جہان دے لوک اے کہم کر دے پھین؟“

اوہ ٹھنڈے ساہاہے کے بولی

”سمندر دا ہر قطرہ اہم ہوندا اے کیونکہ اس نال سمندر بہتر دا اے تے ہر قطرہ آپڑے

مذہبی تے ملی حقیقتاں ٹوں پیش نظر لیا گزاوے جہاں دا تعلق افراد و اقوام دی باطنی تربیت نال اے۔ اس سی سوال پیشتر دی جرمی تے مشرق دی موجودہ حالت اچ کچھ نہ کچھ مہماں تضوراے برے حقیقت ایہہ دے کہ اقوامِ عالم دا باطنی اضطراب جس دی اہمیت دا صحیح اندازہ آسی محض اس وے نہیں لگا سکدے کہ خود اس اضطراب سی متاثر نہیں۔

لکھنڑے روحاں تے تمدنی انقلاب دا پیش خیمه دے۔ یورپ دی جگہ عظیم یک قیامت ایں جس نے پرانوی دنیا دے نظام ٹوں قریباً ہر پہلو نال فا کر دتا وے تے ہونڑ تہذیب و تمدن دی خاکستر نال فطرت زندگی دی گھرائیاں اچ لکھنڑے نوآدم تے اس دے ریٹھیں وے سے لکھنڑے نوی دنیا تغیر کر دی اے، جس دا لکھنڑا جیا خاکہ سانوں حکیم آئن شائن تے برگسال دی تصنیفیاں اچ ملدا دے..... مشرق تے بالخصوص اسلامی مشرق نے صدیاں دی مسلسل نیندر دے بعد اکھیاں کھولیاں برے اقوامِ مشرق ٹوں ایہہ محسوس کر لیجڑاں چاہیدے کہ زندگی اپڑے حوالی اس کسی قسم دا انقلاب پیدا نہیں کر سکدی جدتک کہ پہلے اس دی اندر ونی گھرائیاں اچ انقلاب نہ ہویا تے کوئی نووی دنیا خارجی وجود اختری نہیں کر سکدی جدتک کہ اس دا وجود پہلے انسان دے غیر اچ منتکل نہ ہو دے۔

اقبال دے فارسی مجوعیاں اچ فکری اعتبار نال جاوید نامہ تے جمالیاتی لکاظ نال زیور جنم کہ امتیازی شان رکھدے نہیں، تاہم پیامِ مشرق ٹوں ایہہ انفرادیت حاصل اے کہ اس اچ فلسفیا نہ فکر تے شعری جمالیات اپڑی اپڑی انہنا ٹوں پوچھ کے ہک ہو گئے نہیں۔ اس کتاب اچ اقبال دی بہترین فارسی نظماء شامل نیں، مثلاً تحریر فطرت، نوائے وقت، حیات جاوید، فعل بہادر، افکار احمد، سرود اجمم، محاورہ مائین خدا و انسان، تہنائی، شبتم، جوئے آب، نوائے مزدور وغیرہ۔ رُباعیاں تے غزل اُنہاں دے علاوہ نہیں۔

(تحریر دا بقیہ حصہ اگلے شمارے اچ شائع کیتا جاسی)

(محترمہ فصیحہ ضیاء دی اک بہترین تحقیقی کاؤش ”وجو وزن تے فکر اقبال

کسی ٹھنڈے ملک سی سفر کر دی بک کون جاں دی ڈار میرے کہا رہ دی جھپٹت تے اڑ دی
اڑ دی ذرا دمہ لیہڑے و سطے رکی ہوئی تے انوں آپ پے پاں دی خبوبیری ماں
دے پہلو سی اٹھدی محسوس ہوئی ہوئی تے وہ انوں دی رانخی کونخ نے ساریاں
کنیز یاں نوں حکم دتا ہوئی کر۔

”جاو جا کے اس ترمیت دے پہلو اچ لیٹی کنی جئی مشوم نوں گٹھی پا دیو کہ ایہہ
ساڑے آرآ سامان تے اوڈاریاں مارنے والے تے سفر پسند قبیلے دی نشانی لگدی
اے اس دی روح مضطرب اے تے مضطرب روحان والے آپڑی تے آپڑے
رب دی تلاش اچ نگر کروڈ دے پھردے ان جسمانی سفر داموقع نہ ملتا روحانی
سفرتے بکل پینیدے ان“

تے وہ انوں کنیز یاں نے آپڑی رانخی نوں کیہا ہوئی کہ اے مشوم ساڑے ہتھوٹھی
نہیں پینیدی اے اس دا انکارتے اس دی اکھیاں کہند یاں ان کہ اس نوں غلامی پسند
مینگی اے تے مراج رانخیاں والے ان تی کوشش کر کے وکھ لوو ہو سکدا اے
سواؤ ہتھوپی ہووے تے وہ رانخی کونخ نے اس نوں گٹھی پلا دتی ہوئی۔ اسی
و سطے تا میرے دل اچ خون دی جگہ ہونز سفر دی لگن ضرورت تے محبت دوڑ دی پی
اے فطرت دے رنگاں دی تلاش تے جتو گرگ اچ وی آئی اے

تے جیہڑے دل فطرت نال عشق کر دیں

انوں دلائ دی تصویر منے اس نظم اچ لفظاں دی لکیراں نال بنا نہی اے
اس تصویر اچ میں واں تے تی منوں وکھ سکدے او

سزرو!

تسی شاید نہیں جائز دے او

ک فطرت نال عشق کرنے والیاں دے دل بوہت معصوم تے سنہرے ہوندیں
تے شاید اے ہی نہیں جائز سکدے او کہ انوں گداز تے سنہرے دلائ دی بنت
ک سطراں ہوندی اے؟

آؤ میں سوانوں انوں دلائ دی بنت دافار مولا بتانی آں

جانی گلابی بیقشی یاوت

کسی کلی دار گنگ زرد لے کے

یاوت شاخاں نالو چھڑے کسی پھل دادردہ کے

کسی کھنڑے تے ساید دار شجر دے پہنیاں دی سر سراہٹ لہہ کے

خزاں دے قدماء دی آہٹ لہہ کے

آپ نوں غیراہم سمجھ کے باہر بکل جاوے تا سورج دا آسان شکار بمنڑ جاسی اس طراں
سمندر دا جو دنہ رہی۔“

”اے اردو بھی تاکسی غیر دی نہیں میری آپڑی زبان اے تے منوں اس نال محبت
اے میں اس اچ لکھنی آں تے خوب لکھنی آں“

قلم تے قرطاس نال ہرل کے میری ماں بولی نے بھی جیرانی نال پچھاوے
”آلاتو اے تا بتا کہ اردو تیری انفرادی چھانخ ہے وے؟“

منے سوچ کے کیہا وے
”نہیں لیکن سانوں ملائے والی اجتماعی زبان تا اے ہی وے نا۔“

”کڑیے اجتماعیت و سطے انفرادیت بھی انتہائی ضروری اے
تو اگر کچ ہو سیں تاوت ہیں توں کوئی آپڑے نال شامل کر سی نا۔۔۔ تے ہونزے
و سطے توں آپڑے آپ نوں ثابت کرنا پیسی تے ثابت کرنے و سطے توں آپڑے
آپ نوں چھانخ ناپیسی۔“

”مطلوب اے ہویا اے کہ ماں بولی میری انفرادی تے ذاتی چھانخ اے تے جسدی
چھانخ نہ ہو وے اوہ ہوند اتا ہے وے لیکن رہندا ہیں گا اے؟“

ماں بولی نے اثبات اچ سر ہلا کے کیہا وے
”ہاں نی کم عقلے ثابت تاچ بکل اے ہی ہویا وے کہ جسدی کوئی ذاتی نیگی اے
اس دی کوئی اوقات بھی نیگی اے“

بس وہ منے قلم تے قرطاس دے نال سوچاں نوں قدمیں بمنڑا کے آپڑی ذات دی
چھانخ و سطے جیہڑی زبان اچ سوچنی آیاں اس اچ لکھنڑے دافصلہ کیتا اے تے
تجربہ اے کہند ہا اے کہ سوچنڑے تے لکھنڑے دی سمت بک ہو وے تاکا میابی تے
منزل بڑی جلدی نیہڑے آجائی اے تے سچ کہواں تا تھکنیاں بھی ذرا نہی ہوندا
اے۔ فطرت دے شوخ واداں رنگاں داعشق تے سفر داجون شاید میری گٹھی اچ
چیبا آیا اے۔ تے اے گٹھی میری ماں نے منوں نہی پلا کی آئی میری ماں تا بڑی
ٹھہری اوئی تے کھلوتے پانخی دی طرح خاموش تریت اے جس اچ طلاطم
لیا نہ ہے و سطے پھر مارنے پیندے آئین تے کچ لوگ سمجھ دین کہ پھر اس نال
پانخیاں نوں چوٹ نہی لگدی اے لیکن منے آپڑی اکھیاں نال بک بک پھر کھانوے
سی بعد ساکت پانخی اچ پلچل دے نال ہی اس دار گنگ بھی لال ہوندا ویکھا اے
شاید لوکاں نوں ویکھنڑے داطریقہ نہیں آندے منوں اوہ نظر ملی آئی اے جیہڑی
بظاہر بے رنگاں اچ بھی رنگ ڈھونڈ لیندی اے مئے ہمیشہ کدی کدی منوں لگدا اے

تے
اٹاں بر باد بستیاں سی ویرانیاں اہمہ کے
کہ گھر اتے بوہت گھرا
دل بننڑ دا لے
بالکل میرے دل جیہا
معصوم سہرا دل بننڑ دا لے۔

اوٰتے بوٰتے

اوٰتے دا رے رب جلیل دے با بر کت ناں نال تے میری دل نال ایہہ دعا
وے کہ میری ایہہ ٹھی تے پنجی کی جئی کاوش سوانوں پسند آ جاوے کہ کج لوک قلم نال
قرطاس تے نہیں لکھدیں بلکہ دل نوں قلم بننڑا کے تے خون دل دی روشنائی نال
احساس دے قرطاس نوں سجادیندے ان ایجادے لکھاریاں دی دلی تمنا ایہہ ہوندی
اے کہ اٹاں دا لکھا آیا دل دی اکھیاں نال پڑھا بھی جاوے تے تی اے نہ پچھوکہ
دل دی اکھیاں والیاں دی پچانڈ کیہہ وے؟

ایہہ سفر نامہ اگر سواڑے ہتھ اچ اے تے تی اس نوں مکمل توجہ نال
پڑھ دے پئے اوٰتا وات سمجھ لوکہ دل دی اکھیاں رکھنڑے والیاں اچ سواڑا شمار بھی
ضرور ہوتی، تے اگر تی ایہہ سمجھ دے او کہ سواڑا شمار اناں لوکاں اچ کوئی کردا نہیں گا
اے تا تی آپڑے آپ نوں اچ سی اٹاں دیدہ دل رکھنڑے والیاں دی لست اچ
شامل کرلو میں اس لست اچ شامل سواڑے ناں تے حمایت دا گوٹھا ضرور لادیساں۔
تی سارے اے تا جائز دے او کہ سواڑا طلن سوہنڑا بھی اے تے بے
نظر بھی ساڑے عزیز وطن دی سوہنڑی وادیاں اچ کج وادیاں اجیاں بھی ہیوں جنا
تک پکھڑاں آسان عینگا وے لیکن اناں دا حسن تے سوہنڑیاپ ویکھنڑے واسطے
سیاح دور درسی آندے ان تے جھتو تکل میری گلے منوں نکے ہوندیاں سی
گھومنڑے پھرنے دا بہت شوق آیا وے تے اسی شوق دے پچھے پچھے جائزے نال
میں اناں ساویاں وادیاں اچ اس طراں پہنچ گی آں جھڑاں تکلیاں دے پچھے دوڑ دی
کوئی مشوم صحرائی نکل کے کسی سبزہ زار تکل پہنچ جاندی اے عموماً تکلیاں دے پچھے
دوڑ نے والے گم ہو جاندے ان تے میں بھی گم ہو گی آں تے شاید آپڑے آپ نوں
ڈھونڈنڑے دی کوشش داناں منے تکلی تریل تے تریت رکھ دتا وے او ٹسی اس سفر
اچ منوں ڈھونڈنڑے دی کوشش اچ میرا ساتھ دیسوتا ہو سکد اے کہ میری آپڑے

وت اس دی ٹھہنڑا یاں دی چک تے کڑی تھوپ اچ سہہ سہہ کے چھاں ونڈنڑے دی
ادا الہ کے
کسی ویرانے اچ گونجدی بانسری دی صد الہ کے
کدرے کسی پہاڑ دے دامن اچ
کھلے آئے جنگلی پھل داطوف کر دی تکلی دے پر اس دی نزاکت اہمہ کے
کسی سر یلے پرندے دی بولی
کسی بد صورت پیہر اس والے مور دی
مُستی اچ پھنڑے والی وجد پھری محبت اہمہ کے یا وات سفید برف دی چھنی اچ پچھی
کسی پہاڑی دام قدس روپ اہمہ کے
بلدے سورج سی تھوپ اہمہ کے
یا وات وات آبشار اس دی صورت اچ
وگدے پہاڑ اس دے اقہروں دی غنی اہمہ کے کسی سوہنڑے منظر اچ کسی پیارے دی
کمی اہمہ کے
کسی دریا سی اس داغ غصیل اربع پھر ابھاولہمہ کے کسی بیڑے دے تنے تے لگا آیا کھاڑی
دا گھاؤ اہمہ کے
یا وات ساوے میدان اس تے چاگا ہوال اسی
شادابی تے ثباب اہمہ کے
کسی ساکت جھیل تے نچدی پریاں دی اکھیاں سی ریشمی خواب اہمہ کے
یا وات نیلی اکھیاں والے مشموں سی اناں دی اکھیاں دی معصومیت اہمہ کے
یا وات سرڑے بلدے صحرائی پیاس دی اذیت اہمہ کے
بھاردارے موسم اچ کھنڈرے والے لوکاٹ دے پھلاں سی اناں دی میٹھی میٹھی
خوبیوں اہمہ کے
یا وات باد صبادے چوکھیاں سی
مہکانڑے دی خوبیوں اہمہ کے
خرماں رسیدہ زرد تے نارنجی پتھیاں دی سکیاں اہمہ کے
کسی ویران مندر سی کینٹھیاں اہمہ کے
گوتم بدھ دے سٹوپا زاسی
یا وات موہنبوڈا روئیکسلا تے تخت بائی دے کھنڈرات سی درد اس دیاں کہانیاں اہمہ
کے

نویاں امنگاں نویں رستیاں نوں آسان بنانے کے اچ اہم روں ادا کر دیاں ان میرا ناں فوزیہ آمنہ ارباب اے تے گل ارباب میرا قلمی ناں وے تے میرا تعلق خیر پختونخوا نال اے میں کپی پشورن آس تے اس تے منوں ہمیشہ فخر ریا وے میں جدو کسی نال آپڑا تعارف کر انہیں گل فی آں تایقین کرو میرا سر اوچا ہوندا اے تے میریاں اکھیاں اچ ٹیکارے ان جلنڑے لگدے ان جھڑاں زیارتات تے ڈیوے بلدے ہوندئیں

منوں فخر اے کہ میں مہمان نوازاں دے شہر دی باسی آں
منوں فخر اے کہ میں ہمکی شہر اچ ساہل نی آں

منوں فخر اے کہ میرے شہر اچ اوڑ بھی پڑا نیاں روایتاں دے پاسدار لوک موجوداں جناں اچ ہمکی میں بھی شامل اے جس نے آپڑے دل دے بٹوے اچ کج کھوئے تے کج کھرے سکے سنہجات کے رکھے آئین اس نوں اے بھی پتھوے کے اے کھوئے سکے کدرے بھی نہیں لگدے ان لیکن وہ بھی اوہ اناں نوں ہمک خزانے دی طرح محفوظ رکھ دی اے شاید اس وسطے کے اے کج کھوئے تے کج کھرے سکے اناں نوں آپڑی عمر دے بد لے اچ ملے ان تے عمر اں لگھیاں آیاں مرے نہیں آمدئین لیکن کدی کدی اناں دے کچ پل دل دا بٹوہ کھول کے دیکھے تا جاسکدئین۔

ہاں تا گھل ہوندی پی آئی اے میرے شہر پشور دی منوں فخر اے کہ اس شہر دی ہوا اس اچ موجود محجباں دی مٹھاں چکھڑے والے لوک اوڑ بھی موجود ان جانٹے ساڑے سی بعد کوئی اس مٹھاں اس ذاتیے دا قدر دان رہ سی یانہ رہ سی؟ کیونکہ وخت دے نال تیز رفتار اچ جلنڑے والے لوک پیچھے مرے کے نہیں ویکھدے ہوندئین تے آسی شاید پیچھے مرے کے آگے جانٹے والی نسل دے آخری لوک آسی شاید وخت سی تا پیچھے رہ جا سی ایں لیکن وفاداری محبت تے مہمان نوازی اچ کدی پیچھے نہ رہ سی ایں۔

شہر پشور سی بعد میں آپڑے گراوں دا تعارف بھی کرا دیاں، میرے گراں دا نام رانو گڑھی اے میری پیدائش لالہ گراں دی اے تے کدی کدی میں ذرا خریاں اچ ہواں تاے ضرور کہنی ہونی آں کہ میرے جنمڑے سی بعد ہی لالہ گراں لالہ زار ہویا وے بلکہ لا لعل بھی ہو گیا آیا وے، اے ہور گھل اے کہ اس تے منوں آپ بھی یقین نینگا اے لیکن کدی کدی شومار نے اچ کوئی حرجن بھی نینگا اے، جھڑاں کے بتاچکی آں میری ماں بولی ہندکو اے تے منوں پہلے کدی ہندکو

آپ نال ملاقات دی کوئی سبیل نکل آوے تے اے بھی ہو سکدا اے کہ اس دوران کسی جھرنے دے گیتاں وچ کسی دریادے سازاں اچ کسی جنگلی پھل دی بھینی خوبیویا کاسنی رنگ یا فیکسی جھیل دے طلاطمی پاک گھرے سکوت اچ کدرے سواڑی بھی آپڑے آپ نال ملاقات ہو جاوے۔ تا چلو ہمک دوسرے نوں ڈھونڈنڑے وسطے اس سفرنا مے دے ورقاں نوں پھرولئے آں۔ ساڑے صوبے اچ بوہت ساری جگہاں اس طراں دی بھی ہیوون جناں تکل پہنچاں تریکھتا وسطے اوكھا وے کچ اوکھیاں را ہواں منوں پسند بھی ان تے کچ منوں پھرنے دا شوق بھی ہیووے۔

چونکہ میری ماں بولی ہندکو اے تا میں ہندکو اچ اناں منظر اں دا حسن محسوس کرنی آں تھی میری اس گھل تے جیران نہ ہونڑا اے ضرور ہوندا وے کہ مادری زبان دے سکے دا دوسرا رخ احساس ہوندا اے تے پہلاتا جھڑاں سوانوں پتھوے کے شناخت ہوندا اے پچانڈ ہوندا وے اس دی مثال دے کے میں سوانوں آپڑے جذبات دی مکمل تفصیل بتانی آں مثلاً تھی سبز درخت نوں ویکھدے او تے اس دی چھاں اچ ہندے او تا اوہ سبز درخت سواڑے احساس اچ ساوا بولتا ہوندا اے تے جو تکل اوہ گرین ٹری یا سبز درخت رہندا وے اس طراں آپڑا نہیں لگدا اے تے جھڑاں ہی تھی اس نوں آپڑی ماں بولی اچ ویکھدے او سوانوں اس تے پیار ضرور آندہ اے۔ اسی طرح اک وڈے لکھڑے والے نے لکھا آیا وے کہ خواب انسان آپڑی ماں بولی اچ ویکھدے او تے انسان سوچ داوی آپڑی ماں بولی اچ اے تے میرا آپڑا اے خیال اے کہ تھی آپڑی پسند دے منظر نوں آپڑی ماں بولی اچ بوجہت اپچھے انداز نال لکھ کے سراہ سک دے او سطراں منظر اں تے لفظاں دا ہمک دوسرے نال ماںوں ہونڑاں لکھاری وسطے خوشی دا باعث اے کیونکہ اجنبیت خیال نوں الفاظ اچ ڈھانڈنڑے سی بعد بھی لکھاری وسطے ادا سی تے تیکنی دا باعث ہی رہندي اے اس دی وجہ اوہ خدشات ہوندے ان جھیڑے اس لیکھ دے عوامی ہونڑے دے یقین نوں شک اچ پادیندے ان اسی خیال نوں لے کے منے آپڑی پسند یہ دادیاں نوں خراج پیش کرنے وسطے آپڑی ماں بولی اچ لکھڑے دا رادہ کیتا اے۔

ساریاں سی پہلے تا سواڑے نال آپڑا تعارف کر اندی جاؤں تے فیراں کو لوں بعد میں سواڑے سامنڑے آپڑے سفر دی پوری کہانی لکھنی آں تعارف اس وسطے کہ ہندکو پڑھنے والیاں وسطے میرا ناں نواں اے تے یقیناً نویاں سوچاں

پہلے ہوندا آیا۔ لیکن اونز امبر سے جلیبیاں تے پتا سے دیاں کڑا یاں تے پہلے والا رش نہیں ہوندا اے اونز لوکاں نوں دوسرے بوہت سارے تفریح دے ذرا بچ دستیاب ان جبھرے بچے پیو تو انگلی کپڑ کے میلے سی لکڑی دی گا ڈیاں مول لیدے آئیں اونہ اوونز بھتھاچ موبائل کپڑ کے گیمز اچ بندے مار دے رہندا ہیں، خیر چلو بابا صیب دے میلے تے چلنے آں تے جھڑاں کہ میں اوٹے لکھا اے کہ سوانوں یعنی دلانی آں اس سفر دے دران کسی جھیل دے ساکت پانزی تے۔۔۔ کسی جھرنے دے شور اچ، پہاڑ دی چوٹی تے کھلے اوئے کسی جنگلی پھول اچ یاوت دریادے کنارے رکھی اوئی کسی نگین کشتی اچ سوانوں آپڑا آپ ضرور نظر آسی لیکن منے اے نہیں لکھا اے کہ اس سفر اچ جگہاں اجایاں بھی ہوں کہ تی چاہ سو کہ بس میں انتھے ہی کھلو جاؤں۔۔۔ لیکن میں سوانوں کدرے وی کھلو نزے نہ دے ساں بس میرے نال چل دے راود۔

تلی تریل تے ترمیت

کتاب داعنوں اے ہی کیوں سوچاے؟
سواؤے ذہن اچ اے سوال ضرور آسی

میرے ذہن اچ بھی۔۔۔ اے سوال آیا تے میں اس داجواب کافی دیر تکل ٹھوٹڈی رہیاں تے بتاتی جاؤں کہ ایہہ عنوان میری شعوری کوشش دا نیجہ نیگاے بلکہ میرے لا شعوری میک کنی جئی مشوم کڑی جھانکدی پئی آئی اے جس داناں گل اے اوہ مشوم آپڑے بلکہ لکھر یا لے والاں دی دو گتائ نوں سردی بلکی جئی جبنت نال چھکلے دے کے تتمیاں دی تلاش اچ دوڑ دی پئی اے تتمیاں شام خوشی تے سکھ دیاں آئیاں ان۔۔۔ جناں پیچھے دوڑ دوڑ کے تکلیناں رگ رگ نوں آپڑی ظالم گرفت اچ لیے لیند اے اوہ مشوم بھی جدو تھک کے لیٹ جاندی آئی اے تا امید اس نوں تھکپیاں دے دے کے سلا نڑے دی کوشش اچ کامیاب ہونزے سی بعد اس دے تکیے تے ہی سر رکھ کے جا گدے رہنڑے دی کوشش شروع کر دیندی اے کیونکہ جدو امید سوجاوے تانہ گڑیاں سکون نال سو سک دیاں ان تے نہ ہی ترمیتاں، امید او نگھدی رہنندی اے اس دیاں اکھیاں لال ہو جاندیاں تا اوہ ہوئے جئی تکیے سی سر اٹھاندی اے تے اس مشوم جئی گل نوں خواباں اچ ملنڑے چلی جاندی اے کہ اس طراں اوہ آپے جا گدی رہ سی تے اسکون نال سوندی رہ سی اسی

اچھی نہیں گدی آئی اے جتنا کہ اس وخت منوں اس تے پیار آیا اے جدو میری مشوم ہی کولو استانی نے پچھا اے کہ ”بیٹا ساڈی ماں بولی کیبھری اے؟“ تے میری ہی نے استانی نوں کیہا وے کہ ”میم ساڈی ماں بولی کیبھری اے“ وے۔۔۔

منے جدواں دی سے گھبیل ستری اے تا حریان دریان رہ گئی آں تے اس کولو وجہ پچھی اے کہ تنے اے کیوں نہیں کیہا وے کہ میری ماں بولی ہندکوے؟ اونز اس دے حریان ہونزے دی داری آئی اے ”لیکن مماتی تا ساڈے نال اردو بولدے اواردو اچ افسانے تے ناول لکھدے اواردو اچ ہی سہیلیاں نال گھلاں بھی کر دے اوٹے اردو دی ساری کتاباں بھی پڑھدے او۔“

منوں اس وخت آپڑے آپ تے ہور آپڑے آردو سرے لوکاں تے افسوس ہویا اے کہ اسی کیبھرے پاسے جانے پئے آں؟ منوں آپڑی ماں بولی نال پیار بس اسی وخت ہویا اے تے جدواں اے محسوس ہویا کہ میری ماں بولی دی حیاتی بس میرے تکل اے۔۔۔ تے میرے بعد میرے بچیاں دی ماں بولی تا ہندکو اویسی لیکن میرے بچیاں دے بچ ہندکوں نوں نہیں اردو نوں آپڑی ماں بولی کہہ سن اس وسطے کہ اناں دے ماں پیوتا اردو ہی بول دے ان

منوں بڑی شدت نال جا کے احساس ہویا وے کہ ساڈی ماں بولی ساڈی ذاتی حیاتی اچ نہ ہوئی تا اس دا پختہ امکن نیگاے تے عوام الناس نے ہندکو نوں چھوڑ کے تے اردو بولنڑے دے رواج نوں ختم نہ کیتا تا اسی اے منظر بھی ویکھ سی ایس کہ ہندکو آخیر لے ساہ پئی لیدی اے۔۔۔ کسی غیر دی زبان نوں بھی مردیاں ویکھوتا افسوس ہوندا اوے کہ مرنے والیاں وسے تا سارے ہی روندے ان چاہے او انسان ہووے کہ زبان ہووے۔۔۔ آپڑی ماں بولی نوں کچ ساہ میری اس کلی جئی کوشش دے نال مل جاؤں تا اس سی ودھ کے خوشی دی گھبی اور کہ ہوئی؟

میرا دعوی وے کہ اس سفر نامے نوں پڑھ کے سوانوں انچ لگ سی کہ جھڑاں تی آپڑی ماں دی پنجی تے پیو دا ہتھ کپڑ کے بابا صیب دے میلے تے جاندے پئے او سوانے پشور اچ وخت گزارا آیا اے تا اے ضرور جانزدے اوسو کہ ساڈے گراواں دا اے میلے گھ سال پہلے تکل بڑا مشہور آیا اے تے اوونز بھی ایتھے اوہ ہی چھوٹے تے رنگ برگی گانیاں دے نال مختلف ساز و سامان بھی وکلا جیہرا

و سطے تا کہندے ان کہ جس محبت اچ اتھروال دانمک نہ ہو وے او بالکل پھیکی ہوندی اے تے جس پھول تے تریل نہ پو وے اس دا سوہنڑیاپ نا مکمل رہندی اے۔

محبت نوں سوہنڑا اتھروال دا سنگھار بنا فرا دیندا اے تے اسی طراں زندگی نوں زندگی بھی دکھ درد بنا فرا ندین مختصر اے کہ تیل، تریل، تریمت، اناں تین لفاظ دے نال ہر کہانی بے شک مکمل نہ بھی ہو وے لیکن ہر کہانی بیان ضرور ہوندی اے ہر کہانی مکمل تا موت دی آخری بھگی نال ہوندی اے لیکن کج لوکاں دیاں زندگیاں بھی موت دی آخری بھگی دی طراں تکلیف دہ ہوندیاں ان تے کہانی دی بیخ لا سکیں ہی بعد بھی کہانی مکنڑے داتاں ہی نبی لیدی اے جدو بیخ لا سکیں سی بعد قاری کتاب بند کر کے رکھ دیندا اے تا کہانی آگے وہنڑے لگدی اے۔ خیر میں بتاخوا اے چافی آں کہ میرے سفر نامے اچ صرف پہاڑاں، وادیاں، جھرنیاں میدا ناں دریا واد جھیلاں تے پھولوں دا سفر نیگا اے بلکہ سوانوں اناں تریباتاں دے دل دی چھپیاں الماریاں اچ رکھیاں پنڈوکڑیاں نوں کھول کے پھرو لئے دی میری کوشش بھی نظر آسی تے لگدا اے وے کہ منوں اس کوشش اچ کافی کامیابی ملی اے میری نظر اچ اے بھی اک سفراء بلکہ دریافت دا اصل سفرتا اس نوں ہی کہندیں تے سفر نامے اچ دل پھرو لئے دا سفر جاری رہ سی جھڑاں کسی سیاح نے فلاں جھیل دریافت کیتی اے تے کسی نے فلاں ملک دریافت کیتا اے۔ اسی طراں اس سفر اچ منے تریباتاں دے مختلف اندرورنی روپ تے راز دریافت کیتے ان۔ پہاڑاں دی تریباتاں جنما دی برداشت پہاڑاں جتنی مضبوط اے لیکن کدی کدی اناں پہاڑاں اچ آتش فشاں بھی پھٹھرے لگدے ان تے کدی کدی اناں اوچے تے بارع پہاڑاں نو بھی زلزے دے جھٹکے ہلادیندے، تھی اناں کج ماڈرن تریباتاں سی جیہڑی آپڑے فراض سے زیادہ حقوق دی گھمل کر دیاں آن۔ لے کے پہاڑاں دی طرح دے مضبوط دلاں والیاں پہاڑی تریباتاں تک دے سفر اچ میرے نال رہسو تے یاد رکھنہ اکہ اناں دے دلاں دے آتش فشاں تے زلزلیاں دے جھٹکیاں سی ڈرنا بالکل عینگا نے، منوں یقین اے کہ

تسی سفر نامہ پڑھ کے اے ضرور سوچ سوکہ

تھی تریل تے تریمت ناں تا تین ان لیکن اصل اچ اے تین یعنیگے ان۔

میں تھی تریل تے تریمت دے عنوان نال اے سفر نامہ تاکہ لیتا اے

لیکن منوں نشود دے دو دھاچ نظم داشحمد ملا ترا بہت اچھا لگدا اے

طرح خواباں دے سنبھرے گمراچ اوہ اناں سکھتے خوشی دی تسلیاں تے محبت دے لال پھلاں نال اٹھکلیاں کر دی کر دی وڈی ہو گئی اے تے اس دے بچپن دیاں سکھیاں اس دے نال ہی رہی آن۔

اوہ سکھیاں ان محبت دے گلابی رنگاں والی مسکر ان دیاں کلیاں امید، خواب، خوشی تے سکون دیاں تسلیاں جیہڑیاں ہتھنہ بھی آؤں لیکن اناں دے پیچے دوڑ دے ہویاں اناں دے نال رشتہ تاج جاندی اے تے جدوا وہ مشوم جئی دی الماری دے ساریاں سی آخری کونے اچ رکھ کے مطمئن ہو گئی آئی اے اس نوں چھپا کے اس وسطے رکھنڑا پیاوے کہ اسی طراں دی سکھیاں۔۔۔ ساریاں تریباتاں دیاں ہوندیاں ان تے ساریاں دے کول حقیقاتاں دیاں پنڈوکڑیاں بھی ضرور ہوندیاں ان تے جدوا وہ ساری اکٹھی ہوندیاں ان تاوت ہک دوسرے نال مماثلت دی وجہ نال ساریاں ایک دوسرے اچ مغم ہو جاندیں آن اس طراں انفرادی یا ذاتی پچھانی نک جاندی اے خاص عام ہو جاندیں تے عام خاص ہوڑے لگدین تے ہر کسی نوں آپڑی پنڈوکڑی تے اس اچ چھپا کے رکھے آئے ماضی تے حال دے کج بر باد تے پکھنایا ب جذباتی لمحات نال مزین خواب خاص لگنڑے لگدین اسی وسطے تاہک ہی رنگ تے ہک ہی طراں دے جذبات اچ مماثلت دا امکان ہوندی اے مماثلت دی تاخیر اے لیکن محبت دے لال پھلاں نال بے خواباں دی خشبو ساریاں دی وکھری وکھری ہوندی اے اسی وسطے دل دی الماری دا سب سی آخری کونا ہی تریباتاں دی پسندیدہ جگہ ہوندی اے۔

مدتال بعد جدوا زندگی دی تیز رفتاری تے روانی سی تھک کے اوہ تریمت کج وخت صرف آپڑے نال گزارنے وسطے نظر اسی او جھل ہو وے تا اس دے پیچھے گھلاں شروع ہو جاں دیاں ان کج اناں گھلاں دی آگ تے کج یاداں دا دھواں مل کے تھکے ہو وے دل اچ در جگاندی اے تا خواب ویکھنڑے والی اکھیاں اچ بے اختیار اتھر و آجاندیں تے اناں اکھیاں دے اتھروالاں پھلاں تے پیندے رہندیں تے جھڑاں تھی جاڑ دے او کہ تریمت دے دل اچ رکھے ہو وے محبت دے پھل کدی بھی مر جاندے یعنیگے ان اوہ آپ مر جھا جاندی اے اس دارنگ روپ ڈھل جاندی اس دی اکھیاں دی چک مک جاندی اے تے گھلاں دے گلاب مر جھا جاندیں لیکن اوہ محبت دے پھل ہمیشہ تو تازہ ریندیں تے اناں لال پھلاں تے اتھروال دے قطرے انج لگدین کہ جھڑاں تریل پی ہو وے شاید محبت دے اناں لال پھولوں دی تازگی دی وجہ ہی اے اتھروال دی تریل اے اسی

نہ ہی تو گستاخ ایں
تو کچھ مرد ایں
وفاسی عاری
سورج دی طرح جلانخواہ والا
کچھ عام جیا انسان ایں
محجرے ہر کسی نال نہیں ہوندیں
لیکن فیر بھی میری خواہش اے
کہ کاش تو میرے قابل ہو جاویں
میں تریل آں
تے تو سورج سی
اک مہربان بادل ہو جاویں

ترجمت

وقتِ رخصت
ماں نے میری اور ڈھنی
دے کونے نال
کچھ نصیحت بندھی آئی اے
ماں نے کیہا آیا اے
بیٹی سرال اچ
جد کوئی دکھلیتا
روویں نہ
بلکہ آپڑے ویٹرے اچ
کچھ پھل لگایو دیں
نچ دناں بعد جداو
ماں میرے سرال آئی اے
تاویکھا اس
کہ سارا اویٹر اپھولان نال
پھرا آیا اے۔

اس شحمد نال ذائقہ بالکل بدل جاندا اے
تے تنوع ہر کسی نوں پسند نہ بھی ہو وے تانا پسند تاکدی بھی نہیں ہوندی اے۔

تقلیل

تقلیلیاں تے تریختاں
منوں ایک جیاں لگدیاں ان
دونوں خوش رنگ تے
اوچیاں اڈا ریاں اچ رہندیاں ان
کہ دے پُر نوچ کے
رنگ اڈا یے جاندیں
تے
کہ دی اکھیاں اچ
کچھ خواب سجائے جاندیں
انال خواباں دے تعاقب آچ
تریختاں ضایع ہو جاندیاں ان
تقلیلیاں تے تریختاں دونوں
آپڑے رنگ گنو کے
بے ما یہ ہو جاندیاں ان

تریل

محبت پھولان جئی نینگی اے
محبت تا تریل دی پھواراے
پھولان نوں تازگی بخش دی اے
تے میرا ناں محبت اے
تیرے او تے وس کے
میں محض پانچی دی کہ بوند
ہی رہسان
کیونکہ تو پھل نینگا ایں

نئج گھلائ سفر نامیاں دیاں

کہند اوے گل جی! اس اس تے کتنے ہی سفر کر چھوڑے ان مگر سانوں تاکہ درے اوہ حسین و پور مکھڑے و یکھڑے نوں نہیں ملے ان جھیڑے تارڑ صیب نوں ہر قدم تے مل جاندے ان--- تے جھوٹوں تک رانگلو پیاں دی تے سوہنڑیاں رنگاں والے چولیاں دی گل اے تا اوتحے ایران اچ تا بس تریتباں دا ہک رنگ ہی نظر آندما وے تے اور گل اے کالا یقین کرو تلاش بسیار دے باوجود سانوں کسی تریت دامنه نظر فی آیا وے تے منوں بڑا شوق اے کہ میں تارڑ صیب نال مل کے انہاں سی اوہ دم درود پچھاں جھیڑا اے پڑھ دین تے وت آپڑے تے پھوک کے کھارسی سفر تے نکل دے ان تے وت میں بھی اوہ دم یاد نال پڑھ کے آپڑے تے پھوکاں تے کراں۔

تسی کہہ سو کہ--- میں تصوراتی یا تخلیقی رومنس کیوں نہیں لکھ لینا واں آپڑے کو لو تریتباں دے کج کر کیکڑ ز افسانوی انداز اچ لکھڑے چاہیدین تے اس طراں اے کر کیکڑ ز بھی مشہور ہوندے تے میرا سفر نامہ بھی وڈے سفر نامیاں دی فہرست اچ شامل ہو ہی جاندا۔“

منے اس دی طویل گھل ستر کے کیا وے۔

”تا فیر سوانے کیوں عمل نہیں کیتا اے اس فارمولے تے؟“ اس نے میرے سوال دے جواب اچ کیا وے

”اصل اچ میرے نال ایران دے سفر اچ پورا گروپ آیا وے تے اوہ سارے ہر جگہاں تے میرے نال رہے ان تے میں سونوڑے و سطے تے واش روم دے ٹائم تے آنا کلو و کھرا ہونا آیاں والے سونڑا بھی تا دو تین دوستاں دا کھٹا ہوندا آیا وے تے منے سوچا اے کہ جدو میں فرضی رومنس یا وات فرضی کر کیکڑ سفر نامے اچ پادیاں تا اوہ سارا گروپ اے سفر نامہ پڑھنے سی بعد میرے کو لو پوچھی کہ بھائی جان سوانے اے رومنس یا کر کیکڑ کتھے و یکھیں؟

شايد سواڑیاں دوا کھیاں غینگیاں ان بلکہ چاراں--- کہ سوانوں انہاں اکھیاں نال اوہ سب بھی نظر آندما آیا وے کہ جھیڑ اسونڑے سی بعد نہ کوئی و یکھ سکد اے تے نہ ہی کوئی یاد رکھ سکد اے یا وات سوانے اے رومنس واش روم اچ کیتا ہوئی؟ کیونکہ اوتحے ہی تی ساڑی نظر اسی او جھل ہوندے آئے اویکن سارے اے بھی ضرور پچھ سن کو واش روم اچ بھی تا تیرا زیادہ وخت نہیں گز ردا آیا اے؟ تے نہ ہی سانوں اوتحے کوئی سو پر حسینہ نظر آئی اے ہاں کمرے تے واش روم صاف کرنے و سطے ہک ملازم

تراج میری پسندیدہ صنف ہمیشہ سفر نامہ ریا وے اے صنف میرے دل دے بوت نیڑے رہی اے تے شروع سی وڈے لکھاریاں دے سفر نامے پڑھ دی رہیاں جس اچ تارڑ صیب ساریاں توں پہلے آندے ان تے فیر انہاں سی بعداً بن انشا صیب دے سفر نامیاں دان ہم برآندہ اے میرا خیال اے کہ ساڑے ملک اچ سفر نامے لکھڑے والے زیادہ لوگ نظر فی آندے ان بلکہ انہاں نوں انگلیاں تے گستاخ جاسکد اے۔ منوں تارڑ صیب دا انداز بوجہت پسند اے لیکن تارڑ صیب نے آپڑے مخصوص افسانوی انداز نوں لے کے تے سفر نامیاں اچ رومنس بوجہت لکھا وے بوہتے لوگ کہندے ان کاے انہاں دے خالصتاً تصوراتی تے تخلیقی رومنس ان تے حقیقت اچ انہاں دا کوئی وجود نیگا وے لیکن سانوں پڑھنے اچ تا اے بوجہت اچھا لگدا وے باقی او جائز نتے انہاں دی سچائی جائزے لیکن ساڑے جیے سفر نامے دے قارئین نوں ہک چکا تالگ گیا اے اک ذائقہ تالگ گیا اے جس اچ بیشی دی تا خیر اے لیکن کسی سخت نا گوارنزر دی اے، سوانوں اسی پسند ناپسند نوں لے کے ہک واقعہ سناڑانی آس کہ کج دن پہلے دی گھل اے اسی طراں ہک ہور انڈیا دا بوجہت اچھا لکھاری اے اس نے آپڑا ایران دا سفر نامہ میرے ول سافت کاپی اچ پیجاوے کے گل ارباب ٹھی منوں اس سفر نامے تے آپڑی رائے لکھ کے دیووتے میں جھیڑی ادبی افسانے تے پاپول فلشن دی لکھاری آس تے الحمد للہ آپڑے آپ نوں کدی ناچیز نہ کہہ سماں کہ جس نوں اللہ کریم نے لکھڑے تے لکھڑے سی بھی پہلے سوچڑے دا ہنر و دلیعہت کیتا اے--- تا منے اس دا سفر نامہ بغور پڑھ دیاں وخت اے محسوس کیتا وے کہ اس تحریر اچ رومنس نام دی کوئی شے نیگی اے تے ہورتا چھوڑ وادے وچ کسی ہک تریت دا ذکر وی نی ملا اے--- میں انہاں نو کھیا وے کہ میرے پھیرا ادے وچ تا کسی اڈے لو پٹے یا کسی رنگیلے چوہلے دا ذکر ہونداتے لوگ نج شوق نال پڑھ دے، نہ اس اچ لمبیاں پلکاں دا ذکر اے نہ ہی سہری زلغاف تے چھوڑ چھوڑ کر دیاں ونگاں دا مضم مضم شوراے ساڑے لوکاں دا مزاج تارڑ صیب دے سفر نامیاں نے انخ رومنک کیتا آیا وے کہ سانوں اوخراں صنف اچ ہر صورت اچ اوہ رنگیں چاہیدی اے تے اوہ انڈین لکھاری بھنڑے لگاوے تے

قاری دے نیاز بین تو پنون مدنظر کھ کے اوہ لکھڑا پیندا اے جس اچ کسی بک شے دی کئی بھی نہ ہووے کیونکہ پہلے تاذیقے اچ فرق یا لونز مرچ کہت ہوندا آیا اے تا قاری کہند آیا کہ ”چلو فالاں صیب یا صاحب دی اس تحریر اچ دچپی داعصر کہت اے تا کوئی گہل نہیں کیونکہ انال نے فلاخی کتاب بھی تاکھی اے جیہڑی شہکارے ” تا میں پئی کہتی آیاں کہ میرا منا اے وے کہ جناں لوکاں نوں سفر پسند اے انال نو سفر نامے ضرور پسند ہو سن۔۔۔ آلا اک گہل اور ضرور کرساں کہ بوہت سارے سفر نامے لکھڑے والیاں دے بارے اچ اے بھی خوب مشہور اے کہ انال نے سفر کرنے بغیر ہی آپڑے کہا راں اچ بیٹھ کے سفر نامے لکھے ان صرف تے صرف آپڑے تخلی دے زور تے، میں بتا دیوں کہ میرے تخلی دا اتنا زور عینگا اے اس وسطے اے خیال تاکمل دل تی کڈا لوکا اے سارے تخلی دے کر شے ان۔۔۔ آپڑی گہل کراں تاہر سفر منوں اس طراں لگدا اے کہ جھطراں میں اے پہلا سفر پئی کرنی آں۔۔۔ اوہ خوشی تے بے اختیاری میں الفاظ اچ بیان کرنے سی قاصر آں جیہڑی منوں حسین مقامات دے سفر اچ سرشار کردی اے فطرت دے رنگاں دے عاشقان وسطے اے لمحہ وصال ہوندا اے کسی سوہنڑے منظر دامزہ تے نشہ سرچڑھ کے بولدا اے تے اسی نشہ اچ مست ہو کے اک سچ سیاح دی روح بے اختیار ہو کے تے دھماں پاندی اے تے اے رقص اللہ تعالیٰ دی فلاخی آئی کائنات نوں اک نکا جیا خراج تحسین ہوندا اے اوہ تعریف دے قابل اے تے اس دی بختی آئی کائنات بھی تعریف دے قابل اے فطرت دے عاشقان وسطے دل اچ اترنے والے منظر انال ملمنہ اس طراں دے جھطراں کہ بک لمبے ہجری بعد اچ انک شب زفاف دا تکھمل جاوے تے مہندی اچ رنگ آئے ہتھاں اچ آپڑے نصیب دی لیکر اں ویکھڑا نصیب ہو جاوے۔

اچھا چلو چلے آں انال گہلاں دے پاسے جہڑا یاں سواڑے نال کرنی آں ان تے میں سوانوں بک گہل بتاواں کہ اے تصوراتی تھاریر لکھڑے والے ضرور بڑے جو کھم کہت دے ہو سن میرے خیال اچ تا بڑا اوکھا کھم ہو سن اس طراں کہا ر بیٹھ کے تے سفر نامہ لکھڑا میں انال لوکاں اچ نیگی آں جیہڑے کہا ر بہہ کے تے سفر نامے لکھڑے دے عادی ان۔۔۔ کیونکہ اتنی جان جو کھم اچ پہلا خری ہر بندے بندی دا کھم عینگا اے میں الحمد للہ آپڑے ملک اچ تابوہت سارے سفر کر چکی آں تے ملک سی باہر بھی دوسرے ملکاں اچ گئی آں ہر وڈے یا چھوٹے سفر اچ میں اے ضرور

ضرور آیا اے لیکن اس بابے دی عمر ساڑے بودے برابر آئی اے اس وسطے اس نوں سانے واش روم صاف کرنے دی تکلیف سی بچا خڑے وسطے خلاف عادت صفائی دا بہت خیال رکھا اے تے وت کس طراں میں اے روئیں لکھدا؟ ” میں ایہہ گہل سترڑے کے بہت ہنسی آں۔

مطلوب سفر نامہ لکھڑے وسطے اس سفر دا انتخاب کرنا چاہیدا اے جس اچ یار دوست نہ ہوون کیونکہ اس طراں بننہ چوٹھیا تصوراتی روئیں نہیں لکھ سکدا اے۔

ایران دے سفر نامے دے رائیٹر نے مزید کیا وے کہ

اسی سوال جواب دے ڈر دی وجہ نال منے اس سفر نامے اچ روئیں تے صنف نازک دا ذکر نہ کرنا، ہی مناسب سمجھا اے۔ ” منے انال دی گہل سمجھ کے اثبات اچ سر بھی ہلایا اے تے سفر نامے تے آپڑی رائے لکھدے اویاں اے لکھا اے کہ منوں اس اچ کیہڑی کی گلی اے اچھا تے گہل ہوندی پئی اے سفر نامے لکھڑے والیاں دی تے میں اے بھی کھڑا چاہیدا اے سفر نامے دے وچ لکھڑے والا آپڑے مخصوص انداز اچ لکھے تے کسی دا انداز نہ چڑاوے تا اس دی کوشش کا میاب ہو سکدی اے میں پونکہ ذرا ہلکے ہلکے انداز وچ لکھڑے دی کوشش کرنی آں تے انوں پڑھنا بھی پسند کرنی آں جتنا ابن انشاصیب نے مراج پادتا وے سفر نامے اچ اتنا وی نہیں ہونڈا چاہیدا اے کیونکہ انال دی کتاباں اچ سفر تے سفر نامے دا سوہنڑیا پ کدرے پیچھے چھپ گیا وے تے مراج سامنڑے آگیا وے لیکن انال پڑھنے لکھڑے لوکاں دی خوش قسمتی اے آئی اے کہ انال نو قارئین وا فرمقدار اچ دستیاب آئین تے اوہ کتاب سی بور ہو کے موبائل یا کمپیوٹر تے نہیں بیٹھ جاندے آئین بلکہ کتاب سی بور ہو کے پیٹی وی دا ذرا مدد دیکھدے آئین تے وت راگ رنگ سی بور ہو کے دوبارہ اوہ ہی کتاب چھک لیدے آئین اس طراں کتاباں نوں قاری تے قاری نوں لکھاری دستیاب رہندے آئین لیکن ساڑے کوں جیہڑے پچھے چھوڑے جئے قاری رہ گئے ان انال دے کوں زیادہ وخت عینگا اے کتاب سی بور ہو کے اگلے منٹ اوہ ہتھاچ کپڑی آئی اس رنگیں دنیا اچ کھو جاندیں جیہڑی دنیا اچ فلماء، ڈرامے، ناچڑاء، گانڈرا، شاپنگ، نویں نویں مقامات دی سیراں تے سوچل میڈیا وغیرہ اے۔ سارے کتاب دی اہمیت کتاب دافسون تے کتاب دی محبت نوں ختم کرنے دے لوازم ان تے اسی وسطے ساڑے عہد دے لکھاری نوں

بوجھو دا گئی اے۔ بک گھبل اور کھسائ کاے سفر نامہ میں بک روتے بے اختیاری اچ لکھنی پئی آں تے اسی بے اختیاری اچ ہو سکدا اے کہ میں لاشوری طورتے کدرے کدرے آپڑی تعریف اس کج زیادہ کر لیواں۔۔۔ لیکن تی اے نہ کھنڈا کر اے تعریف اس چٹھیاں ان اناں اچ کچ پھیاں بھی ہیوون تے اکھیاں بندر کے یقین کر لیزا اے سوچ کے کہ دنیا اچ اچھے لوک کدی تسان نہیں ویکھنے ان تا اس دا اے مطلب نینگا اے کہ اناں دا وجود ہی دنیا تے نینگا اے، منوں جدواۓ احساس ہوندا اے تا میں شیشہ ویکھ کے آپڑے آپ نوں یقین دلادینی آں کہ دنیا حسن جہاں لوکاں دے ہونزے نال باقی اے اوہ لوک اجے ایتھے موجوداں۔

(تحریر دا بقیہ حصہ لگے شمارے اچ شائع کیتا جاسی)

(ہندکو زبان دی پہلی سفر نامہ گاہ محترمہ گل ارباب دی دا سفر نامہ ”تلتی“ تریل تے تریت“ حال اچ ہی کتابی صورت اچ منظر عام تے آیا وے مذکورہ کتاب اقساط اچ ”فاطمہ“ رسالے اچ شامل کیتی جاسی جس دا کچھ حصہ قارئین کرام دی نذر کیجا جاندا اے)

☆ ☆ ☆ ☆

مو بائل فونز: والدین تے بچیاں دے درمیان فاصلے دی وجہ فون تے ٹیلٹس دا بے جا استعمال بچیاں اچ کچھ پیٹنٹ ٹوں سامڑیں لیا ٹرے اچ وڈی رکاوٹ اے
تحریر: سیدہ حناء زاہد

میں سیدہ حناء زاہد آں۔ بک ہاؤس وائف، بک ماں، بک کلینیکل سائیکا لو جست تے اس دے علاوہ بک تخلیق کار۔ بحیثیت کلینیکل سائیکا لو جست لوکاں ٹوں درپیش نفیساتی مسائل دے حل دے ماهراہ رائے دینہ اس میرے فرائض اچ شامل اے۔ گزشتہ طویل عرصے دے دوران مٹوں مختلف والدین دی جانب سی بک ای طراں دی شکایات موصول ہوندی پیاں کہ انہاں دے بچے تعلیمی سرگرمیوں اچ دچپسی نی لے رہیں تے انہاں دے گریز اچ بی غیر معمولی کمی ویکھریں اچ آئی اے۔ انہاں دے والدین نے اپڑے بچیاں ٹوں بہترین تعلیم

سوچنی آیاں کہ اس واری ضرور سفر نامہ لکھ سائیں لیکن کاغذ تے قرطاس میرا منہ تکتے رہندا ہے آئین میں کچ وی لکھنیں سکنی آیاں۔

مگر سفر ہو! اس واری معاملہ ساریاں سی الگ آیا وے تی آپ سوچو کہ جہڑی بندی سفر دی اتنی شوقین ہو وے اوہ چکرے، تیگرے تے لوز دیرے مشہور علاقے لڑم ٹاپ، کامرانے غرٹاپ، شاہی غرتے۔ منی مالا کنڈ ٹاپ تے سب سی ودھ کے اپر دیرے علاقے پریاں دے دلیں کمراث دے سفر تے نگلی ہو وے تے وت اس سفر دی کہا نزدی نہ لکھے اے تا ہو ہی نی سکدا وے تے اگر ہوندا بھی اے تا غلط ہوندا وے سومنے غلط نوں ٹھیک کرنے وے اے شروعات کیتی اے۔

سوڈ راجیا حوصلہ آپڑے اندر پیدا کروتا میری سوچاں تے نظر اس تے بھروسہ کر کے اے سب پڑھو تے فیراے حسین و جیل تے ہند کو اچ لفظ حسین و جیل دا ترجمہ کر کے لکھاں تا سوہنڑا علاقے تے پریاں دادیں ویکھرے و سطے نکل پڑو۔۔۔ بس اے یاد کھنڈا کے پیسے اچھے خاصے لگ سن اے کیونکہ ذاتی گذی دا خرچہ یا وات کرایے دی گلڑیاں دا خرچ بوجت ہوندا اے چلو اونزی پیساں دی فکر دل نال گا کے نہ بیٹھ جاؤ۔۔۔ میرا اے سفر نامہ پڑھ کے فیر سوچڑا کہ کدر قشط کمیٹی وغیرہ پا کے پیسے جمع کرنے آں یا فیر ادھار سدھار لے کے بھی نکل سک نے آں تی آپڑی جمع پوچھی بھی خرچ کر سکدے او تے میرے کوں بک اور بھی صلاح ہیو وے اوہ صلاح کچ انخ اے کہ اس طرح کرنے آں اس واری برینڈ ڈی چیز اس دی خریداری نی کرنے آں آپڑے ملک دی مقامی چیز اسی خرید لے سی آں تے کچ بچت چخت کر کے سفر شروع کرنے آں خرچ لکھاں تا آپڑے ملک دیاں چیز اس دا مول بھی کچ کہہت نینگا وے چلو کوشش کرنے آں کہ کدر وند کدو رو سوانوں بچت کر ادینے آں، ویسے میرا آپڑا یعنی کہ گل ارباب دا بک سنہری تے مکمل زر تا قول اے کہ صدیاں دا تھکنیاں دو تین تیازیاں دے سیئر سپاٹے نال لہم جاندا وے تے جدو روز مرہ دے کہماں کا جاں نال تھک جاو دتا فیرا یہہ تھکنیوں دی پہنڈ سر تے چک کے نہ پھراو و بلکہ اینوں آپڑے سر تو لاء کے کدرے پہاڑاں اچ سکت کے آجائے کیونکہ وزن تھوڑا ہو وے یا بوجت ہر وخت انسان سر تے چک کے نبی پھر سکدا وے لیکن اگر آنال پہاڑاں نوں اس رازی آگاہی ہو گئی کاے بوجھ دی پنڈو کری تا اوہ میرے سمجھا ٹرے دی کوشش سی بعد اس دے حوالے کر گئیں تا اوہ بہت بگھسن کہ اس تریت دی آپڑی تھکنیوں دی پنڈو کری کچ کہہت آئی اے کہ مزید بھی ساڑا

نال اج کل والدین ٹوں ایہہ لگداوے کہ شہر دے کسی اعلیٰ تعلیمی ادارے اچ اپڑے بچے ٹوں داخل کروادیوں یا فیر مہنگی ٹیوشنز لگاؤ کے اوہ انہاں دی تعلیم و تربیت بڑے ٹھنگ تے سبیقے نال کردے پئین تے بس انہاں دی ذمہ داری بی اتحہ ای ختم ہو جاندی اے جو کہ میرے نزیک غلط اے۔ بچیاں اچ موجود ٹیلنٹ ٹوں ابھارنا تے دنیادے سامنڑیں لیاںڑاں ایہہ صرف تے صرف والدین ای کر سکدے ون۔ ٹک ہو رالیہ ایہہ وے کہ جتنے جدید ٹکنالوجی نے بنی نوع انسان و سے آسانیاں پیدا کیتیاں ون اُتحے ای کسی نہ کسی حد تک پریشانیاں اچ بی مبتلا کیتاوے، مثال دے طور تے موبائل فونز تے گھکھ۔ انخ تا موبائل فون انہائی اہم تے کارآمد چیز اے لیکن بد قسمی نال اس دا انہائی غلط استعمال بی ہونداوے جس دے اثرات چھوٹے بچیاں تے براہ راست پیندیں۔ والدین بچیاں ٹوں مہنگے موبائل فونز تے گھکھ خرید کے دیندے ون جس سی اوہ گینگ تے سوشن میڈیا دے عادی ہوندے پئین تے شخصی آزادی دا دعویٰ کردے ہوئے ہر فیملی ممبر اپڑی ذاتی زندگی ٹوں پسند و ناپسند ٹوں ترجیح دینڈاں شروع ہو گیے ون۔ اگر اسی طراں ہر فیملی ممبر اپڑی ذاتی زندگی ٹوں ترجیح دیوے تا فیر اجتماعی خاندان دے آفاتی تصور دی کیہہ و قع رہ جاندی اے؟ ایوئی اج کل دے بچیاں والیہ وے کہ گینگ تے سوشن میڈیا دی وجہ نال انہاں دی تخلیقی صلاحیتاں کدھرے گم ہو گئیاں جہاں ٹوں ٹھوٹ کے سامنڑے لیاںڑے دی ضرورت اے۔ درحقیقت اسی سب ای اپڑے بچیاں و سے برینڈ ڈیمہنگی شیواں دی خریداری دی دوڑ اچ لگ چکے ون برے بچیاں دی حقیقی ضرورتاں تے انہاں دے اطمینان دا بندوبست نہیں کر پاندے۔ سچ تا ایہہ وے کہ کسی بی انسان دے اندر موجود ٹیلنٹ ای اُس دی حقیقی تسلیم تے اطمینان دا سبب ہونداوے بس ساؤں صرف اتنا کرناوے کہ اپڑے بچے اچ موجود ٹیلنٹ ٹوں تلاش کرناوے تا اُس ٹوں پھر پور موقع فراہم کرناوے کہ او آپڑی تخلیقی صلاحیتاں نکھار سکے۔ تو اڈی ٹک اس لکھی جو کوشش نال ای تو اڈا بچنا صرف اپڑی حقیقی ذمہ داریاں ٹوں پچھا نز لیسی بلکہ اس دی شخصیت اچ ثابت تبدیلی بی آپ محسوس کر سکدے او۔

تجھیت ٹکنیکل سائیکا لو جسٹ میں اس نتیجے تے پچھی واں کہ والدین اپڑے بچیاں ٹوں مہنگے موبائل فونز، گھکھ تے اعلیٰ برینڈ زدے ملبوسات دوا کے حقیقی خوشی نہیں خرید سکدے تے نہ ہی انہاں دی تعلیم و تربیت اچ ثابت تبدیلی لیا سکدے نے۔ ایہہ سب ثانوی چیزاں ون انہاں دی شخصیت اچ سُدھار نہیں

و تربیت و سے ناصرف شہر دے معیاری تعلیمی اداریاں اچ تعلیم دلوائی بلکہ خصوصی ٹیوشنز دی سہولت بی مہبا کیتی برے فیر بی نتائج توقعات دے عکس اُن۔

یقیناً ایہہ سوال غور طلب اے کہ آیا اوہ کیہہ و جوہات ون کہ غیر معمولی مال اخراجات تے بہترین تعلیمی اداریاں دی دستیابی دے باوجود ایہہ بچے تعلیم دی جانب راغب فی ہو پاندے پئے۔ عصر حاضر اچ والدین ٹوں درپیش اس اہم مسئلے دی و جوہات جائز نے و سے منے اپڑے ماضی دے در پیش اچ چھانکا تے یاد کیتا کہ ساڑھے والدین نے ساڑھی تعلیم و تربیت و سے اجیا کیہہ کیتا ایا کہ اچ اسی معاشرے دے بک اہم تے فرض شناس شہری دی حیثیت نال ٹک پر دقار زندگی گزارنے پئے آں۔

ساڑھی چھ افراد تے مشتمل فیملی اچ والدین سمیت ترے پیغمبر دا تے مک پر اع شامل اے۔ ساڑھے والدین پوسٹ گریجویٹ ڈاکٹر زمیں۔ مٹوں اچھی طراں یاد اے کہ ساڑھی والدہ محترمہ شام دے اوقات اچ ٹکنیکل پریکھ و سے تاں ٹکنیک نی جایا کر دی ایکاں جدو تک اوہ اپڑے سارے بچیاں دے امور بخوبی سر انجام نہ دے دیوں۔ میرے و سے ایہہ بوجہت ای خوش قسمتی دا مقام اے کہ میرے والدین نے ناصرف میری بہترین پروش کیتی تے میری تعلیم و تربیت اچ کوئی دیقیقہ فروگز اشت نی چھوڑا، خاص کر میرے والد محترم جہاں نے میرے ٹیلنٹ ٹوں میرے بچپن اچ ای چچا نز لیتا ایا۔ صرف بیج سال دی عمر اچ آرٹ نال غیر معمولی ڈچپی ٹوں ویکھ دے ہوئے میرے والد محترم نے میری بے پناہ حوصلہ افرادی کیتی تے مٹوں بھر پور موقع فراہم کیتا کہ میں اپڑے اس ٹیلنٹ ٹوں ابھار سکاں۔ میرے والدین کیہہ دین کہ میں اکی جئی بچی ٹیمسل نال سیکھ بڑا ندی، انہاں اچ دیدہ زیب رنگ پرہ دی تا انخ لگدا ایا کہ گویا کاغذ تے قوس قرح بکھر جاندی اتی۔ مٹوں یاد اے کہ میرے والد محترم نے میرے ٹیلنٹ ٹوں ویکھ دے ہوئے سکول دی سر برکیس دے دوران مٹوں ٹک آرٹ سکول اچ داخل کروادتا ایا جتنے مٹوں اپڑی تخلیقی صلاحیتاں ٹوں مزید نکھارنے دا پھر پور موقع ملا تے وخت دے نال نال میری شخصیت اچ غیر معمولی تبدیلی بی آندی گئی۔

درحقیقت تجھیت ٹکنیکل سائیکا لو جسٹ میں اس نتیجے تے پچھی واں کہ اللہ رب العزت نے ہر انسان دے اندر کوئی ناکوئی ٹیلنٹ ضرور رکھا ہونداوے جس ٹوں ”ہیڈن ٹیلنٹ“ کہندیں، بس اس ٹیلنٹ ٹوں ٹھوٹ کے سامنڑیں لیاںڑے دی ضرورت ہوندی اے جیہڑی کہ والدین دی ذمہ داری ہوندی اے، برے بد قسمتی

ہوندی۔ لیکن اس سی ذرا فج کے ریزٹا ہوئی۔ ورنہ او ڈی ہو جاسی تے وڈا نکا ہو جاسی۔ کیونکہ اس تریت نوں ایہہ پچھے بی نی ہوندا وے کہ اس دے اگے والا وڈا آدمی اے۔ اوتے آپڑے پیونوں بی وڈا کہند یئے۔ وڈے پھر انوں زبانی وڈا کہد دیند یئے سمجھدی نہیں اے۔ اول اللہ دی بندی آپڑے بغیر کسی بندے نوں وڈانی سمجھدی اے۔ ہاں اک گل اے ہوندی اے کہ جس وخت کھار دا خرچ منگ دی اے اس وخت اور تریت آپڑے خوند نوڈا سمجھلیندی اے۔

اک ہو رگل بی تے ہوسکدی اے کہ وڈے آدمی دے پچھے آنڑیں والی تریت دا قد نکا ہو وے۔ اک وڈے آدمی نوں بچا کے رکھیں وسطے اس وڈے آدمی دے پچھے والی تریت اس نوں پچھے والیاں تریتیاں سی بچا کے رکھدی اے۔ اے وی تے ہوسکدائے کہ وڈے آدمی دے پچھے والی تریت ہو وے تے کنی جئی، پراس دے ہتھوچ سوٹا ہو وے۔

اور تریت وڈے آدمی دے کن وچ اے بی کہندی ہو وے کہ تو وڈا ویں تے میری وجہ نال۔ کیونکہ میں بندے سی کنی آں۔ فیر اس وڈے آدمی دی حیب وچ کتنی آسانی دے نال آپڑا انکا جبا تھپا کے اس وڈے آدمی دی حیب خالی کر دیندی اے۔ اونماڑاں اس گل دی وجہ نال کاے کنی منوں بی نکانہ بڑھاں دیوے۔ اس کنی تریت دی ہر گل خوشی خوشی مندار ہندادے۔ او وڈا جو ہویا۔ آپڑے وڈے ہونڑیا دا نشہ وی تے تھاڈا وڈا وے۔

☆ ☆ ☆ ☆

کانڑیاں دی دعوت

کانڑے دا کھار

تحریر: پروفیسر مشرف مبشر

فکراں تے انہیں یاں وچ دل ڈب گیا وے پچھلے چند دن تے ڈاہدیاں فکراں آئیاں۔ ایکشن دارولا۔ تبدیلی دیاں دعاواں تے منتال۔ ساڑے پاکستانیاں دے وسے ججال وی کچ کٹ دے نینگے۔ کس کس گل دار ونڑاں روئیے۔ میں بی پہیڑا رونڑاں ای لے بیٹھیاں۔ چلو پہنڑاں۔ ہو رکوئی گل کر نیاں۔ اچ دل پشوری

وگاڑ لیا ندیاں۔ اپڑے بچیاں ٹوں وخت دیوں نا صرف وخت بلکہ معیاری وخت۔ میری والدہ محترمہوں کو نگ نال بے حد لگاؤ وے۔ ہک ڈاکٹر ہونڑے دے نال نال اوہ نوڑے نوے کھانڑے بنڑا نزے اچ بی بے حد دچپی رکھدی ون۔ میں جدو آنہاں سی پچھنی آں کہ امی جان ٹو اٹوں حقیقی خوشی کدو ملدی اے تا وہ از راہ نماق کہندی ون کہ میں اس وخت بوجت خوش ہونا وہ جدو میری پسندیدہ ریسپی میری مرخی دے مطابق تیار ہو جاوے۔ اپڑے بچیاں ٹوں وخت دیو، اللہ ساڑے ساریاں داحامی وناصر وے۔

☆ ☆ ☆ ☆

وڈے آدمی دے پچھے تحریر: پروفیسر مشرف مبشر

اے گل تے پڑا نزی اے کہ ہر کامیاب آدمی دے پچھے اک تریت ہوندی اے۔ اسی ایہہ گل کر کے صرف ہک آدمی نوں لینے آں، یعنی اس تریت دا خوند یعنی خصم یا شوہر۔

اے سانے کدی فی کیا کہ ہک بیو دے پچھے اس دی تی را نزی ہوندی اے۔ ہک پھر ادا دے پچھے اس دی پہنڑ ہوند یئے۔ اک سورے دے پچھے اس دی نوہہ داناں وی کدی نہ لتا گیا وے۔ ہک نکے دیور دے پچھے اس دی وڈی پھر جائی داناں کسی نوں لیندی انسنڑاں۔

ماں جس دے پیراں تلے جنت وسدی اے اس نماڑی ماں دا تے کسی نے چھوٹھے منہ بی ذکر نی کیجا وے۔

کامیاب مرداں دی گل چھوڑو کہ اس دے پچھے اس دی ووٹی اے کہ اس دی کھار والی دی سوکنڑاے۔ پھرے دفع کرو اناں گلاں نوں۔

ساڑے لوکاں دی وی اے پہبھڑی عادت اے کہ اک دفعہ کسی دے پچھے نہ ہ جائیاں۔ زندگی دے ہو رکھوڑے رو لین کہ اک ایوی گل رہ گئی اے۔ چل پیڑیں ہو رکیں کلڈیں۔ اس دے ای بھنی کھوں لینڑیاں۔ چل اج وڈے لوکاں دی گل ہو جاوے۔

میرا آپڑا اے خیال اے کہ ہر وڈے آدمی دے پچھے اک تریت

”ہوش وچ آ نڈیا، اکھیاں پھٹ گئیاں نیں“ اس بہشتی نڈے دا جواب آپا۔ ہاں صیب دونوں اکھیاں پھٹ گئیاں۔ لیکن اک میری تے اک توڑی۔ فیر کے ہو یادے۔ مارکٹائی شروع ہو گئی۔ آخر دوسرے کاغذیاں نے بچاؤ کرایا۔ دستِ خوان سچ گیا۔ کھانڈیں لگ گئیں کاغذیاں میزبان نے کاغذے مہمان، کھانڈیاں بی کھاندے جاندین تے اک دوسرے نوں اکی اکھی نال چوری چوری تک دے دی رہندیں۔

کرناں خداداکے ہو یادے کے اس وکھری ٹیپ دی دعوت دامحلے دے جوان نڈیاں نوں پتے لگ گیا۔ اس عمر دے جوان شیطان دے چیلے ہوندین۔ انہاں نوں شرارت سوچھی اے۔ لگی دے بارگیس دے وڈے وڈے ہونڈے روشن کر کے باربیٹھ کے انہاں دے بار آنڈیں دانتظار کرنے لگیں۔ جس وخت دعوت کھاپی کے سارے دے سارے کاغذے بار آئیں۔ انہاں جواناں دے نال اک ہجوم بڑھ گیا۔ راہ چلدے تماش بیناں دی کے کی آئی۔ اے کاغذیں تاہ کابکا ہو گئیں۔ لیکن بڑے دل گردے ولے ائے۔ ہمسدے کھید دے، آپ ای آپڑے جلوس دا قصہ بڑھ گئیں۔ تے خیرخیریت دے نال سارے کاغذیں آپڑے کہا رپنچ گئیں۔

گردوش زمانہ

تحریر: نبیلہ یوسف

راشدہ دی تھی ماں دے کہا رو واپس آئی تے کہا روڑے نال چادر سٹ کے کمرے وچ چلی گئی۔ راشدہ نے انہوں غصہ نال تکاتے بولی کے بلا پی آنے سلام نہ دعا۔

عالیہ نے کوئی جواب نہ دتا۔ راشدہ چھاڑو ہتھی رکھ کے کمرے ول گئی۔ دکھدی کمرتے ہتھ کے ہک واری وت تھی سی پچھاس کہ بتائیں بی کے ہو یادے۔ کسی نے تنوں کچھ کیا وے۔ عالیہ منہ تے تکیر رکھ کے لیٹی رئی۔ راشدہ نے ٹھنڈا سا لتا۔ اوسمیجھی کہ اس نوں کے ہو یائے۔ عالیہ جدو بی ماں دے کہا رو پھر کے آندیے اسی طراں مزانج و گڑا ہونداں۔

ہونڈراشدہ بے چاری بی کے کمرے۔ اُزی پھنڈ دے خوند دی آپڑی

کرنے دا کے ارادہ نیں؟

قصہ بک کاغذیں داوے کے اس دے دل وچ پشوری ہونڈے داشوق اٹھاوے۔ سارے کم کاج چھوڑ کے آپڑے شہر دے کاغذیاں دی لسٹ بڑھنڈیں دا سوچیاں۔ دس پندرہ دن رات لگاکے لسٹ تیار ہو گئی۔ اس فہرست وچ شہر دے امیر غریب گنج ٹڈے منڈے دے نال وڈے وڈے سرکاری افسر تے ڈھاڈے وڈے لوک بی شامل ائے۔

اس دل پشوری والے پشوری دا اے کارنامہ نی آیا۔ اس قھے نوں تھی پھوٹھانہ سمجھو۔ پشوری سینکڑاں میلیاں دور دے اک بڑے مشہور شہر میرٹھ دا نال تے تو انے سڑھاں او یادے۔ اوئی میرٹھ کہ جس وچ 1857ء دی جنگ آزادی شروع ہوئی ائی۔

اے بندہ آپ بی کاغذیاں آیا۔ اس نے سوچا کہ کاغذیاں دی اک انجم بڑھانی جاوے۔ انجمناں تے نوے نوے نادان تے کمال دیاں سارے ملک وچ کھمیاں دیاں طرح اُگ آئیا۔ اک انجم کاغذیاں دی بی سئی۔ اک دن مقرر کر کے اس اللہ دے بندے نے شہر دے سارے کاغذیاں نوں دعوت تے بلا یادے۔ دعوت دا انتظام کرنے ولے، ہتھ ٹھو انڈے ولے، دستِ خوان تے کھانڈیاں رکھریں والے۔ نوکر چاکر سارے دے سارے کاغذے۔

ہونڈیاں ہوندیاں سارے مہمان حاضر ہو گئیں۔ جیہڑے وخت تک دوچار کاغذیں اکٹھے ہو گئیں۔ کسی نوں زیادہ خیال بی نی آیا۔ کاغذے لوکاں نال وڈا کمرہ پھر گیا وے تے اتھے موجود کاغذے، اک اکھی نال اک دوسرے نوں حیران جیران تکڑیں لگیں۔ دو اکھیاں تے نی ایاں کہ بندہ کوے کہ اکھیاں پھاڑ پھاڑ کے تکڑیں لگیں۔ اک اکھی نال اک دوسرے نوں تک دین۔ اک اکھی تلے کر دین۔ اسی اکھی نوں فیر چک دین۔ فیر تک دین تے تک دے رہ جاندین۔

پہلے زمانے دا اک دستوراے بی آیا کہ دستِ خوان تے کھانڈیاں رکھریں سی پہلے کوئی نوکر چاکر کاردا ای کوئی نڈا (لڑکا) چلچھی تے لوٹا لے کے اک اک مہمان دے کوئی جا کے انہاں دا ہتھ تھو ایا۔ اس دے موڑے دے اُتے اک صاف ستمہ تولیہ پیا ہوندا وے۔ جس نال مہمان آپڑے ہتھ سکالیدا دے۔ اگلی گھل ایہہ سڑھو کہ چلچھی تے اولے والا دی کاغذیاں آیا۔ پانڈی دی تھا رمہمان دے ہمچاں دی بجائے اس دے چھٹے دھک پڑیاں تے پادیں دے۔ مہمان نے غصے دے نال کاغذی اکھی دے نال کاغذے نوں کھوارے۔

اعظم کہار وڑاتے ماں نوں سلام کر کے عالیہ کلو پانچی منگاس۔ عالیہ دا دل چاہندا کہ کہہ دیوں کہ تیری نوکر نینگی آں جا کے آپی پی لے۔ پر ماں دے ڈر مارے کچھ نہ بولی تے گلاس پھر کے پھر ادے ہتھ تے رکھ دتاں۔ ماں نے دوڑ کے عظم دے اگے روٹی دا پتوس (Tray) رکھ دتا۔ عظم نے تہوئی وال ول تکاتے ازدا مزاج و گڑ گئیا۔ غصے نال پتوس نوں تہک کے کھلو گئیا کہ میں وال فی کھانا وال۔ ماں نے پتھر دا مزاج بدل دادیکھاتے فوراً 100 روپے ازے ہتھ تے رکھ کے جا پڑر آپے وسے باروکواب لے آ۔ عظم نے جلدی پیے پکڑتے بازنگل گئیا۔

عالیہ نے کڑھ کے ماں ول تکا کہ افی بی ساریاں نے ایوئی وال کھادی دے تے ایہہ کیوں فی کھاسکدا۔

ماں نے غصے نال عالیہ ول تکا کہ کبھی قیامت آگئی اے۔ ڈنڈا کالج سی تھکا آیا وے۔ غریب نوں پکھ لگی آئی۔ کسی دن اچھا کھالوے تے تیرے پیٹ وچ کیوں درد ہونڑیں لگدا وے۔

عالیہ دا دل چاہیا کہ ماں نوں کھوئے کہ آپے لاؤ لے پتھر نوں ہروخت ہی ہانڈی دا روغن لا کے کھاوے او ساڑے واسے تا بس تہنیوئی تھائی (دھلی دھلائی) وال سبزی ہی فتح دی اے۔ پر دل ای دل وچ گڑھ کے رہ گئی۔ ماں نوں کج کھڑیں دامطلب اے آیا کہ ماں سارا دن گھل گھل تے غصہ کر سی۔

اتھی دیر وچ عظم واپس آیا۔ اس نے خوشی خوشی ماں نوں آواز دتی تے روٹی کھانڑیں لگا۔ ماں بی کول آکے بیٹھ گئی تے عظم ماں نوں کالج دے قصے پانچیں لگا۔ اس نے ماں نوں بتایا کہ اس نے ٹٹ وچ کسراں نقل کر کے اچھے بنبر لے تھیں۔ ماں پتھر دی ہوشیاری تے خوش ہو کے ہسپتی آئی۔

اعظم نوں عادت پے گئی آئی کہ ماں سی ہر گھل مناوے۔ ہر شے سب سی پہلے عظم نوں مل دی۔ ماں سب سی پہلے عظم وسے کپڑے بڑا ندی جنیاں ذرا جئی پُرانیاں ہوندیاں تے نوی لے دیندی۔ باقی کھار پُرانی جنیاں سی کے پاندا رہندی۔ عیدتے کسی نوں عیدی ملنے ملے عظم نوں ضرور مل دی۔ زندگی وچ خوشی نے عظم نوں صحت مند تے خوبصورت بڑا دتا آیا۔ کدی کدی راشدہ دی پتھر راشدہ نوں کھندی کہ بہک عظم ای تیری سکی اولادے باقی ترے تا متعرے دون۔ پر راشدہ تے کوئی اثر نہ ہوندا۔

اجمل عظم نے لے پکڑی آئی کہ منوں موبائل لے دیو۔ میرے سارے دوستاں کوں ہیوے بہک میرے کوں نینگا۔ ہنخ تے راشدہ کھار دے خرچے

کریا نے دی دکان ائی نکی۔ جئی دکان سی بی اچھی کمالی ہو جاندی ائی۔ تے راشدہ دا خوند اللہ بخش ہک دفتر وچ چپرا سی آیا۔ معمولی جئی تھواہ تے چار بچ۔ ایہہ تا راشدہ نوں ای خبر آئی کہ اکھار دے خرچے کسراں پورے کردی ائی۔ کدی کدی اوسو چڑیں لگدی آئی کہ اؤزی بی کر قسمت اے۔ ترے، بہنڑاں وچ سب سی سوہنڑی تے سلیقه مند آئی پر بہک چپرا سی نال ویائی گئی۔ اے شکر آیا کہ سوہرے دا بہک کمرے دا کھار ازے خوند نوں ہی ملا۔ ازے ہور پہنڑا پیہنڑا ہوندے تے اس کھار دے بی حصے بخڑے کرنے پیندے۔

راشدہ دی نکی پتھر دا خوند ہک وڈے صاحب کول ڈرائیوری کردا آیا۔ تھواہ بی مناسب آئی۔ کوٹھی وچ کواٹر ملا ایا۔ تے صاحب لوک تے اناں دے رشتہ دار زکوٰۃ خیرات بی دیندے رہندے۔ بیگم صیب بی ورتائے ائے کپڑے نوکر اس نوں دے دیندی آئی۔ اے پرانیں کپڑے راشدہ دے نوے نوکر کپڑیاں سی اچھے ہوندے ائے۔

جدو تک راشدہ دی ماں حیدری آئی کدی عید شبرات تے کج لے آندی ائی۔ پر ماں دے مرنے سی بعد جیکو پھراواں نوں پہل ای گیا کہ اناں دی پہنڑاں بی ہیوں۔

راشدہ اناں خیالاں وچ گم آئی کہ دنوں بچے اس کول آئے تے روٹی منگوئیں لگے۔ عالیہ بی نکے پتھر پھراواں نوں دیکھ کے آپڑا خفاگان پھلا کے کرے سی بار آکے ماں نال کماں وچ لگ گئی۔

عالیہ نوں دو سال ہو گئے اے اچھے نہراں نال میٹرک پاس کیتے۔ ماں نے اس نوں اگے پڑھنے نہ دتا کہ گڑیاں وسے اتنا بی بوت اے۔ کھار دے کم کاج سکھے۔ اگے ساری زندگی ایوئی کرنا وے۔ عالیہ بیچاری دس بارہ دن روندی رئی کہ ماں کالج جاڑیں دیوے پر ماں نے بہک نہ سُنڑی۔

عالیہ سی وڈا عظم ہائیر سکینڈری سکول وچ ایف اے کردا ایا اس نے میٹرک وچ نقل دے زور تے بوت اچھے نہ لئے۔ پڑھنے وچ اسدا دل نی لگدا ایا۔ سب بچیاں سی زیادہ عظم ماں دالا ڈله آیا۔ دوستاں یاراں نال پھرنا تے کھارا جس سب تے رعب جمانڑا عظم نوں اچھا آندہ ایا۔

اللہ بخش پتھر دے طور طریقے دیکھ کے خفا ہوندا۔ کدی غصہ کرے تے راشدہ چپ کردا یوے۔ اللہ بخش نوں بڑی آس آئی کہ پتھر ایف اے کرلوے تے صیب نال گھل کر کے اس نوکدرے جو نیب کلرک لگوادی۔

کھوانڑاں تے تو سوچ دے رہنڑاں کہ اعظم اس وخت کتھے ہوئی۔ نمازی بعد انو
بک ای دعا یاد رہ گئی ائی کہ اعظم جھٹے بی ہو وے خیر نال ہو وے۔

ہوندے ہوندے ٹھہائی مینے لنگ گئے۔ راشدہ بی ہو نرخوڑا بوت
کھار دے کماں ول تک لیندی۔ پر اعظم دے جاڑیں سی بعد کھار وچ بک دیرانی
تے خاموشی رہ گئی آئی۔ ہونڈ راشدہ عالیہ نوں غصہ کر دی تے نہ ٹکے بچیاں ول
تکندی۔

اللہ بخش اعظم دی کوئی گہل نہ کردا پر ادھر ادھر ہو وخت آپرے پُر نوں
ٹھوڈا رہندا۔ بک دن اعظم دا بک دوست مل گئیا جس نے اللہ بخش نوں بتایا کہ اعظم
کراپچی چلا گئیا ایسا۔ اللہ بخش نوں تھوڑا اطمینان ہو یا کہ اعظم دی کوئی خبر تاملی۔ اعظم
جیند اوے تے ملنے دی آس بی ہیوے۔
اگلے دو سال اعظم دی کوئی خبر نہ ملی۔ عالیہ نے پرائیوریٹ ایف اے دا
امتحان دے دتا۔ تے بک سکول وچ اس نوں نوکری مل گئی۔

ہنڑکدی کدار موئی پھل بی کھار وچ آنڑیں لگاتے راشدہ ہفتے وچ بک
دن گوش بی پکانڑیں لگی۔ زندگی وچ ارام ہو گیا۔ اعظم داناں کوئی نہ لیندا پر سب دا
چھیاں اعظم ول ای رہندا۔ زندگی بک معمول تے چلنے لگی۔

عالیہ سکول سی آئی تے روٹی کھا کے لیٹ گئی۔ راشدہ نے پہاڑنے
تھوڑے تے قرآن پڑھنے بیٹھ گئی۔ بودے تے بلکی جھنی تک ہوئی راشدہ نے سمجھا کہ
گلی وچ لنگدے بچیاں نے بودا کھکھایا وے۔ 5 منٹ گزرے کہ بودا وات زور تے
کھڑکا۔ راشدہ نے قرآن بند کر کے چھاتے پیٹ کے الماری اتے رکھ دتا۔ جتنی دیر
وچ ابودے تک پونچی بودا وزور تے کھکھوڑیں لگا۔ راشدہ نے غصے نال بچھا کہ
کوئی۔ باروکسی نے جواب دتا پر راشدہ نوں سمجھناہ آئی۔ اس نے بودے وچ
ذرا جھنی و تھکیتی تے دیکھا کہ بک فقیر کھلوتا ایسا۔ اسدا بک ہتھ نگاتے منہ تے بی خشم
دانشان اے۔ راشدہ نے بودا کھلاتے فقیر تے ہتھ تے کجھ رکھ دیوے بک دم
راشدہ نو لگا کہ اسد ادل بند ہو جاسی۔ اعظم اگے ہو کے ماں دے سینے نال لگ گیا۔

اعظم دا رنگ مڑ گیا آیا۔ بک ہتھ کٹا آیا۔ تے منہ تے زخم دا نشان
آیا۔ راشدہ روندے روندے بے حال ہو گئی۔ سارا حلقہ ایہہ خبر سُنڑے کے اکھا
ہو گیا۔ اللہ بخش نوں اطلاع ہوئی تے او بی دوڑا دوڑا آیا۔ اعظم دی ماں تے رورو
کے چپ ہو گئی پر اعظم دار نرخاں بند نہ ہو یا۔ اخیر بڑی مشکلاں نال ذرا جیا حوصلہ
کر کے اس نے آپڑی کھانڑیں سنوائی کہ کس طراں چار چن دن رکھ کے دوستاں نے

سی کچ نہ کچ بچا کے پُر تر دے ہتھ رکھا ہی دیندی پر موبائل جو گے پیسے ازے کوں نی
آئے۔ اخیر روز بروز دی فریشاں سی ننگ آکے اس نے اللہ بخش نال گھل کیتی کہ
اعظم کوں موبائل ہوئی تے ساڑے سب دے کم آسی۔ اللہ بخش نے کسی نکسی طراں
پیسے پورے کیتے تے پُر واسے موبائل لے آیا۔ اعظم ہفتہ دس دن خوشی خوشی موبائل
لی جاندار ہیا۔ وت بک دن ماں اگے لیا کے سٹ دستاں کہ منو کیمرے والا موبائل
لے دو۔

راشدہ نوں دو دنال سی بخار ایا اوڈا کٹر تے نہ گئی کہ آپی ٹھیک
ہو جاساں۔ پُرنوں دو گھلاں سُرڈا کے بستر تے لیٹ اے کہ باروکچ ٹھریں دی آواز
آئی۔ اٹھ کے دیکھاتے اعظم نے موبائل دیوال تے مار کے پہن دتا ایا۔ ایہہ دیکھ
کے راشدہ تے جیکو چھلی ہوئی۔ دونوں ہتھاں نال اعظم نوں مار کے گالیاں تے
بدعاواں دیزیں لگی۔ اعظم نے ماں نوں ہمیشہ آپڑی گہل مندے دیکھا آیا۔ اس
نے ماں دا ایہہ روپ دیکھاتے کھارسی بارنکل گھیا۔ شام تک واپس نہ آیا۔ ماں نوں
فقر ہوئی اس نے اللہ بخش نوں کہیا کہ دیکھے کہ اعظم کتھے وے۔ پر اللہ بخش نے کوئی
پرواہ نہ کیتی۔ کھنڑیں لگا اچھاوے رُنے دلیں۔ دماغ جگہ تے آجائی۔ برے ماں
دادول کتھے من دا آیا۔ راشدہ رونڑیں تے پڑیں کرے۔ اللہ بخش پُرنوں ٹھوڈڑیں
نکلا۔ پر اسدا کوئی پتہ سرانہ ملا۔ نو دن لنگ گئے۔ راشدہ پُر ترے غم وچ مجھے تے پے
گئی۔ اللہ بخش تھانڑیں وچ روپورٹ لکھا نڑیں گھیا۔ تے انہاں نے بی ٹال دتا کہ
15، 20 دنال تک واپس آجائی۔ اس سی زیادہ کسی نے دوستاں نال دوستی نی
نجماں۔ اللہ بخش راشدہ دی بیماری نال بوت پریشاں ہو گھیا۔ جدوڈا کٹر تے لے
کے گھیا تے ڈاکٹر نے بوت سارے ٹسٹ لکھ دتے۔ سامانڈو سی دس ہزار لے کے
راشدہ دے علاج تے لگا۔ راشدہ دے اختر و گڑاں بند ہوئے پر چپ لگ گئی۔ سارا
دن بستر تے پی رہندا تے پتہ نئی کے سوچ دی رہندا۔ عالیہ سارا دن کھار دے
کماں وچ لگی رہندا۔ صبح پیوں نوں چاہ بخڑا کے دیندی اوکم تے نکلا تے وت
پہنڑ پہنڑ انوں ناشتہ کرا کے سکول وسے تیار کر دی تے انہاں دے بستے صبح کر کے
اسکول کڈ دی۔ تے وت ماں نوں زور بزدی دوکھ چاہ روٹی دا نوالہ کھوا کے
دواں دیاں دیندی۔ اسدے بعد کھار دے کماں وچ لگ جاندی۔ نکا جیا کھار وچ کم
ای کتنا ہوندا آیا۔ ہانڈی پکانڑاں بی کیہڑا مشکل آیا۔ دال ساگ ذرا جھنی دیر وچ پک
جاندی۔

عالیہ دے بس دوائی کم رہ جاندے۔ ماں نوں کسی طراں روٹی تے دوائی

ریل گڈی دے نکٹ جتنے پیسے جمع ہوئے تے اواس تے چڑھ گیا۔ اس نے ایہ بی نہ سوچا کہ سفر و حکما سی کے۔ کسی نہ کسی طراں سفرنگ ای گیا۔ پشور دی زمین تے قدم رکھاتے اس نوں لگا کہ سارے دکھتم ہو گئیں۔ اسدے کول اتنے پیسے نی آئے کہ رکشہ کرواندا۔ اپنکھے پیٹ نال ٹرنے لگا اس نوں اس طراں لگا کہ پشور دی ہوا وحی ساہ لے کے اسدے بدن و حی طاقت آگئی اے۔

راشدہ پتھر دا حال دیکھ کے کدی رونزیں لگدی تے کدی اسدی والپسی تے شکر کر دی۔ ہب دم را شدہ نوں خیال آیا کہ پتھر دو دن اسی پہکھاوے۔ اس نے اللہ بخش نوں کیا کہ جاؤ جا کے باروکا ب لے آؤ۔ پر اعظم نے ماں نوں منع کر دتا کہ کھاروچ جو پکائے اودے دو۔ را شدہ نے پتوں تکاتے کہنڑ میں لگی کہ پتھر مونگ دی تھوڑی دال تو نی کھانا و ایں۔ اسی وسے منے تیرے پیوں نوں پہچا وے۔ اعظم نے ماں ول تکاتے کیا کہ ماں بس ہونز سب کج کھانا و اس ریت والی دال تے بورے والی روٹی بی کھانا و اس۔ ایہ کہندے کہندے اعظم ہب واری ورت روپیا۔

کوڈ دے بارے اچ سوالات تے انہاں دے جواب:

تحریر: ڈاکٹر ایلیگر ینڈ راہیر لیسن (ہارورڈ یونیورسٹی)

ترجمہ: ڈاکٹر سندر سبور (dr.sundas@hotmail.com)

تہانو "سپورٹنگ چانلڈ کیسٹر گور دی جانب سی دوسرا وڈیو اچ خوش آمدید۔ میرا ناں ایلیگر ینڈ راہیر لیسن اے۔ اچ اسی شیر خوار بچیاں نو کرونا دی وبا دے دوران دو دھ پلانے دے بارے اچ گفتگو کر ساں۔ میں اس گفتگو دا آغاز کچھ عام اتھے سوالاں سی کرساں جیڑے کے کرونا دے بارے وچ اکثر عورتاں دے زہن اچ بچیاں نو دو دھ پلانے دے بارے اچ ہو سن۔ تازہ تحقیق، Center for Disease Control، World Health Organization، Obstetricians and American College of

منہ پھیر لتا۔ ووت اوہب دوست دے چاچے نال کراچی چلا گیا۔ تے اتھے محنت مزدوری شروع کر دتی۔ سخت گرمی وچ اوہب پیالی چاہ پی کے کم تے چلا جانداتے رات نوکسی جگہ تے سو جاندی۔ ہب دن ہب آدمی اس نوں ملاتے اس نے مشیات دے کم تے لگا دتا۔ اس کم وچ مزدوری بی زیادہ آئی تے خطرہ بی زیادہ آیا۔ پر اعظم وسے ایہب کم مشکل فی آیا۔ اوکا الجاں دے ایجینٹ نوں کانچ دے کول جوں دی دکان تے مال سپلائی کردا اوایگے او مال کانچ دے بنڈیاں نو وچ دے۔ اعظم نوں اے کم بوت پسند آیا۔ صاف ستر احیلہ بڑا کے کا الجاں دے بنڈیاں نال اٹھدا ہب اے۔ ہب دن پولیس نے جوں دی دکان تے چھاپہ مارا پر اعظم دی قسمت اچھی آئی کہ اواس دن اتھے فی آیا۔ اس نوں ہب ساتھی نے اطلاع دتی کہ پولیس اس نوں ٹھوٹ دی اے۔ اعظم ہب جانٹ پچھا نزاولے چھیرے کوں جا کے چھپ گیا۔ چھیرے دی سستی وچ سخت بو آئی۔ پر پکڑے جانڑیں دے ڈر نال اتھے چھپا رہیا۔ پر کدو تک چھپد۔ ہب دن اتھوں کلا تے حیدر آباد چلا گیا۔ اتھے پوچھ کے ووت مزدوری شروع کر دتی۔ عمارت ٹھیکے تے پی بنڑ دی ای سریہ معمولی قسم دا گا ایا تے ریت زیادہ تے سمنٹ کھٹ آیا۔ پر اعظم نوں آپڑی مزدوری مل جاندی آئی۔ تے اس دا گزارا پیا چلدا آیا۔

تیز بارشاں دی وجہ تے دو دن کم بند ریا۔ تیسرے دن کم شروع ہویا۔ تے اعظم نے شکر کیتا۔ کم کر دے کر دے اچا نک اعظم نوں لگا کہ ہڈا تیز بھوچاں اے او بلڈنگ سی نکلتے واسے اٹھا کے بلڈنگ ٹھہ پی۔ بوت سارے مزدور مر گئے تے بوت سارے زخمی ہو گئے۔ زخمیاں نوں ہسپتال پونچا کے ٹھیکدار غیب او گیا۔ اعظم دے زخمی ہتھ تے پی کر کے اسپتال والیاں نے چھٹی دے دتی۔ اعظم آپڑے ٹھکانڑیں تے آ گیا۔ تن چار دن سخت تکلیف وچ گزرے۔ تیز بخار نال اعظم بے ہوش ہو گیا تے ساتھی چک کے اسپتال لے گئے۔ اسپتال وچ پتا چلا کے ہتھ دے زخم وچ پیپ پے گئی اے تے ہتھ دا آپریشن کرنا پے سی۔ اعظم نوں ہوش آیا تے ہتھ کٹا آیا۔ ساتھیاں نے اعظم دی بوت خدمت کیتی۔ پر اعظم نوں بی پتہ آیا کہ او ہونز بوجھ بنڑ گیا وے۔ اسدے دل وچ ہب ای خیال آندہ کہ واپس چلا جاواں تے ماں پیوی معافی منگ لیواں۔ پرواپس جاڑیں واسے بی پیسے بکاراے۔

ہتھ کٹریں سی بعد اعظم مزدوری دے قبل نہ رہیا۔ ہب دن انہاں سوچاں وچ فٹ پا تھے تے بیٹھا آیا کہ ہب آدمی لنگدے لنگدے اس دے اگے دس روپے سٹ گیا۔ اعظم دے دل نوں تھکا لگا کہ ایوائی ہب رستوے پشور پونچریں دا۔

سکدی کہ اے ماں سی بچ نو ہوئی یا نہ۔

سوال نمبر ۲: او ماں جیڑے اس عرصے وچ اپڑے بچیاں نو دودھ پلانا چاندیاں نے انہاں نو کن تجویزاں تے عمل کرنا چاہدا ہے؟

جواب: اے گل تے سب جاندے نے کہ ماں دادودھ بچے وستے بہترین غذا ہے۔ بچیاں اچ پیدائشی طور تے ماں دے دودھ وستے رغبت ہوندی اے۔ اس دے علاوہ ماں دادودھ بچیاں نومفت ملد اے۔ ماں دے دودھ وچ قدرتی طور تے ایجا پروٹین موجود ہوندا اے جیڑا جسم دی قوت مدافعت بڑھاندا اے۔ اس پروٹین نو امنی بودی کہندے نے۔ اے اینٹی بودی ہر قدم دے واہر تے بیکٹیریاں لڑنے اچ ساڑے جنم دی مدد کرے نے۔

اے گل بی ضرورت طلب اے کہ یونیسف دے مطابق دودھ پلانے الیاں ماں نو اپڑے شیر خوار بچیاں سی الگ نبی کرنا چاہیے۔ بلکہ دودھ پلانے وخت حفاظان صحت دے اصولاں داخیال رکھنا چاہدا ہے، ماسک پانا چاہدا ہے، بچے نو ہاتھ لانے سی پہلے تے بعد اچ ہاتھ تھونا چاہدا ہے۔ اس دے علاوہ روزمرہ دی صفائی دادہاں بی رکھنا ضروری اے۔

ماں اگر اپڑے بچ نو دودھ پلانا چاوے تے انہاں نو جدا نہ کیتا جاوے۔ پہلا کیوں؟ اگر پیدائش دے فوراً بعد بچے نو ماں سی الگ کیتا جاوے تے بعد اچ بچ نو دوبارہ ماں دے دودھ دی عادت پانز مشکل ہو جاندا اے تے اگر سی دن تاک انتظار کیتا جاوے تے پھر بچے نو دودھ پلانا ماں وسے بہت مشکل ہو جاسی۔ جبکہ، بچے نو ماں دادودھ شروع کرنے دا صحیح وخت بچے دی پیدائش دے بعد کچھ کہیئے نے۔ اس وخت بچ جا گا ہوندا اے۔ جبکہ کچھ ثانیم بعد نو مولود بچ نیند دے مرے لڈا اے۔

ماں دے دودھ دے اتنے بتائے گئے فوائد دے علاوہ ماں دا بچ نو دودھ پلانا، ماں تے بچے دارشیہ مضبوط کر دے نے۔ جدول بچ ماں دادودھ پیندا اے تے ماں دے کوں ہوندا اے تے ماں اچ کہ خاص قسم دا ہارمون ہند اے جس نو "اوکسیتوسین" "Oxytocin" کہا جاندا اے۔ اس ہارمون نو "پیار دا ہارمون" بی کہندے نے۔ اے ہارمون میاں بیوی دے رشتے نوبی مضبوط کردا اے تے انہاں وچ پھروسہ زیادہ کردا اے۔ تحقیق سی ثابت ہوا ہوئے کہ جتنا زیادہ ماں بچ نو پیار کریں، جتنا کم پریشان ہوئی تے جتنا زیادہ ماں تے بچ دا تعلق مضبوط ہوئی اتنا زیادہ اس ہارون دا ماں اچ اخراج ہوئی۔ کہ ہو گل اے وے کہ نو مولود

Gynecologists اے۔ سب ادارے اے مشورہ دیندے نے کہ تی کورونا دے عرصے اچ شیر خوار بچیاں نو دودھ پلانا جاری رکھو۔ اے ادارے اس گھل دا مشورہ دیندے نے کہ تی شیر خوار بچیاں نو اپڑا دودھ ہی پلاو چاہے تھا نو کورانا ہیوے یا بھر تھا نو لگدا اے کہ تھا نو کورانا ہو گیا اے۔ تھا ڈا دودھ بچے وستے بہترین غزانیت حفاظت دا زریعہ اے۔

اتھے کچھ سوالاں دے جواب موجود نے جیڑے کہ تھا ڈے زہن اچ کورونا دے عرصے اچ شیر خوار بچیاں نو دودھ پلانے دے بارے اچ ہو سن۔ میں اتھے یہ لک دا بی حوالہ دیساں جس سی مینوں بڑی مدد ملی اے۔

www.Larsson-rosenquist.org

سوال نمبر ۳: کیا میں کورانا دی وبا دے دوران اپڑے بچ نو دودھ پلا سکدی آں؟

جواب: جی ہاں، World Health Organization دے مطابق تی دودھ پلانے وخت حفاظان صحت دے اصولاں داخیال رکھو، ماسک پاسو، بچ نو ہاتھ لانے سی پہلے تے بعد اچ ہاتھ تھو سو۔ اس دے علاوہ روزمرہ دی صفائی دا ہجیاں رکھو۔

سوال نمبر ۴: اگر یہ ماں نو کورانا ہو گیا اے تے کیا اپڑے بچ نو دودھ پلا سکدی اے؟

جواب: او ماں جہاں نو جمار، کھانی تے سانس دی تکلیف اے انہاں نو ڈاکٹر سی فوراً رابطہ کرنا چاہدا اے تے ڈاکٹر دی ہدایات تے عمل کرنا ضرورے اے۔ اس دے علاوہ اتنے بتائے گئے اصولاں تے عمل کرنا ہوئی۔ اگر کمزوری بہت زیادہ اے تے دودھ پلانا مشکل اے تے اتنے بتائے گئے اصولاں تے عمل کر دے ہوئے بچ نو کسی صاف کپ یا چھپل دودھ پلایا جاسکدا اے۔ پران سب گھلائے نال صفائی دا خاص خیال رکھنا پیس ہے۔

سوال نمبر ۵: کیا کورونا واہر س ماں سی شیر خوار بچ نو دودھ پلانے سی چھیل سکدی اے؟

جواب: سانوں حا لے تک کورانا دی مکمل معلومات ننگی کہ اے واہر س کس طرح پھیلدا اے۔ ساڑی ہنڑتک دی تحقیق دے مطابق بچے، کھانی تے بولنے سی پھیلدا اے۔ ماں دے دودھ سی شیر خوار بچ نو کورونا ہونزے دے شوہر حا لے تک نبی ملے پراس وخت اس بارے وچ کوئی گل حقیقی طور تے نبی کیتی جا

سب نوں ہک جیسا بڑا دیندا تھے کہ کوئی آپڑی آپڑی زندگی گزار دے۔ کسی نوں کسی دی ضرورت ہی نا ہوندی۔ اس دنیا وچ کوئی پیار محبت نا ہونداتے نا ہی کسی انسان دے اچھے نہ رہے ہونزے وی پچھا نہ ہوندی۔ اللہ دے ہر کام وچ کوئی نا کوئی مصلحت ہوندی اے اللہ نے قرآن وچ اے بی بتایا وے کہ میں انسان نوں انسان ہی دے ذریعے آزماساں۔ اسی تو اللہ نے کچھ لوکاں نوں امیرتا کچھ لوکاں نوں غریب بڑایا وے۔ تے قرآن وچ اے حکم بھی دیتا گیا وے کہ غریب تے محتاج لوکاں نوں زکوٰۃ دوتے انہاں دی مالی مدد کرو۔ اللہ امیر لوکاں نوں انہوں دے مال سی ازمائی کہ انہاں نے میرے غریب بندیاں دی مدد کیتی وے کے نہیں تے غریب لوکاں نوں انہاں دے صبر سی آزمائی کے میرے بندے نے لتنا صبر کیتا وے تے میرے سی کتنی دعاوں منگدے آؤں۔ جو لوگ غربت وچ صبر کر دے ون ایہی لوک خدادے سب سی زیادہ نزدیک ہوندے ون۔ اللہ انہاں دی ہر دعا قبول کر داوے۔ اکثر لوک اللہ سی دعا کرنے دی بجائے گلے شکوئے کر دے ون تے اُس دی ناشکری کر دے ون۔ کچھ لوک پہکھ سی نگ آ کے آپڑے بچیا نوں تے آپنوں مار دیندیں۔ اگر غریب دامتحان اس دی غربت سی لیتا جاندا وے تے ہک امیر بندے دامتحان اُس دی دولت سی لیتا جائی کے اُس نوں جو دولت اللہ نے دیتی وے اُس مال نوں او غریب لوکاں وچ خرچ کر داوے کے نہیں۔

ہک امیر آدمی اللہ دی خوشنودی حاصل کرنے دے وسطے غریب لوکاں دی مالی مدد کر داوے تاکہ اللہ اُس سی خوش ہو جاوے۔ اگر تی غور کرو تے اللہ آپڑے ذریعے دے نال ہک انسان دی دوسرے انسان واسطے دل وچ محبت پا دیندا وے، تاکہ میری مخلوق آپس وچ پیارتے محبت دے نال رہوے۔ ہک دوسرے دے نال فترت نا کرُن، کسی نوں دکھنے پہنچاون۔ اگر کسی نے کوئی دکھ پہنچایا تے اللہ دی خوشنودی حاصل نا کر پاسی۔ اگر اللہ نوں خوش کرنا وے تے تو انوں اُس دی مخلوق نوں خوش کرنا ہوئی تے خدادی خوشنودی حاصل کر سک سو۔

اگر تی غور کرو تے اللہ کس طراں ہک انسان نوں دوسرے انسان دی مدد سترستے بڑا دیندا وے اسی وسطے تے ہر آدمی نوں اے حکم دیتا گیا وے کہ میت وچ نماز پڑھو۔ اس دا تھوا نوں یوت ثواب مل سی۔ میت وچ امیر غریب سب برابر ہوندے آن سب ہک ہی جگہ بیٹھ کے نماز پڑھ دے ون، تاکہ لوک ہک دوسرے نال ملن تے ہک دوسرے دے حالات سی آگاہ ہوون تے ہک دوسرے دی مدد کرُن۔

دی قوت بینائی یعنی اتنا فاصلہ جیڑا بچے نو صاف دکھائی دیندا اے، او فاصلہ اتنا ہوئے جتنا ماں دے چھرے دا فاصلہ چھاتی سی ہیوے۔ او وخت جس وچ بچہ اپڑے آس پاس شیواں داجائزہ لیندا اے دو دھ پینے داثام ہوندا اے۔ ماں دے دو دھ دی ساری افادیت دے باوجودہ بتوں سی دو دھ پینے اچ وی کوئی حرج نہیں۔ ضروری اے کہ او طریقہ استعمال کیتا جاوے جیڑا ماں تے بچے دونوں وے آسان ہووے۔ اگر کسی وجہ سی ماں بچے نو دو دھ بھی پلا سکدی یا کسی وجہ سی بچے ماں دا دو دھ بھی پی سکداتے اس دا مطلب اے ہرگز نہیں کہ ماں بچے دی محبت اچ کی ہوئی یا بچے دی نشمنا اچ کوئی کی ہوئی۔ حالانکہ پرانی تحقیق داز دراس گل تے وے کہ ماں دے دو دھ سی بچے اچ ثابت آثرات آندے نے۔ پرنوی تحقیق دے مطابق ماں بچے دا مضبوط تعلق غرایبیت دے طریقے میں ہرگز نہیں۔ اے گھل بہت اہم ہیوے کہ بچے دا خیال رکھنے دا مطلب اے وے کہ ماں اپنے ابی بہت خیال رکھے۔ اس دا مطلب اے وے کہ معاشرتی تے خاندانی دے غیراہم تے غلط طریقائیں سی خونو الگ کر کے صرف او کرنا جیڑا تھاڑے تے تھاڑے بچے وے اچھاتے مددگار ہوئی۔ ہک مشہور ماہر امراض اطفال تے ماہر نفیسیات ڈوغلڈ ونیکوٹ نے ماواں وے بک گل کیتی اے کہ ماواں نو اپنی طرف سی بہتر بڑے دی ہر ممکن کوشش کرنی چاہدی اے۔ "مکمل" تے "بہترین" ماں بڑے دی کوشش اچ اپڑے آپ تے زیادہ بوجھنی پا نزاچاہد اوے۔ کوشش اس گل تے ہوئی چاہیے کہ بچے نو اتنا پیار دتا جاوے جیڑا اسنودھنڑے وچ مدد دے وے۔

☆ ☆ ☆ ☆

خدادی انسان نال محبت

تحریر: نوشین قمر

اللہ نے انسان نوں اشرف الخلائقات بڑا یا وے اس نوں عقل تے رشود دیتا وے تاکہ سمجھے تے غور کرے۔ قرآن وچ بھی وے کہ دنیا وچ چل پھر کے دیکھو تے غور کروا اے ای جملہ قرآن وچ جگہ جگہ تے لکھا ہو یا وے کہ میری نشانیاں نوں دیکھو تے غور کروا انسان نے کدی اے سوچا وے کہ اللہ نے سب لوگوں نوں ہک جھیا کیونیں بڑا یا وے کسی نوں امیر تے کسی نوں غریب کیوں بڑا یا وے اگر اللہ

قائم کیتا۔ اسے علاوہ اشوکا نے جس وخت بدھ مت اختیار کیتا تے اس نے بوتے ساری یادگاراں پشور شہرتے اس دے ارگرد چھوڑیاں جناں اچ بوت ساریاں ہونزبی موجود ان۔ اشوکا سی بعد کاشان نے آپڑے قدم اس وادی اچ جمائے تے پشور نوں آپڑا صدر مقام بنزایا۔ اسٹراں اس نے پشور اچ گندھارا کنگڈم دی بنیاد رکھی پشور دے عجائب کھاراچ اس دور دی یادگاراں تے مہما تابدھ دی زندگی دے مختلف ادوار دی عکاسی کر دے ہوئے مجھے ہونز تک موجود ان۔ مہما تما بدھ دے چار مجھے باڑہ دریادے کنارے پیپل دے درختاں تلے رکھے گئے۔ اس وخت دریائے باڑہ مجاج لڑہ تے بیڑ باراں دے نال وگ دا آیا اس شہر دا ہونزبی ایہہ حصہ پیپل منڈی دے نال نال مشہورے۔

huns
غوریاں، غزنویاں تے مغلولاں نے تخت و تاراج کیتا۔ بیش قیمت خزانے لٹ کے آپڑے نال لے گئے تیمور نے بی کافی وخت تک اس تے حکومت کیتی۔
پشور شہر دے ارگرد بوت ساری مشہور یادگاراں ون۔ چار سدہ کافی عرصے تک گندھارا تہذیب دام مقام رہیا۔

2۔ شہباز گڑھی:

اس علاقے اچ اشوکا دے زمانے دے کھنڈرات ہونزبی اک پہاڑی تے پائے جاندین۔ اس زمانے دی تحریر ہونزبی پیٹاناں تے دیکھ سکتے آں۔

3۔ چاند کاں ڈھیری:

اے علاقہ شہباز گڑھی دے نال ای اے۔ اس دا مطلب چخن دی پہاڑی دے۔ اس پہاڑی تے اک ہال اک چھیل تے اسٹوپا موجوداے۔ جاپانی مکور خ دے مطابق اس دا مطلب اوسفید ہاتھی وے جیہڑا بادشاہ دے پتھر نوں تھنے دے طور تے پیش کیتا گیا ایا۔

4۔ تخت بائی:

پشوری 80 کلومیٹر دے فاصلے تے تخت بائی دام مقام اے اس علاقے نوں UNESCO List of World Heritage وچ شامل کیتا گیا دے۔ اس پہاڑی تے بدھ مت دے پیر و کاراں دی روحانی تعلیم حاصل کرنے و سے جیہڑی درس گاہ قائم کیتی گئی اس دے کھنڈرات موجود ان اس پہاڑی تے پُرانی زمانے وچ اک چشمہ ایا۔ اس چشمہ دی وجہ سی اس دا نال تخت بائی مشہور ہویا۔ تخت بائی دے لغوی معنی ”پونڑیاں تے وگڑیاں والا چشمہ“۔ اس پہاڑی تے

تھوانے سزرا ہوسی کہ خواجہ سرار دی دعا تے بدھ عاقیل ہوندی اے تے اے بھی سزرا ہوسی کے فقیر نوں نا چھڑ کو کیوں کہ انهبہ دی دعا تے بدھ عاقیل ہوندی وے۔ اللہ نے کسی انسان نوں بیکار پیدا نہیں کیتا اگر کسی نوں دولت دتی وے تاکسی نوں روحانی طاقت دتی وے۔ اگر ہک امیر آدمی دولت دے نال غریب دی مدد کردا وے تے ہک غریب آدمی اس نوں دعا دے کے اس دی نیکی تے پرہیز گاری دی گوائی دیندا وے۔ غریب تے امیر دا تعلق ای انسان نوں خدا دے نال جوڑ داوے۔ انسان او مخلوق وے جس و سطے خدا نے فرشتیوں نوں حکم دتا وے کہ آدم نوں سجد کرتے الیس نے انکار کیتا تے اوشیطان بنزٹ گیا۔ افسوس کہ انسان اتنا بی فی سوچ دا کہ اللہ انسان وسے کے کے فی کردا بے انسان ہر وقت اس دی نا شکری کردا وے۔

پشور شہر دا شاندار ماضی

(پروفیسر غزالہ روحی)

پشور اک بوت ای قدیم تے مشہور شہر اے۔ پشور شہر تے اس دے ارگرد پھیلے اے مختلف تہذیباں دے کھنڈرات اس شہر نوں اک بوت ای پرانا شہر ثابت کرنے وسے کافی آں۔

اگرچہ پاکستان اک نوں ملک اے لیکن اس دی زمین نوی عنینگی۔ مختلف تہذیباں دے کھنڈرات اس گھبل دا ثبوت بڑیں کہ ایہہ ملک آپڑے اندرون بوت ای قدیم روایات تے کلچر دا خزانہ رکھدے مگر افسوس کہ پاکستان اچ قدیم کھنڈرات زبوں مالی داشکاراے۔ اے حال پشور دا بی اے پشور شہر کتنا پرانا وے اس دا کسی نوں پتہ عنینگا۔ اس شہر دا ذکر پرانی زمانے دی تاریخ وچ مختلف ناماں نال موجوداے۔ پشور شہر دا نال سسکرٹ زبان دے لفظ پشوری تا گیا وے جس دا مطلب اے پھلاں دا شہر اسدا موجوداں اک بر بادشاہ نے رکھا ایا۔ پشور دی وادی آپڑے پھلاں تے پھل دے باغات دی وجہ سی بوت مشہور آئی۔ بابر بادشاہ نے ”بابر نامہ“ وچ لکھا وے کہ اس شہر وچ جس طرف نظر جاندی ہے پھل ای پھل آن۔ پشور دی وادی تے بوت سارے حکمراناں نے حملے کیتے تے آپڑا اقتدار

انگریزاں نے آپڑے دور اچ پشور نوں کافی ترقی دتی۔ پشور شہر اچ سکول، کالج، ہسپتال، سول کورٹ، کنٹونمنٹ دا علاقہ، گورنر ہاؤس، اسمبلیاں، ایڈورڈ کالج، وکٹوریاں عجائب کہار، اسلامیہ کالج، سروسز کلب، چوک یادگار، گھنٹہ کہار دی تعمیر کیتی۔ پشوری لندن کو تک ریلوے لائن دی بنیاد رکھی۔

پشور شہر دی یادگاراں وچ پشور دے دروازے بی بوت مشہور ان۔ ایہہ دروازے شہر دی حفاظت و سے تعمیر کیتے گئے۔ اناں دروازیاں اچ لاہوری دروازہ بجھڑی دروازہ تے کابلی دروازہ ہونزبی موجود ان۔

اللہ تعالیٰ سے دعا وے کہ پشور شہر ہمیشہ قائم و دائم تے سلامت روے تے دن دو گنی رات چو گنی ترقی کرے آمین۔

رضا ہمدانی بحیثیت شاعر تحریر: گل ناز بانو

صوبہ سرحد دے نامور ادباء تے شعرا اچ اک اہم تے نمایاں نام رضا ہمدانی داوے۔ تو اڑا پورا نام مرزا رضا حسین ہمدانی اے۔ 10 دسمبر 1910ء اچ محلہ خداداد قصہ خوانی پشور اچ پیدا ہوئے۔ اردو ادب اچ تھی بہت جھیٹیاں نال پچھانزے جاندے او۔ بحیثیت افسانہ نگار، رپورتاژ نگار، سفر نامہ نگار، ڈرامہ نگار، مکتوب نگار، نقاد، مترجم تے محقق بحیثیت شاعر تو اڈا مقام تے مرتبہ غالباً۔ رضا ہمدانی دے شعری مجموعے ڈن۔ ”رگ بینا“ تے ”صیب فر“۔ رگ بینا 1957ء اچ شائع ہویا اس دادیاچہ ظہیر کاشمیری نے لکھا وے۔ دیباچے اچ لکھدے ڈن۔

”اے مجموعہ رضا ہمدانی دی غزالاں دا مختصر برے موثر مجموعہ وے۔ اے غزلیات 44ء سے 54ء دے درمیانی عرصہ اچ تخلیق ہوئیاں۔ گو ”رگ بینا“ دی ساری شاعری رضا ہمدانی دی دس سالہ شعری کاوشان دا آئینہ وے۔ شعری مجموعہ ترے بنیادی حصیاں اچ تقسیم اے۔

(1) 1947ء سی پہلے عہد جنون دی شاعری (2) 1947ء دے بعد عہد شعور دی

حاصل ہونزیں والے بُت ہونزبی پشور دے عجائب کہار اچ دیکھ سکدے او۔

پشور اچ اسلام دا ظہور:

پشور اچ اسلام دے نلہور دے بارے اچ مختلف خیال پائے جاندیں سب سی مضبوط تے واضح خیال اے وے کہ پختوناں نے پہلی صدی ہجری وچ اسلام قبول کیتا۔ اے علاقہ امیر معاویہ دی سلطنت اچ شامل ایا۔ قبائلی روایات دی تاریخ دے مطابق اک عرب جناس داناں خالد بن عبد اللہ یا اودہ تجارت دی غرض سی اس علاقے آکے بس گئے اے تے اناں دی کوششاں نال اس علاقے دے لوکاں نے اسلام قبول کیتا ایا۔ بعد دے زمانے اچ محمد بن قاسم دے حملے تے اولیا کرام دی آمد نال اسلام تیزی نال پھیل گیا۔ اسلام مغلیہ دو راجح زیادہ پھیلا ایا، بابر با دشہ سی بعد تیمور لنگ نے ابراہیم لودھی نوں شکست دتی تے آپڑی حکومت قائم کیتی۔ مغل دور دیاں بوت ساریاں یادگاراں ہونزبی پشور شہر اچ پائی جاندیاں ڈن۔ اناں یاداں اچ مسجد مہابت خان، مسجد قاسم علی خان، قلعہ بالا حصہ ہونزبی آپڑی پوری شان و شوکت نال موجود ان۔ شیر شاہ سوری نے بی آپڑے وخت اچ تعمیر کیتی۔ Grand Trunk Road

مغلیہ دوری بعد افغانیاں نے پشور تے قبضہ کر کے اس شہر نوں آپڑا سر دیاں دا صدر مقام بنزایا۔ افغانیاں سی بعد سکھاں نے اس شہر نوں فتح کیتا۔ سکھاں دا دور پشور دی تاریخ دا بدترین وخت ایا۔ سکھاں نے اس شہر دی اینٹ نال اینٹ وجادی۔ جزل ابو طبیلہ نے الہ دے پہاڑ پہن دتے۔ اے جزل سکھاں دی فوج دا کمانڈر ایا۔ اناں نے گور گھڑی نوں آپڑا دفتر بنزایا۔ ابو طبیلہ اک سخت گیر انسان ایا۔ اس دا وخت پشور دے لوکاں و سے بدترین ایا۔ مسجد مہابت خان نوں اصلی وچ بدل دتا تے روزانہ اس مسجد دے بینا راں سی لوکاں نوں ٹانا جاندی ایا۔ تاکہ لوک خونزدہ ہو جاون تے حکومت دے خلاف بغاوت نہ کروں۔

رنجیت سنگھ دے مرنے سی بعد انگریزاں نے اس علاقے اچ آپڑے قدم مضبوط کرنا شروع کیتے۔ آہستہ آہستہ انگریزاں نوں خوشی نال قبول کیتا مگر بعد اچ انگریزاں نوں بڑی مراجحت دا سامنڑاں کرنا پیا۔ جس دی وجہ سی اناں نے آپڑی حفاظت و سے کنٹونمنٹ دا علاقہ قائم کیتا۔ جس اچ کسی مقامی آدمی نوں آنزوں دی اجازت نی دتی جاندی ای۔ اس دے باوجود ہزاراں انگریز مقامی لوکاں دے حملیاں اچ مارے گئے اناں دے نال ہونزبی عجائب کہار اچ لکھے ائن۔

ماں اپنی دے اظہار دا ساریاں سی وڈا تے بہترین وسیلہ خیال کر دے ڈن۔
رگِ مینا تے صلیبِ فکر دی شاعری دے مشترکہ اوصاف اچ متنات،
شگفتگی، دھیما پن، سوز و گداز، رجائیت تے فنی خلوص شامل اُن، اس طرح دوواں
شعری مجموعیاں اچ پست تے مبنی مضماین ٹھونڈڑیں نال بی فی ملدے گُش
فکری غلطیاں تے معمولی فروگراشتؤں سی قطع نظر ایہ دوواں مجموعہ ہائے کلام روایت
تے جدت دے امتراج نال اعلیٰ ندرالاں تے فنی توازن دے اچھے نہ نہ ڈن۔
رضا ہمدانی دے ہاں موضوعات داتنوغ وے۔ طبقاتی تقسیم دی نہ مت
نلی تے انسانی تعصبات دی مخالفت، عالمی سطح تے انسانی حقوق دی پاہماںی تے فکر
مندی، معاشرے اچ دولت دی غیر مساوی تقسیم تے افسوس، انسان تے انسان دی
خدائی تے برہمی، وطن دی آزادی و سے اک محبت وطن دی تڑپ، زندگی اچ مسلسل
جهاد تے اگے و دھڑیں دی تڑپ۔ ابجھے بوت فکری پہلوؤں جڑے زندگی نوں
ورڑیں دا سلیقہ سکھاندے ڈن۔ بلاشبہ ابجھے مضماین اناں دی حکیمانہ سوچ دے
آئینہ دار کھلانے جاسکدے ڈن۔

اناں دے نزد یک غم زندگی دے حقائق دے ادراک دا پیانہ وے اس و سے اوہ
انوں دل دی گہرا یاں نال محسوس کر دے ڈن۔ اوہ سمجھدے ڈن کغم انسان دی نظر
اچ و سعت تے طبیعت اچ سنجیدگی تے وقار پیدا کر دے ڈن۔

پھولے پھلے ہیں بے سرو سامنیوں میں ہم
اک پھول بن کے مہنکے ہیں ویرانیوں میں ہم

بے رحمی حیات سے تو سرگراں نہ ہو
یہ نہ رغم بھی، میرے جگر میں اُثار دے
رضا ہمدانی وطن دی محبت نوں ایمان دا جزو گھصہ دے ڈن چنانچہ اوہ وطن
سی آپڑے لگاؤ دا ذکر کش اس اندماز اچ کر دے ڈن۔

ہر رختم گوارا ہے تیری راہ طلب میں
گر پھول میسر نہیں منتظر ہیں کانٹے

گشن کا ذرہ ذرہ نہ ہو کیوں مجھے عزیز
ہر پھول کی رگوں میں رواں ہے میرا لہو

شاعری (3) پشوتو کلاسیکل شعراء خوشحال خان نٹک تے رحمان بابادی غزلیات تے
مقتنی اشعار دا روتور جمہ ہنوں علیحدہ علیحدہ عنوانات دے تحت تقسیم کیتا گیا وے۔
دوسری طباعت شدہ مجموعہ ”صلیب فکر“ اے۔ ایہہ 1984ء اچ شائع
ہویا۔ اس مجموعہ دے فلیپ تے فنی تے فکری اٹھان دے متعلق احمد ندیم قاسمی دے
تاثرات کچھ اس رنگ اُن۔

”صلیب فکر“ رضا ہمدانی دی اردو غزل اس تے مشتمل اے۔ اس اچ
غزل اس دی تعداد اک سواڑ تالیس اے۔ اے مجموعہ رضا ہمدانی دے فنی شعور دے
ارقاً ترقی پسندانہ سوچ تے جمالیاتی حیات دامر قع وے۔

اناں دوواں مجموعہ ہائے کلام دی اشاعت دا درمیانی عرصہ 27 سالاں
تے محیط اے۔ چنانچہ اناں دوواں مجموعہ کلام اچ زمانی تبدیلیاں دے اثرات دیکھے
جاسکدے ڈن۔ اے تبدیلیاں شاعر دے مخصوص نظریات نوں منقلب نی کر دیاں
بلکہ اناں اچ و سعت تے تکمیل دا سبب بذریعیاں ڈن چنانچہ رگِ مینا اچ رضا ہمدانی
دے جڑے نظریات وکھرے وکھرے تے خانیاں اچ وٹے نظر آندے ڈن
صلیب فکر اچ اواک متحدة شکل تے وسیع دائرے اچ نظر آندے ڈن۔

رگِ مینا اچ رضا ہمدانی رومانیت سی ترقی پسندی دی طرف سفر کر دے
ڈن تے وہ حقیقت پسندی سی کم لے کے محروم رومانیت دی طرف واپس ہوندے
ڈن جد کہ صلیبِ فکر اچ نہ صرف اوہ ترقی پسندی سی رومانیت دی طرف آندے
ڈن بلکہ رومانیت نوں ترقی پسندی دی روح سمجھ کے ابھی تخلیقی حکمت عملی اپناندے
ڈن کہ آپڑی شاعری نوں رومانیت تے ترقی پسندی دا نقطہ اصال بذریعیندے ڈن
جز اکہ اناں دی فکری تے فنی ارقاء تے حقیقت پسندی تے دلالت اے۔

”رگِ مینا“ دی شاعری ساری دی ساری تخلیقی شاعری عنینگی بلکہ اس اچ
خوشحال خان نٹک تے رحمان بابادی پشوتو شاعری دے منظوم اردو تراجم بی شامل اُن
جد کہ صلیبِ فکر دی تمام تر شاعری نہ صرف تخلیقی تے طبع زادے بلکہ مواد تے ضمانت
دے اعتبار سی بی رگِ مینا تے سبقت لے جاندی اے۔ فنی اعتبار نال رگِ مینا دی
شاعری اچ اظہار دی بوقلمونی دا فنکدان عینگا بارے شاعرانہ صفتاں دی کمی دا احساس
ضرور ہوندا وے جڑا کلام دی خوبی اچ اضافہ کر دی اے جد کہ ”صلیب فکر“ اچ
شاعرانہ صفتاں دی کثر رضا ہمدانی دے فنی شعور دی پیشگی دا پیغہ دیندی اے۔ رگِ مینا
تے صلیبِ فکر دوواں غزل اس دے مجموعے ڈن گویا نظم دی صنفی تنواعات نوں رضا
ہمدانی نے آپڑے دوواں مجموعیاں اچ اعتنادے لائق فی سمجھا یا اوہ غزل نوں ای

ایک جیسی ہے ذات انسان کی
کوئی ناری نہ کوئی نوری ہے
اُن انوں اس گھل دا فسوں اے کہ انسانی معاشرے داقبیلیاں اچ ٹینا
جہالت و نادانی اے برے اس جہالت تے نادانی اچ صاحب علم تے اہل شعور لوک
شامل اُن۔

اک عالم شعور کے باوصف آج بھی
ہم ہر قدم میں بٹ کے قبیلوں میں رہ گئے
محصور ہو کر اپنی فصیواں میں رہ گئے
اہل خرد الجھ کے دلیلوں میں رہ گئے
جس طرح اوه قبائلیت دی مذمت کر دے ڈن اسی طرح اوه انسانی
معاشرے اچ غلام و آقادی تفریق تے انسان تے انسان دی خدائی نوں غیر فطری
تے غیر عقلی تے غیر قانونی قرار دیدے ڈن کیونکہ اُن دے نزدیک ایہ طرز عمل
انسانی معاشرہ نوں رو بے زوال کر دیتی تے اس سی نہ صرف انسان دی عظمت پا گماں
ہوئی بلکہ اس دی فطری صلاحیتاں نوں بی زنگ لگ جاسی۔

مٹ چکی ہے خواجه و بنده کی وہ تفریق گر
آج بھی ملتے ہیں اس دور کے آثار بہت

سوق زنجیر پا، فکر ہے پابند رہن
کیا یہی صح تمنا کا ہے جادہ اے دل

اب بھی خلیل وقت کی کوشش کے باوجود
اضnam کتنے ذہن کے ٹیلوں میں رہ گئے
ثاقب رزمی اُن دے اس وصف دے سلسلے اچ کہندے ڈن۔
”اوہ آپڑی شاعری تے تحریر اس اچ او مواد مہیا کر سکے ڈن جڑا انسان
اچ تخلیل ذات دی آرزو پیدا کرداوے“ اُن دے نزدیک سچائی، راست بازی،
انسانیت دا جو ہر اے جد کہ چھوٹھ تے منافقت معاشرے دے وجود نوں کینسر دی
طرح اندر ای اندر چھڈی رہندی اے۔ اوہ حق پرستاں تے محبت خان بکش، رضا
ہمدانی (حصہ) ص نمبر ۱۹۹۔ سچائی دا ساتھ دیہڑیں ولیاں دا ساتھ دیدے ڈن۔
دن کو دن کہنے والے لاکھوں ہیں

اپنی مٹی کی ہو خشبو میرے پیرا ہن میں
اپنے ماحول کا آئینہ بنا دے مجھ کو
اوہ آزادی نوں انسانیت دا جو ہر تصور کر دے ڈن کیونکہ اس دے بغیر کوئی بی معاشرہ
قامِ نی رہ سکدا۔ بغیر آزادی دے تے ۔۔۔

اب تو گھٹن حواس کی دو چند ہو گئی
موسمِ ذرا کھلا تو ہوا بند ہو گئی
آزادی دے نام تے استھصال تے قومی خوشحالی دے بر عکس گُش افراد
دی من مانی آزادی دی روح نوں گھائل کر دیندی اے۔

ظلم و ستم، استھصال، نا انصافی، اقرباء پروری، نسلی ولسانی تعصبات، محرومی
تے عزت نفس دی پامہانی دا جڑا سلسلہ آزادی سی پہلے چلد اپیا آیا، آزادی دے کئی
سال گزر جانوں دے بعد بی جوں دا توں وے جڑا اک وڈا الیہ وے۔

ایہ کس مقام پہ ٹھہرا ہے کاروان وفا
نہ روشنی کی کرن ہے کہیں نہ تازہ ہوا

تنی ہوئی ہیں سروں پر بہنہ شمشیریں
جو ہم نے چاہی تھی یہ زندگی کہاں ہے وہی
رضا ہمدانی نوں ای شکوہ دے کہ اس ملک دے ارباب اختیار فرض شناسی
دے جو ہر سی عاری ڈن قائدین دی نا اہلی بجائے خود معاشرے دے زوال دا
باعث اے۔

غضب تو یہ ہے کہ قائل فہیہ شہر بھی ہے
جو رہن ہے یہاں میر کاروان ہے وہی

قالہ عاشقان وفا کے رضا
پا بخولاں جن سے گزارے گئے
رضا ہمدانی دی شاعری دا وڈا حصہ ترقی پسندانہ سوچ دا غمازے، شاعر
معاشرے نوں بلا تفریق رنگ نسل، انسانیت اچ ونڈے ہوئے دیکھ کے فکر پسند نظر
آن دے ڈن۔ اوہ بمحض دے ڈن کہ ای چیز معاشرے اچ افرا تفری تے بد امنی نوں جنم
دے سی چنانچہ اوہ کہندے ڈن:-

لگن موجود ہوئے تے ہر کا وٹ عبور ہو سکدی اے۔ اتھے تکل کہ اس دھن اچ فرش شترے عرش دے فالے سمیٹے سمیٹے معدوم ہو جاندے ڈون۔

کوئی خلوص سے جو پکارے تو اے رضا
انسان تو کیا ہے ذات خدا بولنے لگے
إنماں دی محبت دے تصور اچ انماں دے ترقی پسندانہ خیالات دا پرتو نظر
آنداوے۔ اسی طراں انماں دے حسن دے تصورتے بی انہی افکار دا غلبہ دیکھزیں
اچ آنداوے۔

آپ کا تذکرہ ضروری ہے
ورنہ ہر داستان ادھوری ہے

نظریں ملیں نہ ہوش ہی آیا نہ لب ہلے
هم محو گھنگو رہے دل کی زبان میں

کیسے کوئی اٹھائے گا یہ رتھوں کا بوجھ
ہدم ہو، ہم نشیں ہو، کوئی نغمگار ہو
إنماں دے ہاں حسن دا تصور اگر اک طرف پر اسرا رآ ہٹاں، پچ دی
انگڑائیاں، سریلی واز، کہنیری زلفاں، پچ دے جسم، بتلاطم جوانی تے مہک دے
بدن سی عبارت اے تے دوئی طرف إنماں دی نظر اچ حسن، سچائی، دیانت،
ذکاوت، حیا، پاک بازی، فرض شناسی تے بلند کردار دانا ماء۔ إنماں دے خیال
اچ اخلاقی صفات سے عاری ہو کے کوئی بی خوش نما پیکر آپڑی رعنایاں کھو دیندا
وے۔ غرض رضا ہمانی جسم دے موزوں تے مناسب خطوط دے نال نال روئیاں
دی شائستگی نوں حسن قرار دیندے ڈون۔

جو ترا لمس کر گیا ہے عطا
اچ تک اس سہانے خواب میں ہوں

نظر میں ہیں لب و عارض کی شوخیاں جب تک
وفا پرستوں کے چہرے نہ زرد ہوں گے کبھی
إنماں دے کلام شاعری اچ روایت تے جدیدیت دا سنجھم اے۔ إنماں
نے آپڑی شاعری نوں بدل دے اوئے حالات تے عصری تقاضیاں سی ہم آہنگ

رات کو رات کون کہتا ہے

ایسی زبان پہ خاک بھروسہ کرے کوئی
جو زہر ہو گئی تو کبھی قد ہو گئی
نہ فکر جاہ و چشم ہے، نہ رنج مال و ممال
کہ اپنی دولت احساس بھی بہت ہے ہمیں
محبت دا جذبہ انماں دی شاعری اچ بہت نمایاں وے، اسی وسے اوہ
نفرت نوں مٹا نزیں تے محبت نوں عام کرنے دے ترانے الاپ دے رہندے
ڈون کیونکہ محبت دے بغیر زنگی تے انسان دو نوں نامکمل تے ادھورے ڈون۔

شبہم سی گھر تک میرا پیغام یہی ہے
حائل ہے جو نفرت کی وہ دیوار گرا دو

آ درش میرا سب دنیا کو پیغام محبت دینا ہے
میں پیار کا ہوں سنگیت رضا، جو گائے گا سکھ پائے گا
رضا ہمانی دے ہاں محبت کسی جذباتی اندھے پن دانام عینگا بلکہ وسیع
تناظر اچ کا نبات دی تخلیقی قوت اے ایہ اوہ آفاق گیر جذبہ وے جڑازنگی دے تمام
شعبیاں دی بقاء و سے ناگزیریاے۔ اس دی گرفت سی کوئی بی ذی روح آزادینگا حتی
کہ ایہ جذبہ و ڈنوں بی پکھلا کے رکھ دیندا۔
رضا ہمانی اس سلسلے اچ کہندے ڈون:-

چھپیڑے جو کوئی پیار سے سازِ جمال و حسن
اس بت کی ایک ایک ادا بولنے لگے
رضا ہمانی دے نزدیک محبت زندگی دے حادث سی فرار نی سکھاندی
بلکہ نا مساعد حالات سی ٹکڑائیں داعزم بخندی اے۔ اے اوہ تھیار اے جڑا
آزمائش دے مقابلے اچ دل نوں مضبوط بخرا نداوے۔

منزل ہمیں ملے نہ ملے کم ہے کیا رضا
ہم کو ہر اک شکست نے اک آئینہ دیا
رضا ہمانی دے خیال اچ اگر محبت دا جذبہ صادق ہو وے تے منزل
آپی راہی دے استقبال و سے دوڑی چلی آندی اے۔ إنماں دے نزدیک اگر پچی

تشیہات تے استعارات دابی استعمال کیتاوے۔ تشیہات دی ندرت دے علاوہ انوکھے استعارات دی بی کئی یعنیگی۔ اس سلسلے اچ چندا شمار ملاحظہ ہوؤں۔

کرنے وسے جدیدیت دے معقول عناصر نوں قول تے کیتا برے اکھیاں بند کر کے اس دی ہر اچھی بربی گہل نوں سینے نال نی لگایا۔
احمد ندیم قاسمی اس سلسلے اچ کہندے ڈن:-

صحن دیار لالہ ہے مقتل بنا ہوا
ڈوبی ہوئی لہو میں ہر اک شاخسار ہے

سمٹ گیا ہے ہر اک پیڑ اپنے سائے میں
بلائے گردش دوراں کو ٹالنے کے لئے
نہ جانے کتنے ہی نثر چھبو لئے دل میں
اس ایک خار کو دل سے نکلنے کے لئے

☆ ☆ ☆ ☆

درجن تیرا نی برکت

تحریر: حاروف

اک ویری قیوم اسٹیڈیم پشور دی اک جوس شاپ اُتے منے کافی رش
ویکھا تھے سوچا جوں پیٹھراں چائیدے۔ منے ویکھا کہ دکانِ راک گلاس دے
نال یک دوازِ کا گلاس جوں مفت پیاوینڈ ناہیا۔ میں اس دی وجہ پچھی کہ اک گلاس
جوں نالِ نکادوا گلاس مفت دیپڑیں دی کے وجہ وے۔ اس جواب دتا کہ میرا تجربہ
اے کہ پورے تو تھوڑا ذیادہ دیپڑیں نال برکت ودھ دی اے۔ سیر دی بجائے سوا
سیر دیپڑاں چائیدے۔ درجن 12 دے ہونے ان، اڈے چائیدا کہ اسی درجن
تیرا لے دیواں۔ میں اس فارمولے تے عمل کرنا واں تا میری سیل اچ اضافہ
ہوندائے۔ جدید تحقیق بی ایوائی دسی اے کہ جیبڑے لوک اپنے وعدے تو زیادہ
دہنے ان یا کوئی کام ہولے تے شکریہ ادا کرنے آں۔ لوگاں دی زندگیاں اچ
آسانیاں کر دین اک تے درجن 13 نی ہی عادت اپنانے اُن اللہ پاک اناں نے
پیسے، رزق، دولت، عزت کار و بار اچ برکت پا دیندائے۔
قارئین تھی وی آپڑی زندگی وچ درجن تیرہ نا فلسفہ اپناو، دوسراے نی

اس دی غزل عصر حاضر دے تقاضیاں دا کما حقہ لحاظ رکھڑیں دے نال
نال اک وڈی شعری روایت دا وقار بی برقرار رکھدی اے۔ اسرال اجئی غزل وجود
اچ آندی اے جڑی گزری ہوئی صدیاں وسے ہنڑا جنی یعنیگی تے آنڑیں ولی
صدیاں دے امکانات دی امین بی اے۔

رضا ہمدانی غزل دے فن دے پرداخت وسے معین سانچیاں نوں
پڑھیں دی بدعت سی ایہہ بہتر جائز دے ڈن کہ انوں عصری ضرورتیاں تے
موضوعاتی جدتیاں نال آشنا کیتا جاوے (صلیب فکر، صلیب از احمد ندیم قاسمی)
کیونکہ اے حقیقت اے کہ رویاں دی تبدیلی ظاہری خدو خال تے بی اثر انداز
ہوندی اے۔ چنانچہ رضا ہمدانی غزل دی صنف نوں اس دے فنی تقاضیاں اچ رکھ
کے ای انوں ارتقاء ہی ہمکنار کرنے کے خواہاں نظر آندے ڈن۔

اُناں دا کلام غزلیات دے فنی محاسن سی ملا مال اے برے اناں دا
بنیادی حسن تے فنی خوبی اظہار بیان دی صفائی اے۔ اُناں نے آپڑی غزل اچ
مشکل مشکل مسائل تے پیچیدہ سی پیچیدہ گہل اس مہارت نال بیان کیتی اے کہ
ابلاغ دا مسئلہ پیدا ہوئے بغیر موضوع دا حق بی ادا ہوندا وے

اپنی تکمیل کے لئے بھی رضا
ارٹکب گنہ ضروری ہے
روزنوں کو بند کرنے سی نہیں ملتی اماں
جو ہوا کا راستہ روکے وہ سودائی نہیں
اُناں دے کلام دا اک فنی پہلو اناں دی منظرشی بی اے۔ موزوں تے
مناسب الفاظ دا انتخاب کر کے رضا خارجی مناظر دے نال نال انسان دے
جزبات تے احساسات دی داخلی تصویر اس ہنرمندی نال کچھ دے ڈن کہ اوہ ذہن
دے پر دیاں دے نال اکھیاں دے پر دیاں تے بی منعکس ہوئیں لگدی اے۔
ٹوٹا ہر اک طسم نظر خواب کی طرح
پایا تجھے قریب سے مہتاب کی طرح
رضا ہمدانی نے آپڑی گہل نوں موثر و لذتیں بڑھاڑیں وسے نادر

حمد

رانی بانو

(شاعرہ)

میرے	اللہ	میرے	والی
تیری	بندی	تیری	سوالی
آپڑے	کرم	دا	بوٹا را دے
دل	دی	زی	ہو گئی خالی
امر	تیرا	جد	ہو جاوے
پھر	جا سی	ایہہ	چھوٹی خالی
تیری	رضا	دے	تاج دین
سحری	سویں	تے شام	دی لالی
تیری	تجلی	دیاں	کرناس
روشن	ہو گئی	رات بھی	کالی

نعت

بشری فرخ

(شاعرہ)

جد حاضری تیرے در دی قبول ہو جاوے
تا لمح لمح دی قیمت وصول ہو جاوے
خدا سی منگاں جدو آپ دے ویلے نل
ہر ہک دعا میری فوراً قبول ہو جاوے
نہ کوئی خوف قیامت رہوے اُزے دل ویچ
کہ جس دا بلجاتے ماوی رسول ہو جاوے
درود پاک دی تسبیح کھلاوے پھل دل دا

زندگی اچ آسانیاں لا ووت دیکھو تڈی زندگی کینی آسان ہو جاسی۔
اگر لوگ کہ دم ترقی چاہئے ان تی ویکھو تصویر بی اک دم نی
بندڑی۔ محنت تے صبر نال کم کرنا پہنا اے۔ حلے حلے تصویر مکمل ہوندی اے۔ تی دی
قدم اٹھاؤ، نال محنت کرنی تے صبر کرو۔ اگے دھنے دی کوشش کرنے رہیو انشاء اللہ
سوق تے محنت کو ہک دھنڑاے اپڑی منزل تک ضرور پہنچادی۔

زندگی اچ ہمیشہ ثابت ہی سوچ اپناو۔ بر وخت فصلہ کرنے دی اہمیت کو
سمجھو۔ حقیقی عادت کو اپناو۔ ثابت سوچاں والے لوگاں نال اٹھو بیٹھو تھوڑی بندڑا۔ عقل
مند اولیٰ شخص اے جس نی نگاہ مستقبل اُتے ہووے۔ جس نا وزن اُچا
ہووے۔ ساڑی قوم نے زوال نی وجہ دیہاڑی یا آج نی سوچ ہے۔ نوے دن دسیں
محنت تے تیاری کرنے نی ضرورت اے۔ ایجا کم کرنا چائیدا جیہڑا ساڑے آنڑیں
والے کل کو مضبوط کر دیو دتے۔ ہمیشہ کوئی دی کام کرنے کو بیسلاوس دی منصوبہ بندی
نہ ہو نہ اے۔ وخت نوں بیلو یار، منصوبہ بندی۔ درجن تیرہ دی سوچ، دوسرے نال
بھلائی تے مقدار تو زیادہ دینڑاہی اللہ دے کرم تے برکت کو وحدہ انا اے۔ درجن تیرانا
فلسفہ تنگ دل تے بخیل لوگاں دئیں ممکن نہیں ان اس سوچ تے عمل نہیں کر دے۔
مشہور کہاوت اے سخاوت کال نال نہیں دل نال آئی اے۔ ساڑے
نپکے تے خاندان والے جد و سانوں درجن 13 تے عمل کر دے ویکھ دے اُن، تا ان
بھی اسی تے عمل کرنے لگدے اُن۔ اگر اسی کسی مہمان دے اگے سیب کو شانتگی نال
کاٹ کر کھدے آں یا درزی گاہک نے کپڑے استری کر کے لفافے اچ پیک
کر کے دینا اے تاے دی درجن تیرہ ہے۔ یا شوار مے بر گروا الاشوار مے نال ٹشوٹو
پیپر مفت دینا اے تاے دی درجن تیرا دے۔ سبزی والا سبزی اُتے مرچاں مفت یا
دھنیادیندے اے دی درجن بڑا ندے۔ اس نا مطلب بڑاۓ اپڑی ہمیشہ
تے کام تے مطابق کچھ زیادہ دے سکتا اے یا مطلب گاہک نا احساس اے اپنا نیت
تا احساس اے۔ جدو تی کسی پلمر، الیکٹریشن، لیبرتو کام لے کے اسکو معادھے نال
کھانڑا بیکھوا لے اوتا اے بھی درجن تیرا اے تے انسان ہونے داشبورت اے۔
ہمیشہ دوسرے نال مسکرا کے ملا کرو۔ سلام نوں عادت بناو۔ دوسرے
لوگاں دی خیر خبر پچھا کرو۔ حال احوال پچھڑے نال محبتاں ودھ دی اُن۔ لوگاں
دئیں اسانیاں پیدا کیتا کرو اللہ پاک تڈے لیں اسانیاں پیدا کر دیں۔

☆ ☆ ☆ ☆

اے مصور دھر دے ایہہ کئی سوہنڑی تصویر اے
رن دے دم سی ہر طرف پھیلی ہوئی تنویر اے

اسدے قدماء دے تلے جنت جہان آغوش وچ
فیض سی اسدے وے گویائی دل خاموش وچ

ہک اے چھوٹی جئی خدائی مختصر ہک کائنات
ایہہ اگندی اے عدم زاراں وچ گھاٹے حیات

بے نظیر و چاند بی بی رضیہ سلطانہ بی اے
ہے نسائیت دا ایہہ پیکر وصف مردانہ بی اے

کھار دی ساری سلطنت قائم اسی دے دم سی یے
سب مہیا اتھے اسی دی کوشش پیام سی یے

ایہہ ہر اک ايجال دی ہک حق ہرو تفصیل اے
حسن عالم ایہہ نہ ہوے تا تشنہ تکمیل اے

کاشکارے، بیکارے قوم دی معمارے
غرض کہ قومی ترقی وچ وڈا کردار اے

اقتصادی ذمہ داری نوں بی آپڑے سرلتا
آپڑی عقل و فہم سی مشکل نوں آسائ کردا

ماڈی تے قلبی ستون اس نے فراہم کردا
کم بڑا دشوار آیا اس نے تاہم کردا

تریمیت بی انسان اے ہر چیز دی حقدارے

ذرا جھیا بی اگر ایہہ ملوں ہو جاوے
کدی کنیر تے آقا دی ہک نظر ہووے
تا رحمتاں دا میرے کہر نزول ہو جاوے
قلم ٹوں مدح سرائی دا فن عطا ہووے
زبان وقفِ ثنائے رسول ہو جاوے
کرم ٹوں آپ دے بشری کدی نہ ناپ سکے
ہزار سال اگر عرض و طول ہو جاوے

منتقبت

ثريا حسام حمر

(شاعرہ)

مہر علی تری شنا کجھ تے کراں میں بے نوا
تیرے سی راضی اے خدا میرے تے کر کرم ذرا
میں تا حقیر بندی آں بہوتی خراب مندی آں
تو ایں امام اولیاء میرے تے کر کرم ذرا
تیری اپچی اے سب سی شان تیرے تے کرنی آں میں مان
تو ہی ایں میرا نا خدا میرے تے کر کرم ذرا
تو ہی زمانے دا ایں پیر تیرے ہی دردے سب اسیر
اتھے ہی ملدے اے والا میرے تے کر کرم ذرا
ترے مرید غریب امیر تے غلام شہ وزیر
تیرے ہی دردی میں گدا میرے تے کر کرم ذرا
سارے جہان دے ولی تری نظر دے منتظر
ہر اک کرے ایوئی صدا میرے تے کر کرم ذرا

وجودِ زن

(قدسیہ قدسی)

بوت کڑی ہر منزل اے
کھوڑن اس نوں سب راہ گیر
تقصیر ہوئے گر اس سی تیر
قہر غصب دے وُن تیر
ہوئے ایہہ ہر جا تشنیر
مرکیم زہرا سینتا وے
نیکی مل دل جیتا جاوے
اس سی عالم وچ تنویر

☆ ☆ ☆ ☆

ادیباں دیاں عام گلاں وی ادب ہوندیاں (انتخاب: پروفیسر مشرف بشر)

- ۱) کرل مجيد نے ہک دفعہ پٹرس بخاری نوں کیا وے۔
”اگر تی آپڑے مضموناں دا مجموعہ چھپواو تے اس دا ناں ”صحیح بخاری“، رکھداں۔
پٹرس بخاری نے کرل مجيد نوں مشورہ دتا وے۔
”اگر تی آپڑی نظمان دا مجموعہ چھپواو تے اس دا ناں“ کلام مجید، رکھداں۔

☆ ☆ ☆ ☆

- ۲) اک دفعہ ہک شخص نے سر سید احمد خان نوں خط لکھا کہ اگر نمازوں وچ عربی

سام لیزرا برے اس واسے دشوارے
غلقہم نفس واحدہ آیا وے قران وچ
ہوندی اے ایہہ بی شمار زرہ انسان وچ
او توادا پردہ دون ان دا لباس آپ وو
او محافظ ان توادی تے اناں دے آپ وو
گاڑ دے آئے زمیں وچ زندہ جسمان نو جھول
اج بی کج لوک کرسکدے نہیں اناں نوں قبول
گر خطا ہوئے اناں سی ہونیں سکدی معاف
خود کرن جے ارتکاب منکر ہو جاندین صاف

☆ ☆ ☆ ☆

آس دے موتی چڑو دی اے
خواب سنہرے بنڑادی اے
کہہ ہوسی اس دی تعبیر
خاموشی وے اس دا بول
مٹی اچ دیوے اتھرو روں
کول نہیں کج بی تدبیر
ہس کے ہر غم ٹالا وے
صبر دا ہک حوالہ وے
خاموشی تقریر دی اس
رستہ چنا مشکل اے

عبارت دی بجائے اس داردو ترجمہ پڑھتا جاوے تے کوئی حرج نایں گا؟

سرسیدنے جواب وچ لکھاواے

”ہرگز کوئی حرج تے نقصان نہیں گا۔ صرف اتنی جھی گھل اے کہ نماز نہیں

ہوئی“

فاطمہ

(میگر زین ”فاطمہ“ و سے اپڑی لکھتاں گندھارا ہند کو اکیدی
دے پتے تے ارسال کرو، اس دے علاوہ موبائل نمبر
0314-9048111 تے واٹس ایپ بی کر سکدے او
یا درج ذیل ای میل تے بی پچھو اسکدے او

ghapatodirector@gmail.com

بکھور سرور کو نین رحمۃ اللہ علیمن مسبب تخلیق ارض و سما

(اسفل السافلین)

کلام: فوزیہ پیر علوی

اک کنڈی لانڈیں چاہی دی اے
انھاں ہمھاں تے زباناں وال
نجٹ باطن دے شیطاناں وال
گمراہ سوق دے انساناں وال
شیطنت صفت جئے انساناں وال
آلودہ ذہن و قلب دے گستاخان وال
توہین رسالت دے سب عنواناں وال
اک کنڈی لانڈیں چاہی دی اے

فیس بک

(گندھارا ہند کو بورڈ دے آفیشل بگ چج تے ٹسی ہند کو
خبراں سُنٹر سکدے او۔ گندھارا دے چج نوں لا ٹیک کرو)

تارے

(ہند کو وان بچے آں دے خصوصی رسائے ”تارے“
و سے ٹسی اپڑی لکھتاں ارسا کرو)

گندھارا ویب سائیٹ

(گندھارا دی ویب سائیٹ

www.gandharahindko.com

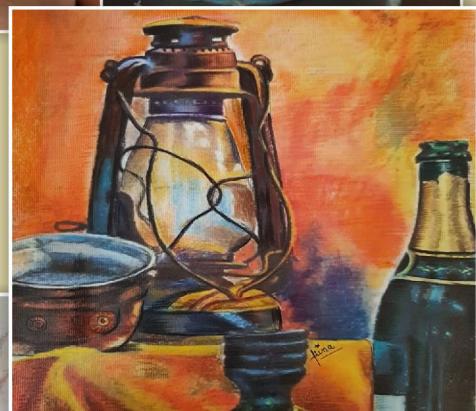
ملاحظہ کرو تو انوں ہند کو دے حوالے نال بہت سارا مواد

پڑھنے نوں مل سی)

A Hindko Magazine

FATIMA

منوں فخر اے آپڑی زبان اُتے

گندھارا ہندکو بورڈ پشاور - گندھارا ہندکو اکیڈمی، پشاور

www.gandharahindko.com